

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Årbog 2015

Historisk Samfund for Roskilde Amt

Forord

Roskilde by er historisk set opstået i vikingetiden omkring domkirken og havnen. I tidlig middelalder blev byen omgivet af en vold, der kom til at definere byrummet, der havde form som en lidt trykket cirkel. Set med nutidens gadenavne lå denne historiske by inden for Jernbanegade, Borgediget, Byvolden samt en linje igennem Byparken og Folkeparken op til Hestetorvet. Udenfor var landet, idet dog Sct. Jørgensbjerg var et mindre bysamfund på den anden side af dalsænkningen og vandløbet med vandmøllerne.

Jernbanen, der blev anlagt i 1847, tangerede netop dette byrum på sydsiden. Dermed blev det cementeret, at byen lå nord for denne nye linje. Syd for banen var ikke det "rigtige" Roskilde, selvom der langsomt – meget langsomt – kom bebyggelse her. Alt interessant historisk fandt altså sted nord for banen. Dette er først ændret i det 20. århundrede, men stadig blev det sydlige stedmoderligt behandlet.

Det er derfor overordentligt glædeligt, at en folkelig og selvbestaltet lokalhistorisk bevægelse omkring dette område er opstået med mange aktiviteter, megen engagement samt megen ny viden.

Det er med stor fornøjelse, at Historisk årbog for Roskilde Amt byder dette velkommen. Vi lader formanden for gruppen "Syd for banen" introducere aktiviteterne og arbejdet, og vi får 2 forskellige indfaldsvinkler til et af de mere markante og interessante steder i området, som samtidig er en vigtig del af byen Roskildes industrielle udvikling i det 20. århundrede.

Dette vil udgøre den ene del af dette års årbog. I den anden del kommer vi vidt omkring: et priorinde-problem i Roskilde i reformationstiden, et kendt hus' mange forskellige funktioner igennem tiden samt lineskibet Dannebrog fra slaget i Køge Bugt 4.oktober 1710.

Vi opgiver traditionen med at bringe formandsberetningen afgivet på generalforsamlingen. Den vil fra nu af kunne findes på www.historisksamfundforroskildeamt.dk, som er foreningens hjemmeside.

Årbogen slutter med mindeord over en af Historisk Samfunds og byens mest markante medlemmer og historikere, Viggo Nielsen, som døde sidste år.

*Gorm Bruun Hansen
Bente Kjærgård, Hans Michelsen, Henrik Denman*

Birgitte Oxe - priorinden i Sankt Agnes Kloster

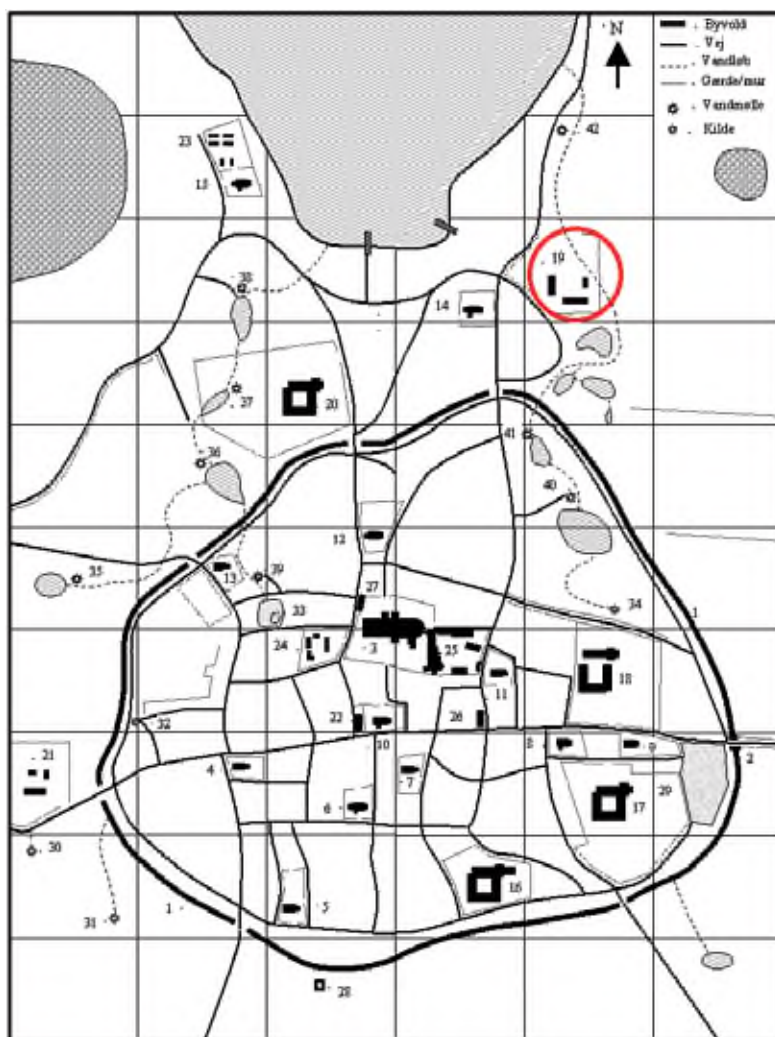
Af Jakob Zeuner

Vi skruer tiden tilbage til Roskilde omkring år 1500. Uden for bymuren mod nord på en bakketop med smuk udsigt over Roskilde fjord ligger Sankt Agnes Kloster. Her har det ligget i knap 250 år siden indvielsen i 1264.

Klosteret er et dominikanernonnekloster grundlagt af kong Erik Plovpenning's døtre, prinsesse Agnes og hendes søster Jutta, og begunstiget med kongelig beskyttelse og donationer, men fra begyndelse af 1500-årene begynder forhold-

Jakob Zeuner, 69 år, pens. Area Sales Manager, B.Sc.(E). Forfatter til bogen Sankt Agnes – fra nonnekloster til nutid, Roskilde 2015.

Sankt Agnes Kloster, der er et tiggerordens-kloster, ligger uden for bymuren ved den nordlige indfaldsvej, som også er pilgrimsruten mod Sydeuropa. Roskilde omkr. År 1400, tegnet af Finn Gaunaa.

dene at blive alvorlige. Økonomien halter, moralen blandt nonnerne er dårlig og forholdene så utålelige, at flere nonner slet og ret flygter og søger tilflugt i Vor Frue nonnekloster. Der er hverken penge til nonnernes beklædning eller den daglige forplejning. Som konsekvens heraf beslutter biskoppen og dominikanerordenens provincialminister, at hele klosterets drift skal reorganiseres og sættes under administration. De indsætter derfor i 1508 den tidligere bispelensmand Mads Eriksen Bølle som forstander med ansvar for økonomien. Priorinden hedder Birgitte Oxe. Sammen indfører de to en jordebog over alt det jordegods, der ikke er bortforpagtet, og de sørger for, at indtægterne for hver fæster føres ind, efterhånden som de indløber¹. Desuden får priorinden forbud mod at handle med klosterets gods uden bispens og ordenens samtykke, ligesom hun ikke må have mere end 30 søstre, hvoraf de 23 skal gå til kor med priorinden og tjene Gud, mens de øvrige skal passe klosterets stegers, kældre og andre praktiske sysler. Derudover bliver priorinden af ordenens provincialminister, Mathias, beordret til at stramme op på disciplinen. Herunder gælder at: *"Klosterets porte skal således være strengt lukkede såvel dag som nat året rundt for både mandfolk og kvindfolk"*².

Udsnit af Roskilde Miniby. Sankt Agnes Kloster. Klosterets grundplan er ukendt, så dette er blot en mulig udformning. Nord er til højre. Foto: Jakob Zeuner.

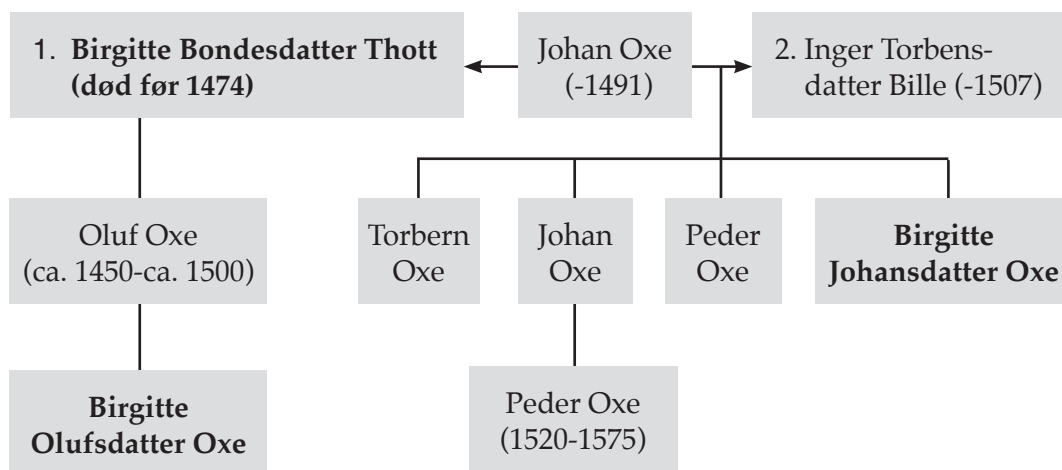
Det er helt klart en svær periode at stå i spidsen for klosterets drift. Vi ved derfor ikke, om Birgitte Oxe går frivilligt, eller om hun bliver gået, da kong Christian 2. i 1515 indsætter Mette Ivarsdatter Dyre som ny forstander. Hun bliver også priorinde. Fru Dyre er enke efter den svenske rigsforsstander

og en meget myndig dame. Måske er klosteret ikke stort nok til at rumme to så fremtrædende personligheder - eller også er Mette Dyre indsat, fordi Birgitte Oxe netop er død i 1515, som det hævdes visse steder. Men det er et åbent spørgsmål. Kilderne er sparsomme, og de få kilder, der findes, udlægges yderst forskelligt af historikere op gennem tiden.

Birgitte Oxe bliver nemlig ved med at figurere i diverse kilder fra både Sankt Agnes Kloster i Roskilde og fra Maribo Kloster helt frem til 1546, hvilket har ledt flere historikere til den antagelse, at det er priorinden fra Skt. Agnes, der har forladt Roskilde og er draget ned til Maribo. Det kan man dog stille et stort spørgsmålstegn ved. Hele tre kvinder bærer nemlig omkring år 1500 navnet Birgitte Oxe, og den ene af dem bliver i begyndelse af 1500-tallet nonne i Sankt Agnes Kloster i Roskilde. Flere historikere gør hende til en gennemgående person med et langt liv i både Sankt Agnes Kloster og Maribo Kloster, men som jeg skal eftervise, så er det langt fra helt så simpelt.

Oxe slægten

Det ligger uden for denne artikels rammer at gå ind i alle detaljer omkring de komplicerede forhold, som denne navnelighed giver anledning til. Vi vil derfor her koncentrere os om de to yngste kvinder:

1. Birgitte Olufsdatter Oxe er datter af Oluf Oxe og dennes hustru, Thale Jensdatter.
2. Birgitte Johansdatter Oxe er datter af Johan Oxe og hans anden hustru, Inger Torbernsdatter Bille, og dermed faster til Birgitte Olufsdatter.

Priorindens sigil-
stempel. Anvendt af
Birgitte Oxesdatter på
brevet fra 1508. Teksten
lyder: [SIGILLUM]
[PRI]ORISSE: SOR-
OR[UM] SCT AGNE-
TIS ROSKILDENSIS,
der kan oversættes til:
Søstrenes priorinde i
det roskildensiske Skt.
Agnes' segl. Figuren
viser den hellige Skt.
Agnes på bælet, foroven
Herrens velsignende
hånd. Tegnet af Th.
Bergh i Danske gejstlige
Sigiller fra Middelalde-
ren (432).

De er begge medlemmer af den mægtige Oxe-slægt, der har stor magt og indflydelse på dansk politik i det 15. og 16. århundrede. Hvilken af dem er det så, vi finder i Sankt Agnes Kloster?

Birgitte Olufsdatter Oxe

Det er Birgitte Olufsdatter. Hendes far, hr. Oluf Oxe, er en særdeles umådeholden mand, der sælger og pantsætter sit arvegods så hårdt, at hans kone og arvinger efter hans død omkring år 1500 må fragå arv og gæld. Enken, fru Thale, rejser derefter til Tyskland sammen med datteren Birgitte. Her gifter hun sig igen, men dør åbenbart kort tid efter, hvorefter den unge jomfru Birgitte vender tilbage til Danmark. Hun er nu forældreløs og bliver derfor en sårbar brik i et familiearveopgør.

Denne historie er bragt i flere kilder og historiske værker. Det ældste er et dokument forfattet af skriver Oluf Hammer fra ca. 1541.³ Heri bekræftes, at Birgitte Olufsdatter indtræder i Sankt Agnes Kloster, og at hun på det tidspunkt er forældreløs, og derfor bliver hendes fars halvbrødre, Torbern og Johan Oxe, hendes værger, og det er på deres foranledning, at hun bliver 'klostergiven'. Måske for at sikre hende et trygt liv med sikkerhed og underhold. Men måske også for at passivisere en arving efter Oluf Oxe. Torbern Oxe var jo en slesk herre, der nogle år senere, i 1517, blev dømt til døden og halshugget som følge af hans medvirken til Dyvekes død.

Den unge jomfru Oxe bliver derfor indsat i Sankt Agnes Kloster, og på en liste fra 1502 over nonnerne i klosteret optræder Birgitte Oxe som nonne nummer 12 ud af 23.⁴ Seks år senere, i 1508, er Birgitte Oxe blevet valgt til priorinde. Men herfra begynder navneforvirringen i litteraturen at sætte ind. I forbindelse med jomfru Birgittes priorindeperiode rejser Danmarks Adels Aarbog (DAA) pludselig tvivl, om det nu også er den tidligere nonne, Birgitte Olufsdatter, der er blevet valgt til priorinde, eller om det i virkeligheden skulle være hendes faster, Birgitte Johansdatter, der er tale om.⁵ Samtidig postuleres det, at priorinden sluttelig dør i klosteret i Roskilde i 1515.

Ingen af de kilder eller værker, som DAA henviser til, giver nogen indikation af dette forhold – eller om noget dødsår for den sags skyld. Det gør til gengæld historikeren Thelma Jexlev i 1976, da hun angiver priorinden som *Birgitte (Olufsdatter) Oxe*.⁶ Desværre uden kildeangivelse. Der er ikke fundet noget skudsikkert bevis på, at det er nonnen Birgitte Olufsdatter, der bliver priorinde, men vi ved, at priorinden

bliver valgt blandt klosterets nonner af hendes egne medsøstre. Det kræver normalt en vis anciennitet for at blive valgt som priorinde. Da vi ved, at det er Birgitte Olufsdatter, der optræder på klosterets nonneliste i 1502, og da det er kutyme at opstille disse lister efter anciennitetsorden, og eftersom der ikke forekommer andre Oxe-døtre på listen, er det ikke videre sandsynligt, at man i 1508 ville vælge en priorinde med kortere anciennitet end de gode og velegnede priorinde-emner, man allerede har. Det vil derfor være nærliggende at antage, at priorinde Oxe i 1508 er den samme nonne, som har været i klosteret mindst siden 1502, og at det derfor er Birgitte Olufsdatter, der er denne priorinde.

Det er en kendsgerning, at Mette Dyre i 1515 afløser Birgitte Oxe som priorinde, men om det er på grund af priorindens død, må der sættes et stort spørgsmålstegn ved. Oluf Hammer oplyser i sit brev fra 1541, pkt. 4, at Birgitte Olufsdatter Oxe døde i Sankt Agnes Kloster i Roskilde, - men desværre ikke hvornår. Hun er muligvis bare trådt tilbage som priorinde. Det er den udlægning, som historikeren Carl Neergaard giver i sit *Bidrag til Danmarks Klosterhistorie*.⁷ Som andre godsejende klostre består også Sankt Agnes Kloster i en periode efter reformationen, men det bliver nu administreret som et kongeligt len. Fra slutningen af 1530-erne er Børge Trolle lensmand og klosterforstander. Han får klosteret som pantelen af kronen mod at sørge for, at søstrene forplejes. De kan dog frit forlade klosteret, og i 1543 forlader Katrine Ovesdatter Daa som den første nonne Sankt Agnes Kloster.

Roskilde ca. år 1600 - før domkirken får sine karakteristiske spir. Sankt Agnes Kloster er revet ned, og tusindvis af sten er solgt og kørt bort. Resterne ses i forgrunden midt for. Nederlandsisk kunstner. Original på Staatsliche graphische Sammlung München.

Herefter er kun priorinden Anne Pedersdatter, subpriorinden Kirstine Eriksdatter og søster Birgitte Oxesdatter tilbage.⁸ To år senere forlader også Birgitte Roskilde. Carl Neergaard skriver om søster Birgitte og hendes tid som priorinde: "... vi kunne saaledes gennem disse Breve følge hende som Forstanderinde i Perioden fra 1508 til 1515; dermed forsvinder hun imidlertid ogsaa som Priorinde, men endnu mange Aar efter levede hun som simpel Conventssøster i Klostret, hvad det paa følgende Side meddelte Brev udviser. Fra St. Agnete Kloster drog hun imidlertid senere til Maribo, hvor vi træffe hende 1546, da Per Oxe til Gisselfeld lovede at yde hende en aarlig Understøttelse i Penge og Naturalier, saafremt hun vilde "være stille og rolig i Maribo Kloster og ikke komme i Tale-Porten at handle eller tale med nogen, uden at det var med nogle af hendes anbaarne Slægt og venner"".⁹

Den slags beretninger har det åbenbart med at blive gentaget op gennem tiden, for i 1976 viderebringer Thelma Jexlev historien næsten ordret: "Birgitte Oxe blev dog i klosteret en år-række som menig konventssøster. Efter reformationen foretrak hun at flytte til Maribo kloster, hvor hun opholder sig i alt fald 1545-46, da en slægtning lover at sørge for hendes underhold".¹⁰

Det brev, som Carl Neergaard henviser til, er et brev, som Børge Trolle i 1543 skriver i anledning af den første nonnes afrejse: "Jeg Børghe Trolde aff voben, tilsiuens mand for sancte Agnetis kloster y Roskilde, gør alle vitterligt, ath saasom ieg haffuer veritt offuer en venlig contract met erlighe oc velbyrdighe klosterjomfruer, klosters fuldmyndghe suorne søster, szom er syster Anne Pedersdaatter priorize ibidem, søster Kirstine Ericksdaatter subpririze ibidem, søster Børgitte Oxesdaatter och søster Karine Ousdaatter ibidem, att samme contract kandt dis christeligere och gudeligere holdis och gaa for segh, ..."¹¹

Der er altså stadig en søster Birgitte i Sankt Agnes kloster i perioden 1543-45, og hvis det er den tidligere priorinde, må vi konstatere, at de, der hævder, at hun skulle være død i 1515, er fejlagtige på dette punkt. Hun kan i så fald godt, som påstået ovenfor, have forladt Roskilde omkring 1545 og være rejst ned til Maribo Kloster. Hvis kilderne derimod har ret i, at Birgitte Olufsdatter faktisk er død i 1515, så må der være kommet en ny Birgitte Oxe ind i Sankt Agnes kloster. Det kan i så fald kun være Birgitte Johansdatter Oxe, idet fru Birgitte Thott Oxe allerede er død 40 år forinden. Hvis vi følger denne tanke, så må det være Birgitte Johansdatter, som Børge Trolle henviser til i sit brev fra 1543. Og så må det være hende og ikke den tidligere priorinde, der forlader Sankt Agnes i 1545 og rejser ned til Maribo. At der rent faktisk kommer en søster

Oxe i Maribo, bekræftes da også af et åbent brev udformet som en slags kontrakt mellem Birgitte Johansdatter og hendes nevø, den mægtige Peder Ox (1520-1575):

"Jeg Peder Ox til Gisselfeld kendes med dette mit åbne Brev, at jeg er så bleven overens med min kære Farsøster Søster Birgitte Oxesdatter, at eftersom hun har lovet og tilsagt mig, at hun vil være stille og rolig i Maribo Kloster, og ikke komme i Tale-Porten at handle eller tale med nogen, uden at det var med nogle af hendes anbarne Slægt og Venner, da har jeg lovet og tilsagt hende denne efterskrevne Hjælp at vil give hende årlig års udi hendes Livstid, som er først: Tyve Marck rede Penge, et Pund Mel og et Pund malt, ½ Tønde Smør, fire Sider Flæsk, tre Lam, tre Gæs, tyve Høns og ti Læs Ved, at yde og fornøje hende hvert År til gode Rede om Skt. Mikkelsdag, så længe hun holder mig samme Løfte og Tilsagn, som forskrevet står."¹²

Brevet er dateret 1. marts 1546. Dermed har vi slået fast, at der er indskrevet en søster Birgitte Oxesdatter i Maribo Kloster i 1546, og at det ikke er den tidligere priorinde fra Roskilde, men derimod hendes faster Birgitte Johansdatter.

Der er imidlertid også et andet dokument, som er knyttet til denne Birgitte Johansdatter Ox, nemlig et brev fra kong Chr. 3. dateret 1541.¹³ Inden Birgitte Ox dukker op i Maribo, er hun involveret i en heftig arvestrid mellem hendes magtfulde nevø, Peder Ox og dennes egen morfar, rigshofmester

1749. Klostreruinen er nu fjernet og erstattet en samling bindingsværksbygninger, kendt som Sankt Agneshusene. Tegning: Poul Grönvold.

Nu ligger resterne af det tidligere nonnekloster under denne bakke og under disse gamle huse, som delvis er bygget af muresten fra klostertiden. Hele områdets 750 års historie er nu beskrevet af denne forfatter. Set fra vest. Foto: Jakob Zeuner.

Mogens Gøye (ca. 1470-1544).¹⁴ Ja faktisk er begge ovenstående Oxe-jomfruer parter i den strid. Kampen mellem Peder Oxe og Mogens Gøye var hård, og beskyldninger om rævestreger fløj frit i luften. F.eks. blev Birgitte Johansdatters far og dennes bror, Torbern Oxe, beskyldt for at have sat deres niece, Birgitte Olufsdatter, i kloster i Roskilde. Og bagefter ladet hende overdrage dem sin arveret til Tordsø gods. Men fordi en klostergiven kvinde ikke kunne gøre noget sådant, da hun jo skulle frasige sig arveretten, når hun gik i kloster, blev Torbern Oxe beskyldt for at have tilbagedateret overdragelsen til før Birgitte Olufsdatter blev klostergiven. Det var ovenikøbet brødrenes egen søster, Birgitte Johansdatter Oxe, der havde sladret til Mogens Gøyes skriver, ovennævnte Oluf Hammer. Beretningen om arvefrafaldet efter Oluf Oxe og de 2 x Birgitte Oxes medvirken er beskrevet i det partsindlæg, som vi mødte ovenfor som dokumentet fra Oluf Hammer.³

Birgitte Johansdatter kan altså godt have opholdt sig i Roskilde i 1543-45 og derfra være flyttet ned til Maribo. Der foreligger en liste over kendte nonner i Maribo ca. 1530-1620, og på den figurerer kun én Birgitte Oxe,¹⁵ og vi ved nu, at det er Birgitte Johansdatter og ikke Olufsdatter, der opholder sig i Maribo Kloster i 1546. Vi må derfor konstatere, at der på det foreliggende grundlag ikke er belæg for, at det skulle være den tidligere priorinde Birgitte Olufsdatter, der er rejst fra Roskilde ned til Maribo, som angivet ovenfor af bl.a. Carl Neergaard og Thelma Jexlev.

Konklusion

Generelt må man konstatere, at kilderne for middelalderens kvindeskikkelser er sparsomme, og især for de ugifte jomfruer. Kvinder er typisk skildret i forbindelse med deres mænds position og virke, eller som enker i forbindelse med arvesager og som bestyrer af store formuer og godser. De

ugifte kvinder efterlader sig kun få spor i de skriftelige kilder, og når de endelig gør, så er disse ofte så upræcise, at det kan give anledning til misforståelse og mistolkninger for efterkommere og historisk interesserede. Herover har vi set et eksempel på tre kvindeskæbner, der, på grund af samme for- og slægtsnavn, har fået flettet skæbnetrådene godt og grundigt sammen i eftertidens beretninger.

På baggrund af ovenstående udredning må vi antage følgende:

- Det er Birgitte Olufsdatter, der er nonne i Sankt Agnes Kloster, og som senere bliver vagt til priorinde samme sted.
- Hun dør sandsynligvis i klosteret i Roskilde, og muligvis i 1515.
- Der er ikke belæg for, at det skulle være hende, der rejser ned til Maribo Kloster.
- Der er en menig konventsnonne ved navn Birgitte Oxe i Sankt Agnes kloster i perioden 1543-45, og det kan være Birgitte Johansdatter Oxe.
- Det er Birgitte Johansdatter Oxe, der bor i Maribo Kloster omkring 1546.

Der vil uden tvivl stadig kunne stilles spørgsmålstegn ved dette forsøg på en udredning, og en yderlige afklaring kan kun hilses velkommen.

Noter

- ¹ Mads Eriksen Bølle afløste Didriks Friis' ukendte efterfølger. Jexlev 2001 s. 34
- ² Broder Mathias' Brev om den Skik som skal holdes i St. Agnetes kloster i Roskilde 12 maj 1508. Gengivet i Danske Magazin, 4. Række, 1. Bind (1864), s. 360 - 361. Netversion: <http://bit.ly/1GHY0PY>
- ³ Oluf Hammer er Mogens Gøyes skriver, og hans brev er et partsindlæg i en arvesag anlagt af Peder Oxe vedr. Birgittes far, Oluf Oxes, pantsatte ejendom Tordsø i Skåne. Det opstiller 7 punkter om hr. Olufs familie. Citeret i Ryge 1765 s. 50.
- ⁴ Afladsbrev 19. aug. 1502 udstedt af kardinal Raymundus. Neergaard s. 750
- ⁵ Danmarks Adels Aarvog 1907, s. 341 (der henviser til note 2 og Neergaard s. 755 f.)
- ⁶ Jexlev 1976 s. 8-9.
- ⁷ Neergaard s. 755.
- ⁸ Neergaard s. 756, hvor Børge Trolle og Karin Ovesdatters breve om afskeden er citeret. Trolles brev indeholder navnene på de tilbageværende nonner i 1543.
- ⁹ Se note 7.
- ¹⁰ Se note 6.

- ¹¹ Se note 8.
- ¹² Kall Rasmussen, s. 153. (Nutidig sprogtilpasning v. JZ). Også delvist gengivet af Rørdam s. 757.
- ¹³ Åbent brev fra kong Chr. 3. dateret 1541, citeret i Ryge s. 51.
- ¹⁴ Mogens Gøye er altså far til Birgitte Oxes tante, Mette Mogensdatter, som Birgitte stævnedes i 1537 iflg DAA s. 344.
- ¹⁵ Kaare Rübner Jørgensen: Kendte nonner i Maribo ca. 1530-1620, <http://www.ruebnerus.dk/page20f.html>.

Litteraturliste:

- Andersen, Michael: Rigets hovedby, *Roskilde bys historie – tiden indtil 1536* (red. Frank A. Birkebæk, Ernst Verwohlt og Mette Høj), Roskilde 1992, s. 198-212.
- Brev om den Skik som skal holdes i St. Agnetes Kloster i Roskilde 12 Maj 1508, *Danske Magazin*, 4. Række, 1. bd., Kjøbenhavn 1864.
- Danmarks Adels Aarbog*, 1907. Kjøbenhavn 1907.
- Danske Magazin*, 3. Række, 1. bd. og 6. bd., Kjøbenhavn 1860 samt 4. række, 1. bd., Kjøbenhavn 1864.
- Etting, Vivian: Tiderne skifter, *Roskilde bys historie – tiden indtil 1536* (red. Frank A. Birkebæk, Ernst Verwohlt og Mette Høj), Roskilde 1992, s. 380-382.
- Jexlev, Thelma: Fra dansk senmiddelalder - Nogle kildestudier, Odense 1976.
- Jexlev, Thelma: Roskilde Sankt Agnete Klosters jordebøger og regnskaber 1508-1515, København 2001.
- Neergaard, Carl: Bidrag til Danmarks Klosterhistorie. *Kirkehistoriske Samlinger*, 4.rk. 1. bd., ved H.F. Rørdam og T.S. Rørdam, Kjøbenhavn 1889-91, s. 741-757.
- Petersen, Henry: Danske Sigiller fra Middelalderen, Kjøbenhavn 1886. Online version på <http://bit.ly/1QvrA0J>.
- Rasmussen, A. Kall: Historisk-topographiske Efterretninger om Musse Herred paa Laaland, Kjøbenhavn 1866.
- Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ* (Chronologisk Fortegnelse over hidtil trykte Diplomer og andre Brevskaber), Anden Række, første Binds første Afdeling, Kjøbenhavn 1895.
- Ryge, Andreas Nicolaus: Peder Oxes til Gisselfeld. Danmarks Riges Raads og hofmesters Liv og Levnets Beskrivelse, af mange authentique Breve og Documenter. Kjøbenhavn 1765.
- Rørdam Holger F.: En Overenskomst angaaende en Klosterjomfrues Forhold og Underholdning i Maribo, *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, 2. rk., 2. bd. ved H.F. Rørdam og T.S. Rørdam, Kjøbenhavn 1860-62, s. 757-758.
- Troels-Lund, Troels: Dagligt Liv i Norden IV, Tolvte Bog, København 1929-1931.
- Troels-Lund, Troels: Historiske Fortællinger - Tider og Tanker, II Bind, København og Kristiania 1911.
- Troels-Lund, Troels: Peder Oxe – et historisk Billed, København 1906.
- Zeuner, Jakob: Sankt Agnes – fra nonnekloster til nutid. Et stykke kulturarv gennem 750 år, Roskilde 2015.

Den Hvide Ridders død

Af Claus Rohden Olesen

En ridder af Dannebrogordenen kaldtes i ældre tid en *hvid ridder*. Orlogsskibet Dannebrog, der var opkaldt efter denne orden, løb af stablen i 1692. Det var bygget som et af flådens største lineskibe, og med en normeret armering på 94 kanoer manifesterede den sig som et af datidens mest komplicerede militærteknologiske magtinstrumenter. Konstruktionen af en så vældig krigsplatform krævede ekspertise på højeste tekniske niveau, hvorfor skibet da også bør betragtes som en legemliggørelse af den videnskabelige og teknologiske formåen, der ved slutningen af 1600-tallet gjorde sig gældende i det Europa, det dansk-norske dobbeltmonarki var en del af. Endvidere var et orlogsskib som de kongelige slotte et opulent udtryk for enevoldskongens uindskrænkede, gudgivne magt. Og i den politiske virkelighed i 1710, hvor Danmark havde været en aktiv del af Den Store Nordiske Krig i hen ved et år, var orlogsflåden tiltænkt en central funktion i bestræbelserne på, efter flere mislykkede forsøg, at genvinde de østensundske provinser samt det i 1645 tabte *Dominum maris baltici*.

Under Slaget i Køge Bugt 4. oktober 1710 eksploderede DANNEBROGE under kampen med den svenske flåde. Begivenhederne der førte op til skibets voldsomme endeligt, der er den største katastrofe i den dansk-norske flådes historie, har midlertidigt givet kommandøren, Ivar Huitfeldt (1665-1710), heltestatus, da han er krediteret for ved eget offer at have reddet flåden fra et truende nederlag.

Forlisets ekstreme karakter, der skabte en fuldstændig kaotisk vraglokalitet, har influeret mærkbart på vragets bevaringsgrad og vanskeliggjort en kortlægning de forudgående begivenheder. I de følgende århundreder har flere faktorer, så som naturlige nedbrydningsprocesser samt forsøg på en hurtig økonomisk gevinst, forværret fundsituationen yderligere, men da armeringen udgør det mest velbevarede fundmateriale fra skibet sættes luppen på dette materiale for at fravriste DANNEBROGE nogle af sine hemmeligheder. I indeværende artikel redegøres således for det meget forskelligartede arbejde med skibets armering, der er udført i århundredernes løb, og de arkæologiske resultater samt de fundne armeringsdele analyseres som et eksempel på sømiliter slagmarksarkæologi.

Claus Rohden Olesen arbejder med arkæologiske undersøgelser for Roskilde Museum. Født 1974 i Århus. Mag. art. i middelalder- og renæssancearkæologi fra Aarhus Universitet.

Historisk baggrund

Tilløbet til Dannebrogens forlis er langt, og de politiske begivenheder, der ledte hertil, begyndte reelt over 50 år tidligere, da Danmark ved freden i Brømsebro i 1645 tabte sin status som herre over Østersøen, sit *Dominum maris baltici*, som de danske konger havde holdt i hævd siden Kalmarunionens dage. Danmark indledte flere revanchekrige: Karl-Gustav-krigen (1657-1660), der blot videreførte den territoriale regression, og Skånske Krig (1675-79), som kun bevarede situationen status quo. Men da Frederik IV (konge 1699-1730) med Karl XII's (konge 1697-1718) indmarch i Gottorp i 1699 følte sig provokeret og derfor indtrådte i et angrebsforbund sammen med den polske konge og den russiske zar senere samme år, var Den Store Nordiske Krig (1700-1721), som siden skulle vise sig at blive den sidste danske revanchekrig mod Sverige, en realitet.

Kamphandlerne gik fra begyndelsen dårligt for forbundets tropper: I 1700 mislykkedes den polske konges forsøg på at erobre Riga, og den danske hærs indmarch i Gottorp havde også ringe held. Tønningen blev indesluttet, men kunne ikke erobres. Endvidere var Frederik IV's engagement i Holsten strategisk uhensigtsmæssigt, da han var afskåret fra at følge udviklingen i Øresundsområdet på tættest hold. Men da Karl XII invaderede Sjælland, greb England og De Forenede Nederlande ind og tvang Karl til at slutte fred og rømme Sjælland. Danmark måtte herefter anerkende den gottorpske hertugs militære rettigheder og betale en krigsskadeerstatning. Skønt freden i Traventhal kun var en våbenhvile, trak Danmark sig ud af krigen og nøjedes med at iagttage Karl XII's felttog mod henholdsvis Polen, Sachsen og Rusland.

Efter slaget ved Poltava i 1709, hvor Karl XII tabte til den russiske hær og søgte tilflugt hos sultanen i Konstantinopel, vurderede Frederik IV, at situationen var gunstig for en genindtræden i krigen. Kongen indgik senere samme år en alliance med Sachsen og Rusland, hvorefter den danske hær gik i land i Skåne 12. november. Felttoget var ikke en succes og efter nederlaget ved Helsingborg 10. marts 1710, forlod den sidste danske soldat Skåne 15. marts. De landmilitære operationer overflyttedes herefter til Nordtyskland, hvor alliansens styrker samarbejdede om at erobre Sveriges nordtyske provinser.¹

Flådens vigtigste opgave var nu at bekæmpe svenske kaperere, blokere for forsyningerne fra Sverige til Nordtyskland samt at overføre tropper til krigsskuepladsen her. Af vital

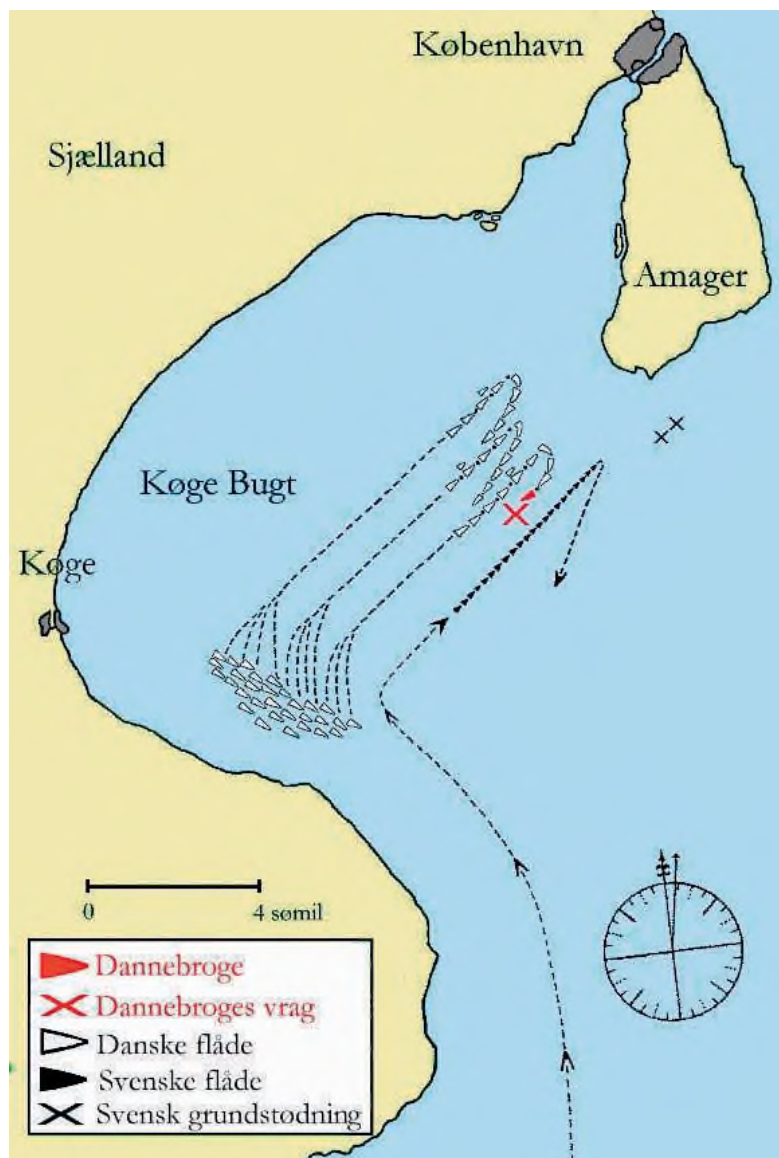
betydning for succes var det, at den danske flåde isolerede Sverige ved at dominere Østersøen militært.

Under ledelse af generaladmiralløjtnant Christian Ulrik Gyldenløve (1678-1719) havde den danske flåde i årets løb krydset rundt i Østersøen, fortrinsvis omkring Bornholm og søgt at engagere den svenske hovedflåde.

Da den svenske flåde ikke kom på søen i sommeren 1710, dristede alliancen sig til at planlægge en landsætning af russiske tropper syd for Stockholm. Den dansk-norske flåde havde opgaven med at overføre de ca. 6000 russiske solda-

Generaladmiralløjtnant Christian Ulrik Gyldenløve. Malet af Hyacinthe Rigaud (1659-1743).

Slaget i Køge Bugt d. 4. 10. 1710. Giødesens opfattelse af eskadrernes placering og de forskellige manøvrer. Efter Giødesen 1885 (bilag). Bearbejdning: Forf. 2004.

ter fra Danzig til Sverige. Den forsigtige Gyldenløve mente imidlertid ikke, at flådens søherredømme var stærkt nok til, at overførelsen kunne ske problemløst, da den svenske flåde stadig lå ved Karlskrona. Det blev i stedet besluttet at føre flåden til Køge Bugt, hvor den dels kunne indtage ny proviant og dels bringe syge søfolk til Dragør.

Efter en sejlads plaget af hårdt vejr ankrede flåden op i Køge Bugt 2. oktober 1710, men flådens afsejling fra Danzig var blevet indrapporteret til den svenske flådeledelse. Med udsigt til at afskære den dansk-norske flåde fra sin base, blev den svenske flåde hurtigt klargjort og sendt mod Køge Bugt.²

4. oktober lå den danske hovedflåde ud for Stevns. Gyldenløve havde kaldt til råd mellem sine skibschefer, da den svenske flåde blev spottet i sydøst. Indledningsvis var den svenske flåde blevet antaget for at være en del af transportflåden fra Danzig, men da tingenes rette sammenhæng gik op for Gyldenløve, blev mødet omgående afbrudt, og flåden lettede i al hast anker ved at kappe ankertrusserne. Beretninger fortæller om panikagtige scener, hvor køjer, kister, kreaturer og andet, som ikke hurtigt kunne bringes af vejen, blev smidt over bord.

Gyldenløve oplyser i sin rapport til Krigskancelliet, at DANNEBROGE udgjorde avantgarden, da det lykkedes den sammen med BESKIERMEREN og MARS straks at lette anker og stå nordover for at engagere fjenden, men anførte også at det "*vilde det ikke lykkes for os at komme udi nogen syderligen orden*".³ Til stort held for danskerne udnyttede den svenske admiral Hans Wachtmeister (1641-1714) ikke sin yderst fordelagtige position til at ødelægge den danske flåde, idet han lod sin flåde vende og sejle parallelt med de tre danske skibe, der først havde lettet anker. Det er imidlertid spørgsmålet, om det ikke netop var den dansk-norske avantgardes snarrådige handling, der forhindrede ham i det. Danskerne kæmpede hårdt for at nå op til den svenske flåde, og omtrent kl. 14.00 var avantgarden avanceret så højt op under fjendens flåde, at den svenske arrieregarde begyndte sin kanonering. Der hersker imidlertid stor usikkerhed om den dansk-norske flådes manøvrer, da skibsjournalerne beretter forskelligt om slaget. Det er dog klart at Huitfeldt, da han nærmede sig Amagers flak, vendte og slog ind på en sydlig kurs. Kampen tiltog nu i styrke, da DANNEBROGE modtog bredsiderne fra først svenskernes fem tredækkere og derefter samtlige fjendtlige skibe, det passerede.

Efter at DANNEBROGE havde affyret 5-6 bredsider, brød

dets agterparti i brand. Det antages, at mundingsilden fra eget artilleris luv kanoner antændte rigningen. I stedet for at trække sig ud af kampen og bekæmpe ilden, valgte Huitfeldt imidlertid at ankre op til luvart af den danske styrke. Det menes at være Huitfeldts bekymring for at svække den danske linie samt for at forsøge at afværge, at DANNEBROGE drev ind i de andre danske skibe og derved splitte den danske slagorden, der ligger bag hans beslutning. Ilden kunne derved ikke bekæmpes og bredte sig hurtigt. Kun yderligere tre bredsider affyredes fra DANNEBROGE inden masterne en efter en faldt overbord. De besætningsmedlemmer, der havde mulighed for det, flygtede ud på bovsprydet, dog kun for hurtigt at blive indhentet af flammerne. Kort tid herefter nåede ilden krudtkammeret dybt nede i skroget, hvor de ca. 17 tons krudt sprang i luften med to enorme brag, der kunne

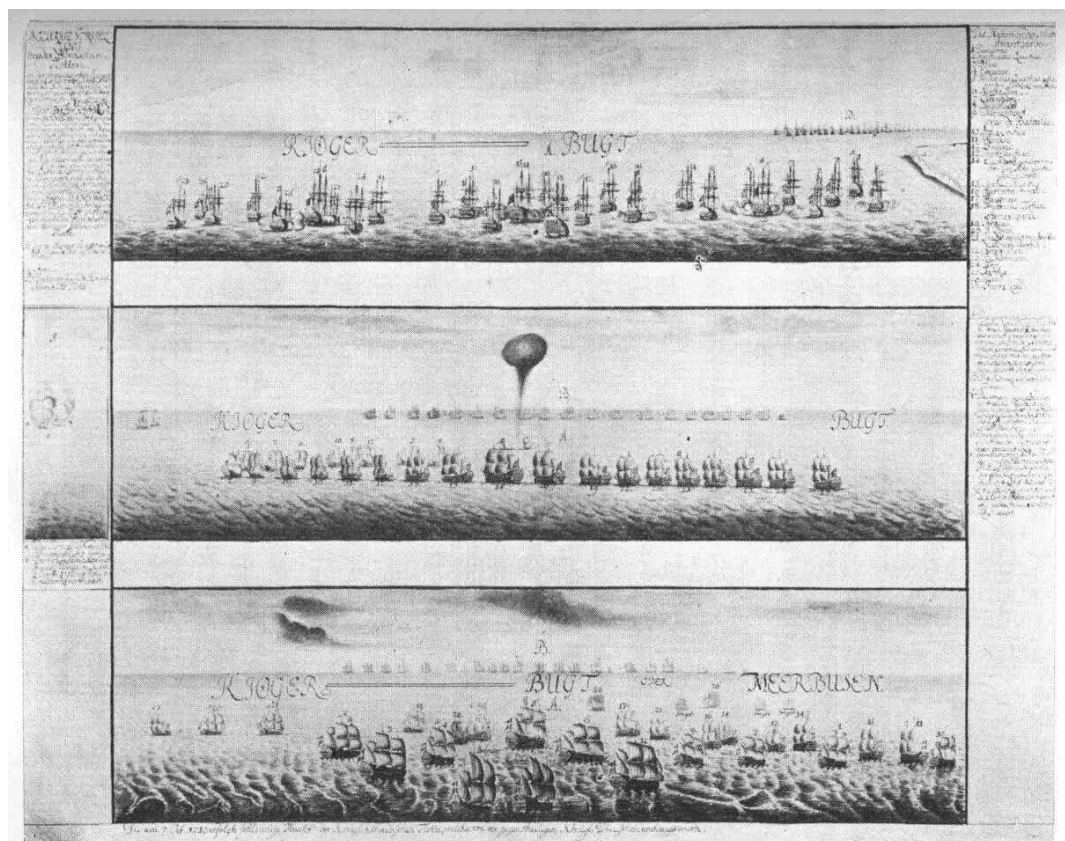
4. oktober 1710.
Uddrag af matros
Niels Trosners dagbog.
Riksarkivet Oslo.

høres i København – over 20 km væk. Skibet brækkede her-
 efter midt over og sank.⁴

På grund af det hårde vejr i Køge Bugt var flådernes man-
 øvre vanskelige, og fjernede sig i det følgende fra hinan-
 den. De ankrede op mellem Amager og Stevn. Svenskerne
 lå i luv position, men afholdt sig fra at udnytte deres fordel
 og forlod farvandet få dage efter.⁵

Forliset er officielt skildret i blandet andet BESKIERMERENS,
 OLDENBURGS, CHRISTIANUS QUINTUSS og ELEPHANTENS skibsjour-
 naler, men det er især den norske matros Niels Trosners
 dagbogsberetning, der påkalder sig opmærksomhed. Tros-
 ners beretning er interessant, fordi han var en af de få pri-
 vatpersoner, der førte dagbog på daværende tidspunkt; han
 beskrev begivenheden således: "Om sider af uløkke ragte DAN-
 NEBROGE i brand og ilden kom først i hans skanse. Og ingen af dem
 vidste det for røg og damp. Da kom hele overskibet i brand, og hun
 gav 3 salver end, efter at skibet var i brand. Da brende først hans
 messanmast overbord. Siden faldt hans storemast overbord og saa
 hans fokkmast overbord. Da kunde vi se, hvor tøgt at folkene entred

Søløjtnant K. N.
 Benstrups (1692-1742)
 tegning af Slaget i Køge
 Bugt. Samtidig øjen-
 vidneskildring af slaget.
 Benstrup var kadet
 på orlogsskibet Fyen.
 Tegningen er grundla-
 get for et kobberstik, der
 har foreviget begiven-
 heden.

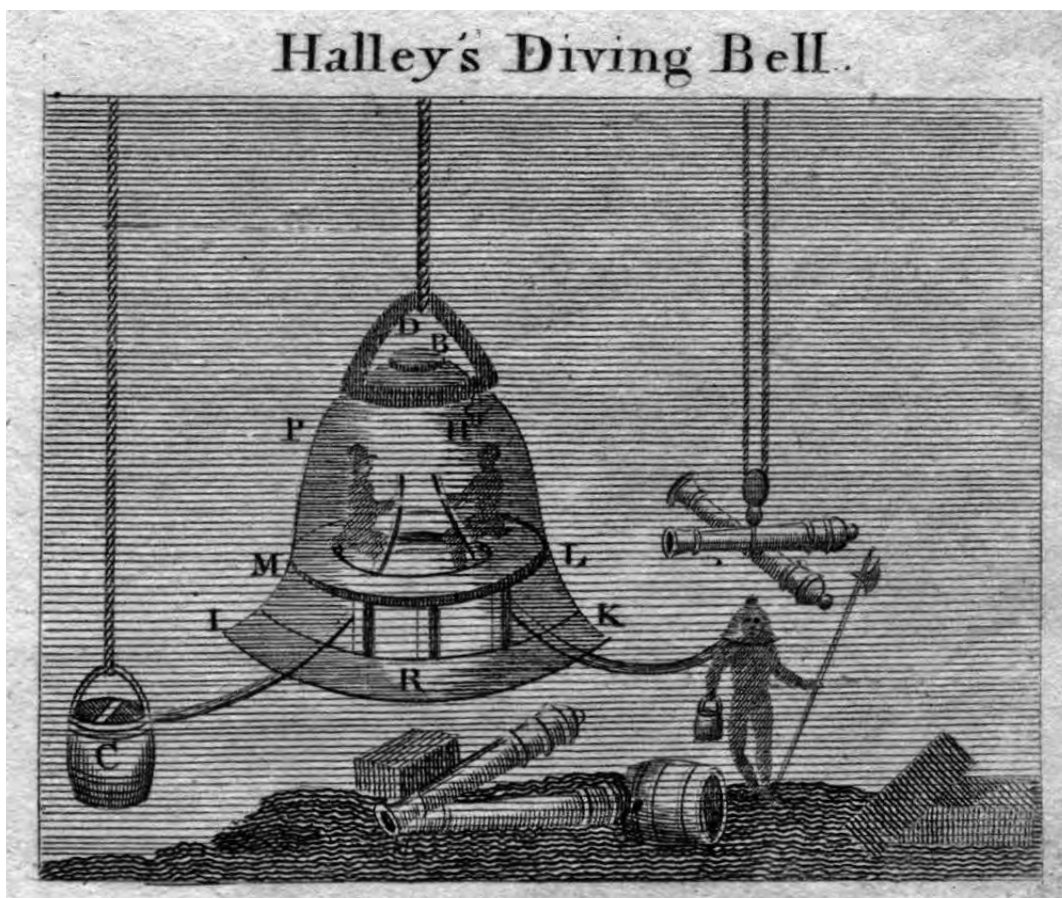

ud paa bogspredet. Saa slog flamen udefter og brendte giøsen af. Da faldt folkene I vandet. Siden brende ilden dybere ned og kom saa til krudet. Da sprang hun op i smaa smuler. Og ifra den tid ilden tendis og til hun sprang, var ungerfær i 3 glas. De var tilsamen derpaa (...) hundrede mand og (...) mand. Og kommandøer Witfølt fra Dramen komanderte hende da (...) Og der blev ikke bjergit flere folk fra hende end som 9 matroser".⁶

Undersøgelseshistorien

Bortset fra de historiske begivenheder omkring forliset, er armeringen som nævnt blandt de bedst undersøgte aspekter om Dannebrog. Den centrale skikkelse i dette arbejde, Otto Emanuel Blom (1830-1903), var egentlig artillerist af profession, og kan betegnes som en af den danske artillerihistories faderfigurer. Han undersøgte det artilleri, som A/S Em. Z. Svitser bjærgede, da de genfandt Dannebrog i 1873, og klarlagde i forbindelse hermed også den ældre bjærgningshistorie.

Edmond Halleys (1656-1742) dykkerklokke fra 1691.

Blom redegjorde i sine studier for bjærgningerne i vraget, som påbegyndtes allerede året efter DANNEBROGE sank. Formålet var af økonomisk art, idet flådeledelsen forsøgte at bjærg skibets bronzekanoner, der udgjorde en meget betydelig værdi.⁷ Det var givetvis ikke svært at genfinde vraget af det enorme krigsskib, eftersom det lå på kun 12 m vand, og sikkert var synlig fra havoverfladen. Dykningerne, der foretoges med datidens primitive dykkerklokke og teknik, foregik under ledelse af scoutbynacht Sehested, og førte i årene 1711-14 til optagningen af et antal kanoner samt 12 tons brudstykker.⁸ Der er stor usikkerhed om det korrekte antal og deres vægt, men Preben Holck nævner 10 stk.⁹ De optagne kanoner sendtes inden udgangen af 1714 til omstøbning i Giethuset på Kongens Nytorv.¹⁰ Fra optagningen af både kanoner og ankre findes et overslag over arbejdet, idet zeugwarter Mathies Thye fik kostpenge for 5 måneders arbejde, og 34 mænd fik løn for 3 måneder sammen med en arkelimester og en af Dragørs lodser. Til indlogering af mandskabet var der endvidere lejet et fartøj på 26 læster i de samme 3 måneder.¹¹ Situationen under Den Store Nordiske Krig har måske ikke befordret videre bjærgninger, i hvert fald høres der først mere til sagen i forbindelse med en indstilling af d. 31. december 1731. På dette tidspunkt foreslog Kristian Eberhart Muspart, der var oberst ved artilleriet, og derved samtidig havde kommandoen over flådens tre kompagnier af bøsseskytter, dvs. artillerister, at man for at supplere det kvantum metal, der behøvedes til støbningen af de store 36 pdr. kanoner, skulle bjærg 200 skibpund (32 tons) metal fra DANNEBROGES vrage. Igen i 1738 henvendte en oberst Karl Gotlob Reitzenstein sig til flådens ledelse med henblik på at få lodserne til at finde vraget, så der kunne bjærges metal til nystøbning af kanoner.¹² Formentlig lykkedes ingen af forsøgene, idet der ikke foreligger yngre arkivalier om foretaget.¹³ Skibets konturer var givetvis heller ikke længere så synlige på havbunden, da det formentlig var blevet delvist overlejret af sand og formentlig havde været udsat for en betydelig nedbrydning. Endelig kan de sikkert ret hårdhændede forsøg på at trænge ind i vraget under de tidligere bjærgninger have gjort sit til at fremme nedbrydningen.

Herefter høres der først om aktiviteter på vraglokaliteten igen i foråret 1873, hvor bjærgere fra Dragør genfandt vraget. Da lovgivningen i anden halvdel af 1800-tallet kun indeholdte kommercielle bestemmelser om bjærgningsgods, tilfaldt retten til bjærgnings- og strandingsgods fra DANNE-

BROGE finderens efter særlige regler. Kort tid efter lokaliseringsbegyndte bjærgningsselskabet A/S Em. Z. Svitser at sprænge i vraget efter værdier, og i årene 1873-75 bjærgede de 13 kanoner samt en række andre effekter. Således hjemtog Svitsers folk i 1873 de 12 af kanonerne, heraf 2 24-pundere, 6 14-pundere, 2 12-pundere og 2 8-pundere, mens de i 1875 blot bjærgede en enkelt 8-punder. Efter bjærgningerne ønskede Svitser at sælge det fundne artilleri p.g.a. bronzens værdi. At det ikke skete skal Otto Blom, der som nævnt undersøgte artilleriet efter bjærgningen, imidlertid takkes for. Han publicerede sine iagttagelser i *Illustreret Tidende* senere samme år og benyttede lejligheden til at advokere for artilleriets bevaring. Han foreslog: "...den mærkelige heltedaa, hvorom Erintringen knytter sig til dette Skibs og til Ivar Hvitfeldts Navn, kan nok fortjene et Mindemærke, der udelukkende er indviet til den, og derhos er opstillet paa et Sted, hvor selv den, der ikke netop søger efter det, bringes til at lægge mærke til det. Om man stillede den halvsmedede Kanon paa et Fodstykke af huggen Sten hen f. Ex. ved Holmens Kirke". Blom, som var bevist om, hvordan den politiske stemning skulle vendes til hans fordel, talte til de nationale følelser med sin frygt for kanonernes videre skæbne, idet han skrev: "Der reiser sig derfor det Spørgsmaal, om denne Halvdel bør tillades bragt under Auctionshammeren; det vil føre til, at de gamle Kanoner, de have været Vidne til en af de ærefuldeste Tildragelser i den danske Søkrigshistorie, ville blive udhøkrede pundevis som gammelt Metal for at støbes om til Dørgreb og Portklokker, til Ølhaner og Pandeleier, eller hvad Industrien ellers kan finde paa at bruge Bronze til. Dertil ere historiske Relikvøier dog for gode. Eller muligviis kunne de komme en fremmed Artillerist for Øje og for deres Mærkeligheds Skyld blive kjøbt til et preussisk Artillerimuseum; det er hændet før med mærkelige gamle danske Kanoner...". Ja, tænk om DANNEBROGES artilleri skulle havne i Tyskland! Blot ni år efter Danmarks tab af Slesvig-Holsten var dette helt utænkeligt. Formentlig fik Bloms argumenter afgørende indflydelse på Rigsdagens beslutning om at rejse et mindesmærke.

Blom agiterede ved samme lejlighed for, at en eller flere kanoner skulle afgives til et monument ved Hurum Kirke i Drammen i Norge, hvor Huitfeldtslægten havde sit gods. En mindestøtte rejstes dog først efter Norges selvstændighed i 1905.

I nyere tid blev vraget genfundet i september 1985 i forbindelse med søkortopmålingen, hvorefter positionen blev offentliggjort i *Efterretninger for søfarende*. Rygterne om et hi-

storisk vrage på positionen spredte sig hurtigt i sportsdykkerkredse, og i september foretog dykkerklubben Kon Tiki fra Glostrup et dyk på lokaliteten. Deres dykkeraktiviteter frembød flere spændende fund af både kårdefæster, personligt navigationsudstyr, en møntskat på ca. 400 sølvmønter samt flere bronzekanoner. Imidlertid vakte de mange fund Orlogsmuseets bekymring, og museet valgte at engagere sig i et arkæologisk undersøgelsesforløb om vrageet. Ved undersøgelserne, der strakte sig frem til 1988, og bibragte en over-

Mindesmærke for Ivar Huitfeldt, Langelinie København. Inskriptionen lyder: Ivar Huitfeldt og hans Mænd. Kjøgebugt 4de October 1710.

ordnet dokumentation af vraglokaliteten, hjemtoges hovedparten af det kendte genstandsmateriale.

På den første egentlige undersøgelsessæson, i 1986, fremkom der fire større kanonfragmenter, heriblandt tre forstykker samt et mundingsfragment. Forstykkerne identificeredes alle som de 14-pundige kanoner fra støbeserien *De Hundrede Konger*, også betegnet *De Gamle Konger*, fra Christian IV's (konge 1588-1648) tid. Derimod kunne mundingsfragmentet ikke identificeres. Men foruden de store kanonfragmenter, så blev der også gjort et mere kuriøst våbenfund, idet man fandt en komplet 47½ cm lang signalkanon.

Billedet af kanonernes spredningsmønster, der tegnede sig ved udgravningerne i 1986, formåede at bidrage til en dybere forståelse for skibets forlisproces. Dette hang sammen med, at øjenvidneberetningerne fra 1710 havde beskrevet, hvorledes skibet sank ved den kraftige eksplosion. De arkæologiske undersøgelser klarlagde imidlertid, at agterskibet, der sandsynligvis var brændt længere ned end forskibet, fuldstændig opløstes ved eksplosionerne, hvorefter artilleri og ballast sank til bunds, og i dag markerer skibets eksakte position på eksplosionstidspunktet. Endvidere viste situationen på havbunden også, at forskibet, der forblev i et sammenhængende stykke, af trykket var blevet løftet så meget op og frem i vandet, at det først sank ca. 25 m længere fremme.¹⁴

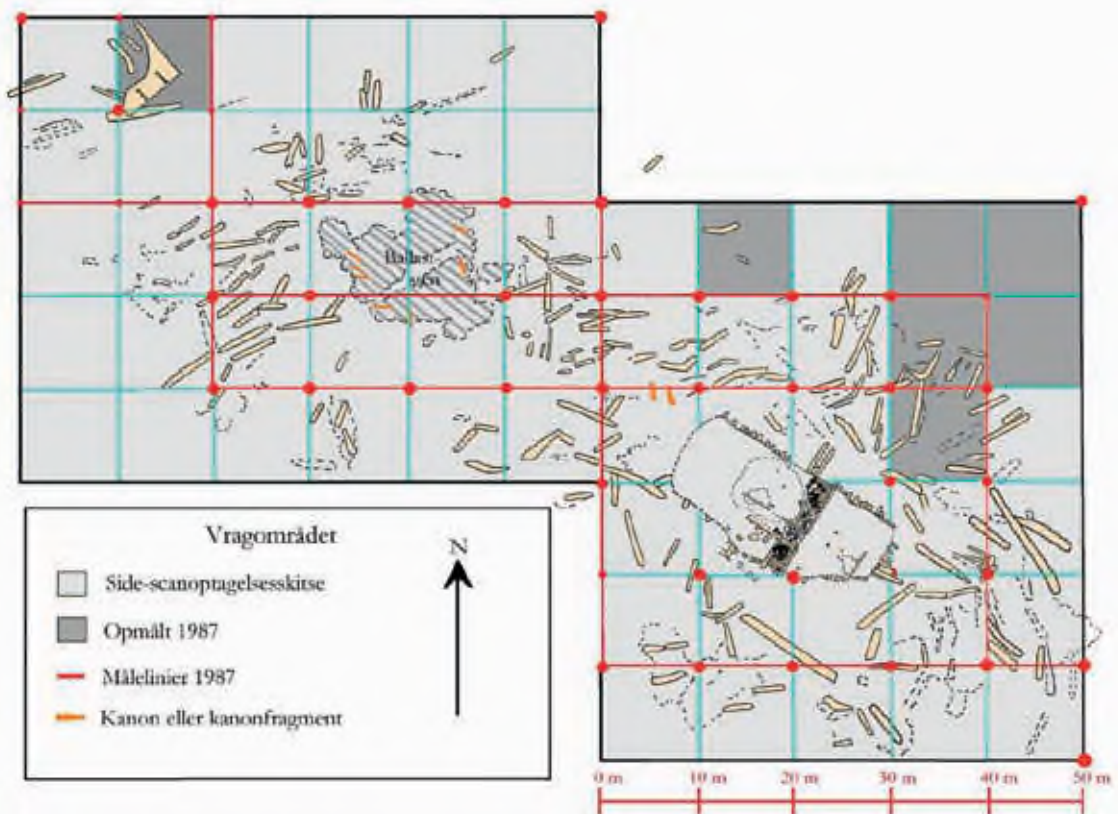
Det følgende år lokaliseredes et 2 m langt, 0,5 m bredt og 0,5 m dybt spor i havbunden, som kunne indikere at en kanon var gravet op for nyligt. Samtidig havde kriminalpolitiet opsnappet rygter om, at en bronzekanon var set på havnekajen i Hundige. Hvorvidt rygterne talte sandt er dog uopklaret, for politiet fandt ikke nogen kanon. Alligevel må det dog siges, at dykkernes lette adgang til vraget i visse tilfælde synes at have fristet nogle souvenirjægere over evne. En dom fra 1986 over en sportsdykker, som fjernede sølvmonter og andet gods fra vraget, synes at bekræfte dette. Dykkeren, der blev dømt for at overtræde Museumslovens bestemmelser om afleveringspligt for alle optagne genstande (§ 28, stk. 3. § 37, stk. 1) og Naturfredningslovens forbud mod dykning på lokaliteten uden tilladelse (§ 49, stk. 4. § 66, stk. 1), er dog fortsat det eneste fortilfælde på en domsafsigelse i forbindelse med vragrøveri fra et maritimt fortidsminde i Danmark. Imidlertid viser flere søgehuller konstateret på den centrale vragmasse ved Kulturarvsstyrelsens besigtigelser i 2002, 2003 samt ved Vikingeskibsmuseets besigtigelse i

september 2004 og 2010, at problematikken fortsat er aktuell på lokaliteten. Fremdeles illustrerer både dom og den fremherskende antikvariske situation sportsdykkernes desværre ofte ret liberale holdning til souvenirjagt.

På trods af de omfattende undersøgelser både i 1987 og 1988 blev der ikke fundet mere artilleri i vrages nærhed. Mod slutningen af 1988-kampagnen fandt man imidlertid et fragment af endnu en kanon ca. 200 meter fra vraget. Men hvordan var fragmentet, der stammede fra en stor 24-punder, støbt i 1673 og tilhørende *Christiani Quinti Rids*, endt her? Det er urealistisk, at eksplosionen skulle have slynget det flere tons tunge fragment så langt væk fra vraget. I stedet formodes det, at fragmentet er tabt fra en pram i forbindelse med bjærgningerne i 1711-1714.¹⁵

Siden 1988 er der ikke fundet hele stykker eller større fragmenter på vraglokaliteten, men i 1993 fandt og indleverede en sportsdykker et mindre druefragment fundet på den centrale vragmasse. Fundet tydeliggjorde, at der var behov for atter at *afgræsse* vraget for genstandsmateriale af samlerværdi. Undersøgelserne, der nu forgik som et samarbejde mellem Nationalmuseet og Skov- og Naturstyrelsen, gennem-

Oversigtsplan over DANNEBROGES vraglokalitet. Tegning J. Christoffersen 1988. Rentegning: Claus Rohden Olesen 2004.

førtes i 1995 og resulterede i fundet af yderligere to mindre kanonfragmenter; henholdsvis et mundingsfragment samt et forstykke med omskrift. Fragmenterne var i begge mindre stykker på ca. 10-15 kg.

1990'ernes få fund var imidlertid ikke et produkt af omfattende udgravninger, men mindre rekognosceringer. Alligevel vurderes det, at mængden indikerer, at størstedelen af artilleriet efterhånden er hentet op fra havbunden. Udstyr relateret til artilleriets anvendelse bjærges derimod fortsat i forbindelse med Vikingeskibsmuseets løbende tilsyn på lokaliteten. Således blev der i forbindelse med deres besigtigelse 29. september 2004, hvor undertegnede deltog, hjemtaget en kraftig nedbrudt rapertbund. Ligeledes blev der ved undersøgelsen 8.-15. august 2010, hvis formål bedst kan sammenlignes med 1995-undersøgelsen, fundet en række raperthjul og to granater.¹⁶

Skytstyper

Det bjærgede skyts fra Dannebrogens vragekompleks udgøres udelukkende af metalstykker, der er støbt i en række kongers regeringstid i løbet af hele 1600-tallet, og de er alle på bagstykkets overside forsynet med et kongeligt våben eller monogram, som gør os i stand til at identificere, hvilken støbeserie det enkelte stykke tilhører. Følgende konger er repræsenteret: Christian IV, Christian V (konge 1670-1699) og Karl XI (konge 1660-1697).

På grund af deres sjældenhed er specielt de kanoner, der stammer fra Christian IV's tid, af særlig artillerihistorisk betydning. Fra hans 14-pundsstøbeserie *Hundrede* eller *Gamle Konger* er der fundet elleve større fragmenter eller hele eksemplarer. Dette skyts er støbt i tidsrummet 1603-07, heraf henholdsvis 50 i Helsingør og 50 i København, og udmærker sig ved at være forsynet med et reliefmotiv af en af de Hundrede Konger fra sagnkongen Dan til Frederik II (konge 1559-1588) samt en latinsk inskription. Både dekoration og inskription er støbt i lavt relief på forstykket og har et klart stilistisk forbillede i *Kronborgtapeterne*. Men bortset dekorationen er samtlige kanoner fuldstændig ens.¹⁷

Tre af de kanoner Svitser bjærgede i 1873-75 var 8-pundere, støbt af Rolf Borchartsen i 1623 og af Klaus von Dam i 1644 i Giethuset i København. De tilhører Christian IV's *Drageserie* og er forsynet med et dragerrelief på forstykkets overside.

Den største kaliber, der er repræsenteret på vrage lokalite-

ten, er de tre kraftige 24-pundere af kartovetypen, der stammer fra *Christiani Quinti Rids*-serien, som også betegnes som *System 1673*. Denne skytsserie var det første komplette marineskytssystem, som foruden 24-pundere også omfatter 18-, 12-, 6- og 3-pundere. Skønt systemet i princippet er identiske med det tilsvarende *System 1673*, som støbtes til landartilleriet, så ses det, at de er designet specielt til at imødekomme søartilleriets behov, eksempelvis har de kegleformede hoveder, og er det første system uden hanke. To af de fundne stykker er støbt af Francios Röen i Glückstadt i 1673-74,

Uffe Vermundsøn En af Christian IV's "Hundrede Konger". Kanonen, der har serienummer XVIII, er støbt i tidsrummet 1602-04 af Hans Wolf Entfelder på Helsingør Stykkestøberi. Foto: Claus Rohden Olesen 2012.

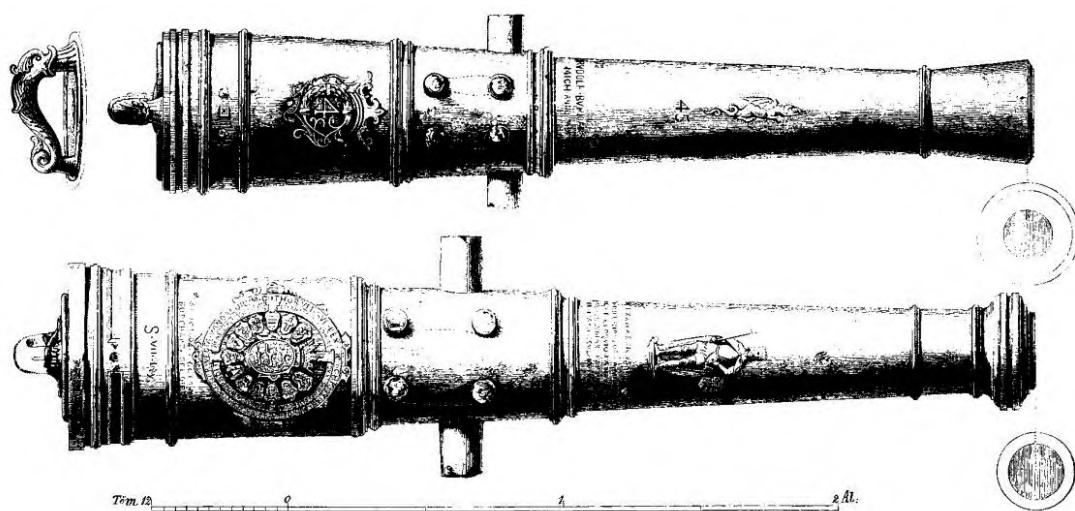
*Christian V's Monogram på kanonerne i støbeserien Christiani Quinti Rids.
Foto: Claus Rohden Olesen 2012.*

mens det sidste stykke er støbt af Asverus Koster van der Hart i København i tidsrummet 1673-1688. Alle kanonerne er forsynet med Christian V's monogram.¹⁸

Endelig er udenlandsk skyts repræsenteret af to svenske 12-pundere, støbt af Johan Meier i Stockholm 1669 - den ene med Karl XI's monogram. Skytset tilgik Danmark, da det bjærgedes som krigsbytte umiddelbart efter et stort svensk havari ved Bornholm i 1678, og fik siden påslået *Borringsholm 1678*.¹⁹

Skønt de enkelte kanoner stammer fra flere forskellige støbeserier, har de alle forladerartilleriets klassiske opbygning. De består af et bagstykke – svarende omtrent til kanonens bagerste tredjedel, indbefattende en stødbund, der afsluttes af i en delfin eller en hankedrue; et mellemstykke, hvorpå der sidder to kraftige, cylindriske tapper, som gør kanonen i stand til at hvile i raperten; et løb og et forstykke, der går over i hovedet, og som fungerer som en forstærkning af kanonens munding. Hovederne på Dannebrogens kanoner optræder både profilerede, dvs. med landhoveder (*Hundrede Konger*), og med kegleform, dvs. skibshoveder (*Drager* og *Christiani Quinti Rids*). Ofte optræder forladerkanoner med delfiner, dvs. hanke formet som springende delfin, placeret mellemstykket. Disse hanke anvendtes kun til at løfte kanonerne op med, men da de ombord på skibene var i vejen for besætningens køjer, eller ved indtagningen af kanonerne gennem kanonportene, anvendtes de ikke i flåden. Når flåden overtog kanoner fra landartilleriet lod de ofte delfinerne hugge af, hvilket også ses gjort på *Hundrede Konger* og *Dragerne* fra DANNEBROGE.²⁰

Eksempler på Dannebrogens artilleri. Øverst ses en af Christian IV's "Drager". Nedenunder er en af hans "Hundrede Konger". Otto Blom opmålte det artilleri, der optoges i 1873-75, og fraregnes en lille signalkanon, der blev fundet i 1986, har ingen fund siden foranlediget opmålinger. Efter Blom 1873 p. 368-370.

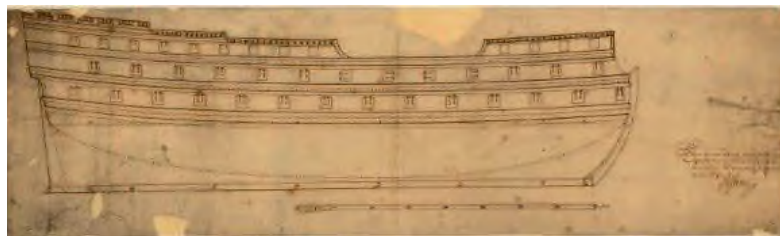
Udsnit af skalamodel af DANNEBROGE. Modellen er udført af Orlogsmuseets Modelbyggerlaug. Foto: Niels Buhl 2010.

I en fortegnelse fra april 1710 over skyts udleveret fra Søtøjhuset til Dannebrog ses det, at skibet dette år også var bestykket med 4 14-punds jernkanoner. Desværre er der ikke fundet nogen af disse ved udgravningerne. Blom antog imidlertid, at der var tale om jernhaubitsere. Haubitsere kendes anvendt til skydning med kardæsk siden Christian IV's tid, og siden til skydning med stykgranater. Flere af flådens store orlogsskibe var i årene 1703-1709 udrustet med 36-punds støbejernshaubitsere, beregnet til skydning med både kardæsk og stykgranater.²¹ Men på trods af, at DANNEBROGE var et af flådens største skibe, var det ikke udstyret som sådan i 1710.

Der er fundet en række fragmenter af skytsets raporter, heriblandt 8 hjul, 1 bund samt en vange, der dog ikke er blevet hjærget. De fundne fragmenter viser tilbage til en firhjulrapert, som var den mest udbredte type i 16-1700-tallet. Havde rapertvangen været velbevaret, ville man kunne se, at den i sin overkant er forsynet med en rund fordybning, taplejet, hvorover der er spændt et tapdæksel, som skal sikre, at kanonen ikke springer ud af raperten. Bagerst på vangen er afsætningsrækken, palerne, dog fortsat synlig i dag. Den rapertbund, der er fundet på DANNEBROGES vragslokalitet, er lukket, hvad må have gjort sig gældende for samtlige bunde, idet åbne bunde først indføres i den danske flåde i 1767. Forrest har raperten to hjul monteret på forakslen, som der hviler en tværvæg på, kaldet brystet. På samme sæt er der monteret to hjul på bagakslen.

Ammunitionen er repræsenteret ved flere forskellige typer. Først og fremmest er der fundet 4 kanonkugler. Det er

DANNEBROGEs side-
tegning. Efter Rigsarki-
vet Des. A929.

fuldkugler, dvs. de er massive, fremstillet af støbejern og har det klassiske cirkulære tværsnit. Fremdeles er der fundet flere granater, såkaldt præparerede stykgranater, som affyres fra en haubitser. Det er en hul jernkugle med brandhullet opad, der indvendig er fyldt med en krudtladning, og som er sat i en cylindrisk træbeholder, et træspejl, der var udhulet for den halve granat. I spejlets anden ende, der ligeledes var udhulet, ligger der normalt en krudtladning i en hårdugskardus.²² Granatens enkeltdele er sammenholdt af et jernbånd. Desuden er en enkelt bombe af støbejern også bjerget. Og af ladeudstyr er der fundet et ladestokhoved af træ med rundt tværsnit.

Skytsets montering

Et linieskib som DANNEBROGE er i sig selv kun et middel til at fremføring af artilleri. Herved bliver evnen til at fragte og anvende det effektivt i kampsituationen selve forudsætningen for skibets konstruktion, hvorfor det skal forstås som en funktionel integreret del af et linieskibs autonomi. En bevaret sidetegning af DANNEBROGE viser et linieskib konstrueret med to lukkede, gennemgående batteridæk, samt et overliggende - ligeledes bestykket - vejrdæk. Vejrdækket er blevet til ved over kulen at forbinde skansen og bakken via en kobrygge. På tegningen ses agter et øverste halvdæk, hytten, der fungerede som kombineret kommandobro og batteridæk.

Kombineres sidetegningen med en tegning af spejldekorationen, så er skibets artilleribestykning helt klar, idet side- og agterspejlstegningen viser alle kanonportene, undtagen to. Nederste batteridæk havde 28 kanonporte samt to hækporte. Andet batteridæk var forsynet med 26 porte samt to jagerporte i boven.²³ På trods af afbrydelsen af kulen midtskibs havde vejrdækket monteret 26 porte, men, som portåbningernes størrelse indikerer, til betydeligt mindre skyts. Samlet set giver det en normeret bestykning på 94 kanoner, et betydeligt antal omkring år 1700.

Ud fra ovennævnte fortegnelse over skyts udleveret fra Søjhuset til DANNEBROGE i 1710 forestiller Otto Blom sig

følgende distribuering af de 82 stykker, skibet var udrustet med dette år: 26 24-punds metalkanoner placeret på nedre batteridæk, 22 14-punds metalkanoner og 4 14-punds jernhaubitser, begge placeret på øvre batteridæk, 20 8-punds metalkanoner, placeret på skanse og bak samt 10 4-punds metalkanoner, placeret på hytten.²⁴ Bloms fordeling, der virker troværdig, tager udgangspunkt i, at de tungeste stykker af hensyn til skibets stabilitet altid blev placeret på nedre batteridæk og så fremdeles opefter.

<i>DANNEBROGES formodede bestykning</i>			
Kaliber	Bronzestykker	Jernstykker	Placering
24-pund	26		Nedre batteri
14-pund	22	4	Øvre batteri
8-pund	20		Skanse og bak
4-pund	10		Hytten

Formaltaktikken

DANNEBROGE var, som nævnt, et lineskib, dvs. at skibet var et fuldrigget orlogsskib, som var i stand til at kæmpe i linien, der var periodens taktiske kampformation. Linietaktikken eller formaltaktikken, som den også kaldes, der anvendtes i perioden ca. 1660-1860, tog udgangspunkt i, at sejlskibe som bekendt ikke kan sejle mod vinden, samt at de var sidebevæbnede, dvs. bevæbnede med bredder. Taktikkens grundelement var en kompakt linie, der udgjordes af de store skibe, som sejlede i kølvandsorden og opererede som en enhed, hvor skibene dækkede hinandens blinde vinkler. At sejle i linieformation krævede godt sømandskab, da en korrekt afstand mellem de enkelte skibe var vigtig; for sejlede man for tæt var der fare for kollision, men var mellemrummet for stort, så kunne fjenden lave gennembrud i linien. Den bedste indbyrdes afstand mellem skibene anslås at være ca. 60-180 m, afhængig af forholdene.

For at opnå initiativet i kampen var det vigtigt for admiralen at sikre sig luvpositionen, dvs. lægge sig mellem vinden og fjenden, så han kunne vælge, hvornår og hvordan der skulle angribes. Fremdeles gav luvpositionen også den fordel under kampen, at vinden drev røgen hen mod fjenden og svækkede dennes udsyn. Formålet med de manøvrer, linien fortog, var at koncentrere mest mulig artilleriild mod fjenden samtidig med, at man selv blev ramt mindst muligt. Dette kunne opnås på flere måder afhængig af admi-

ralens taktiske udgangspunkt og sømandskab. Manøvrerne i Køge Bugt 4. oktober 1710 fremtvang imidlertid ikke nogen afgørelse til trods for, at svenskerne lå i den fordelagtige luvposition. I den ældre historieskrivning har flere forskere påpeget, at Huitfeldt ikke trak sig fra linien, men ankrede op og fortsatte kampen på trods af, at skibet var brudt i brand. Herved gav han ikke svenskerne mulighed for at forsøge at gennembryde den danske linie. Havde han trukket sig fra linien, for at bekæmpe branden kunne det ifølge forskerne have ført til dansk sammenbrud. Denne antagelse har siden tegnet billedet af slaget 4. oktober 1710 og bevirket, at Huitfeldt endnu i dag opfattes som en helt, der ved eget offer reddede flåden fra et nederlag. Denne opfattelse er imidlertid lidt af et skønmaleri, for havde Huitfeldt trukket sig fra linien, var der givetvis opstået en del uorden, men det havde næppe ført til sammenbrud, for som tidligere anført sejlede den dansk-norske flåde slet ikke i kølvandsorden. Tillige vanskeliggjorde det hårde vejr i området også flådernes manøvrer, hvad i den sidste ende også førte til at kampene blev indstillet. Af større betydning for slagets manglende afgørelse var muligvis den svenske admiral Wachtmeisters manglende evne til at afgøre det i den indledende fase.

At kampene blev indstillet og siden ikke genoptaget skal især tilskrives admiral Wachtmeister, da svenskerne i luvposition havde størst indflydelse på slagets gang. Hans formodede passivitet både ved slagets indledning og modvilje mod at genoptage kamphandlingerne er tidligere blevet tilskrevet hans høje alder. Imidlertid synes denne dom over hans lederskab ikke at være retfærdig, da han som nævnt blev afskåret af netop DANNEBROGE i indledningen. At han siden ikke genoptog kamphandlingerne skal formentlig tilskrives det hårde vejr, som ikke tillod den svenske flådes skibe at have nedre batteris porte åbne. Herved var svenskerne berøvet størstedelen af sin ildkraft, hvorfor der ikke var mening at genoptage kampen.

Skytsets betjening

Kanonerne, der udgjorde DANNEBROGES hovedarmering, var fladbaneskyts, modsat skibets haubitsere, der var krumbaneskyts. Skydning med fladbaneskyts foregik i reglen på kort afstand, med en maksimal skudafstand på ca. 2000 m. Imidlertid var den effektive rækkevidde langt mindre, og de største kalibreres træfsikkerhed var på *ca. 1000 m afstand omtrent 50%* ved skydning mod linieskibe. Den største ef-

fektivitet opnås derimod på en langt mindre afstand, for først på ca. 300 m's afstand havde samtlige kalibrer god virkning i målet. Skulle fjendens skibe renses for personel med kardæsk, måtte afstanden imidlertid reduceres helt ned til ca. 100-200.

Håndgribeligt foregik skydningen i vater eller med lille elevation med fuldflugt mod målet, da kuglebanen ved store elevationer ville føre til drukning af kuglen ved første nedslag, hvis man da ikke fik en direkte træffer ind. Man benyttede i stedet rikochetskydning, dvs. at man skød med så lille en elevation, at kuglen rikocherede hen over vandoverfladen, dvs. *slog smut*, inden den ramte og forhåbentlig gennembrød fjendens skibsside. Rikochetskydning havde dog sine begrænsninger, for i hårdt vejr som 4. oktober 1710 var metoden uanvendelig, og på afstande over 1200 m havde selv de største kalibrer sjældent kraft nok til at gennembryde en skibsside.²⁵

Selve kanonbetjeningen forgik som eksercits, så mandskabet kunne udføre betjeningen i selv den værste kamptummel. Hver mand havde sin særlige funktion i ladeprocessen, og der krævedes et stort mandskab, eksempelvis krævede de største kalibrer 12-17 mand til betjeningen. 7 arbejdede med ladning og retning, mens de resterende forestod arbejdet med styktaljerne. I tillæg hertil kan det nævnes, at en 4-punds kanon kun krævede et betjeningsmandskab på 3-4 mand. Den hastighed, som betjeningsmandskabet kunne affyre skytset med, har ved flere lejligheder vist sig afgørende for et slags udfald, eksempelvis i Slaget ved Trafalgar i 1805, hvor englændernes overlegenhed på dette område bidrog væsentligt til deres sejr.²⁶ Det er imidlertid først på netop Napoleonskrigenes tid, at de tidligste oplysninger om skudhastighed begynder at optræde. Og det nævnes, at svenske og danske søartillerister kunne affyre et skud pr. 2-2½ min., mens englænderne efter sigende kunne affyre et skud pr. 1½-2 min.²⁷

Bevaring

Førnævnte fortegnelse over artilleri udleveret til DANNEBROGE viser, at skibet var bevæbnet med 82 forladekanoner, heraf de 78 af bronze, i 1710. Imidlertid havde DANNEBROGE en normeret bevæbning på 94 kanoner og var derfor ikke optimalt bestykket i 1710. Men hvor stor en procentdel af skytset er bjærget og bevaret til i dag? For at besvare dette spørgsmål er det nødvendigt at foretage et lille regnestykke: For tages

det antal kanoner, som nævnes hos Holck for pålydende (jf. ovenfor), så bjærgedes der fra Dannebrogens vrøg i perioden 1711-1714 ca. 25 tons artilleri, hvis der samtidig regnes med største kaliber (24 pdr.), hertil skal de 12 tons brudstykker efterfølgende regnes - og det er ud af en samlet kanonvægt på ca. 110 tons.²⁸ I årene 1873-75 bjærgedes der 13 kanoner, og lægges vægten af kanoner og brudstykker fundet i dette tidsrum til metalvægten fra 1711-14 fås ca. 52 tons, hertil kommer de ca. 2½ tons, som stammer fra de moderne undersøgelser, hvad bringer den samlede vægt op på ca. 54½ tons, eller knapt 50% af den samlede kanonvægt. De resterende kanoner må således for en stor dels vedkommende fortsat befinde sig under sandet i Køge Bugt - eller hvad?

In memoriam

Størsteparten af de bjærgede kanoner er siden deres bjærgning blevet opbevaret på henholdsvis Tøjhusmuseet, Orlogsmuseet, Nationalmuseet og Køge Museum. Flere er dog integreret i Vilhelm Dahlerups klassicistiske Ivar Huitfeldt-mindesmærke på Langelinie. Monumentet, der er formgivet som en granitsøjle, hviler på et fundament af kalksten. Søjlen krones af en bronzestatue af Victoria, skulpturet af F. E. Ring, mens Carl Brummer stod for monumentets arkitektoniske udformning. Fire af de bedst bevarede kanoner: 1 8-punder, 1 14-punder og 2 24-pundere opstilledes til flankering af basis' fire hjørner, mens tre større, halvsmeltede brudstykker anbragtes langs den ene side. Støbningen af Victoriastatuen og af medaljoner, ornamentter og kanonkugler tilvejebragtes af bronzestøber C. F. Holm. Mindesøjlen viste sig imidlertid for stor til Holmens Kirkegård og blev derfor i stedet placeret ved Langelinie, hvor den indviedes i 1886 og fortsat står i dag.²⁹

En enkelt kanon er desuden opstillet i en mindestøtte over Ivar Huitfeldt ved Hurum Kirke i ved Drammen i Norge, hvor han ligger begravet. Mindestøtten, der er opstillet efter Norges selvstændighed i 1905, udtrykker en vikingeromantik, der var meget karakteristisk for tiden.

Afslutning

De bjærgede dele af Dannebrogens armering er et af de få, større, sluttede artillerifund fra Danmark, der stammer fra en arkæologisk kontekst. Men som det er påvist i min redegørelse for undersøgelseshistorien, så har armeringens værdi, og dermed også motivet til bjærgningerne heraf, divergeret i ti-

dens løb. I 1700-tallet anså man naturligvis ikke det bjærgede artilleri som særlig bevaringsværdigt og genbrugte det derfor til nystøbninger. Våbenhistorikeren Otto Bloms agitation for de fundne kanoners bevaring i forbindelse med A/S Em. Z. Svitsers bjærgninger i 1873-75 afspejler derimod det holdningsmæssige nybrud, som ligger i den moderne historiebevidsthed, der var begyndt at gøre sig gældende i 1800-tallets Danmark. Et holdningsskifte som gjorde Blom i stand til at påvirke beslutningstagernes vilje til at sikre en bevaring af disse værdifulde klenodier fra Danmarkshistorien. Og endelig har de seneste 20 års aktiviteter vist, at det i dag er vragelets reliktværdi, der er udgangspunkt for såvel det arkæologiske arbejde som for lægfolks interesse for lokaliteten.

De dele af DANNEBROGES armering, der er blevet fundet i tidens løb, og som er bevaret til i dag, udgøres af i alt 25 større eller mindre fragmenter ud af de oprindelige 82 stykker, der, som nævnt, indgik i bevæbningen i 1710. Alle de fundne fragmenter har vist sig at stamme fra skibets hovedbevæbning, forladekanonerne, der anvendtes i linien under kamp. Blom har imidlertid fremsat den meget plausible teori, at de fire jernstykker, der optræder i fortegnelsen over udlevet skyts til DANNEBROGE i 1710, var småkalibrede haubitser, men indtil videre har de arkæologiske undersøgelser dog ikke kunne bekræfte dette. De større, fundne, stykkers spredningsmønster har desuden bidraget til en mere detaljeret forståelse af fundkonteksten på vraglokaliteten. Konkret viser deres fundsted, hvor skibet præcist befandt sig, da det eksploderede. Og sammenholdes denne positionsangivelse med forskibets placering på havbunden, så har det været muligt at udlede, at dette er blevet skubbet fremad i vandet af trykket fra eksplosionen.

Skønt det må kunne forventes, at enkelte armeringsdele fortsat ligger begravet under sandet i Køge Bugt, så har de sidste 20 års arkæologiske undersøgelser sandsynliggjort, at størstedelen efterhånden må være bjærget. Derfor forekommer Holcks ældre vurdering af, at Sehested ved bjærgningerne i 1711-1714 skulle have optaget 10 kanoner samt ca. 12 tons brudmetal, noget undervurderet.

Endelig kan man opstille den hypotese, at en af de fundne kanoner, formentlig en af de småkalibrede som må have været opstillet på vejrdækket eller bakken, kan have startet den brand i DANNEBROGES rigning, som forårsagede at skibet siden eksploderede og sank. Dette forbliver dog for altid et uafklaret spørgsmål.

Bilag

Bjærgartilleri fra Dannebrog

Nr.	Kaliber	Kaliberlængde	Gods	Vægt (tons)	Støbt	Seriebetegnelse	Støbested	Stykkestøber	
1	-h	-	-	Ca. 37	-	-	-	-	
2	24 pdr.	20	1/1	2,575	1673	Christiani Quinti Rids	Glückstad stykkestøberi	Françios Röen	
3	24 pdr.	20	1/1	2,575	1673-74 eller 1683-84	Christiani Quinti Rids	Giethuset i København	Asverus Koster van der Hart	
4	24 pdr.	20	1/1	-	1673	Christiani Quinti Rids	Glückstad stykkestøberi	Françios Röen	
5	14 pdr.	17 5/16	17/16	1,25	1604	Gamle/Hundrede Konger	Giethuset i København	Borchart Johansen Kvelmeier	
6	14 pdr.	17 5/16	17/16	1,25	1603-05	Gamle/Hundrede Konger	Helsingør Stykkestøberi	Hans Wolf Entfelder	
7	14 pdr.	17 5/16	17/16	1,25	1603-05	Gamle/Hundrede Konger	Helsingør Stykkestøberi	Hans Wolf Entfelder	
8	14 pdr.	17 5/16	17/16	1,25	1603-05	Gamle/Hundrede Konger	Helsingør Stykkestøberi	Hans Wolf Entfelder	
9	14 pdr.	17 5/16	17/16	1,25	1603-05	Gamle/Hundrede Konger	Helsingør Stykkestøberi	Hans Wolf Entfelder	
10	14 pdr.	17 5/16	17/16	1,25	1603-07	Gamle/Hundrede Konger	Helsingør Stykkestøberi	Hans Wolf Entfelder	
12	14 pdr.	17 5/16	17/16	1,25	1602-04	Gamle/Hundrede Konger	Helsingør Stykkestøberi	Hans Wolf Entfelder	
13	14 pdr.	17 5/16	17/16	1,25	1602-04	Gamle/Hundrede Konger	Helsingør Stykkestøberi	Hans Wolf Entfelder	
14	14 pdr.	17 5/16	17/16	1,25	1602-04	Gamle/Hundrede Konger	Helsingør Stykkestøberi	Hans Wolf Entfelder	
15	14 pdr.	17 5/16	17/16	1,25	1602-07	Gamle/Hundrede Konger	-	-	
16	14 pdr.	17 5/16	17/16	1,25	1602-07	Gamle/Hundrede Konger	-	-	
17	12 pdr.	23 $\frac{3}{4}$	15/16	1,536	1669	Uklart	Stockholm	Johan Meier	
18	12 pdr.	23 $\frac{3}{4}$	15/16	1,536	1669	Uklart	Stockholm	Johan Meier	
19	8 pdr.	19	17/16	0,8	1623	Drage	Giethuset i København	Rolf Borchartsen	
20	8 pdr.	19	17/16	0,8	1623	Drage	Giethuset i København	Rolf Borchartsen	
21	8 pdr.	19	9/8	0,912	1644	Drage	Giethuset i København	Klaus von Dam	
22	Signal- kanon	(47,8 cm)	-	-	-	-	-	-	
23	-	-	-	-	-	-	-	-	
24	-	-	-	-	-	-	-	-	
25	-	-	-	-	-	-	-	-	

Ref.: Ældre bjærgninger (indtil 1875), Blom 1885, Thomsen 1982. Bjærgninger 1986-88, Christoffersen 1987, 1991. Efter 1988: Beretninger om undersøgelserne på Dannebrog.

	Fundår	Nuværende placering	Bemærkninger
	1711-1714	-	Max. 10 kanoner af ukendt kaliber samt ca. 12 tons brudmetal. Omsmelting i Giethuset på Kongens Nytorv i København i 1714.
	1873	Huitfeldt-monumentet på Langelinie	
	1873	Huitfeldt-monumentet på Langelinie	
	1988	Nationalmuseet	Større fragment, løbets forreste del mangler og druen er slået af.
	1873	Tøjhusmuseet eller Hurum Kirke	Serienr. og kongenavn uklart
	1873	Huitfeldt-monumentet på Langelinie	Kongemotivet forestiller Uffe Vermundsøn, serienr.: XVIII
	1873	Tøjhusmuseet eller Hurum Kirke	Serienr. og kongenavn uklart
	1873	Tøjhusmuseet eller Hurum Kirke	Serienr. og kongenavn uklart
	1873	Tøjhusmuseet eller Hurum Kirke	Serienr. og kongenavn uklart
	1873	Holmens Kirke	Større fragment der er omstøbt til kirkeklokke, nr. XXIV/XXVII
	1986	Køge Museum	Større fragment, forstykke til nr. V
	1986	Køge Museum	Større fragment, forstykke til nr. XXV
	1986	Køge Museum	Større fragment, forstykke til nr. XXXV
	1995	Køge Museum	Mindre fragment, forstykke med omskrift
	1995	Uklart	Mundingsfragment
	1873	Tøjhusmuseet	Forsynet m. mærke "Borringholm 1678", hvilket formentlig henviser til, at de er svenske priser fra forliset af den svenske transportflåde i Sose Bugt v. Bornholm 5.12.1678.
	1873	Tøjhusmuseet eller Hurum Kirke	Jf. bemærkningerne v. nr. 17
	1873	Huitfeldt-monumentet på Langelinie	
	1873	Tøjhusmuseet	
	1875	Tøjhusmuseet	
	1986	Køge Museum	
	1986	Køge Museum	Fragment af kanonmunding
	1986	Køge Museum	Fragment af delfin
	1992	Køge Museum	

Skalamodel af Dannebrog. Modellen er udført af Orlogsmuseets Modelbyggerlaug. Foto: Claus Rohden Olesen 2010.

Noter

- ¹ Feldbæk 2003 pp. 140-144.
- ² Bjerg & Frantzen 2005 p. 202.
- ³ Gyldenløves rapport blandt Krigskancelliets indkomne Sager d. 5. 11. 1710. Barfod 1997 p. 158.
- ⁴ Beskiermerens, Christianus Quintus', Elephantens og Oldenburgs skibsjournaler; Steensen et al. 1974 pp. 63-65; Thomsen 1982 pp. 52-55; Barfod 1997 pp. 57-159; Christoffersen 1998 pp. 142-144.
- ⁵ Steensen *et al.* 1974 p. 65.
- ⁶ Hank 1923 p. 209.
- ⁷ Christoffersen 1987 pp. 5-7.
- ⁸ Blom 1873 pp. 368-370; Christoffersen 1991 p. 57.
- ⁹ Holck 1935 pp. 491-493.
- ¹⁰ Blom 1885 pp. 56-58.
- ¹¹ Barfod 1997 p. 191.
- ¹² Blom 1885 pp. 57-58.
- ¹³ Thomsen 1982 p. 55.
- ¹⁴ Christoffersen 1998 pp. 142-146.
- ¹⁵ Christoffersen 1991 p. 60.
- ¹⁶ Dencker, J.: & M. H. Thomsen 2011.
- ¹⁷ Frantzen *et al.* 1999, pp. 19-21.
- ¹⁸ Eriksen & Frantzen 1989 pp. 234-235.
- ¹⁹ De svenske stykkers seriebetegnelse oplyses ikke i litteraturen. Blom 1885 pp. 58-61.
- ²⁰ Eriksen & Frantzen 1989 pp. 22-23.
- ²¹ Eriksen & Frantzen 1989 pp. 276-277, 306.
- ²² Eriksen & Frantzen 1989 pp. 306-308.
- ²³ Jagerne ses ikke på konstruktionstegningerne, men de indgik i et lyneskibs standartbevæbningen indtil ca. 1725. Lavery 1992 pp. 146-148.
- ²⁴ Blom 1885 p. 56.
- ²⁵ Frantzen *et al.* 1999 pp. 33-35.
- ²⁶ Bjerg p. 236.
- ²⁷ Frantzen *et al.* 1999 p. 35.
- ²⁸ Holck har ingen reference til sine opgivne antal, som han principielt kunne have fundet på selv. Blom 1885 p. 57; Christoffersen 1991 p. 57.
- ²⁹ www.vejpark.kk.dk/monumenter.

Litteratur

- Barfod, Jørgen H.: *Niels Juels flåde*, København 1997.
- Bjerg, Hans Chr.: Søtaktikkens Udvikling 1650-1805. *Tidsskrift for Søværnen*, 1980, pp. 209-238.
- Bjerg, Hans Chr., & Ole L. Frantzen: *Danmark i Krig*, København 2005.
- Blom, Otto: Kanonerne fra Orlogskibet „Dannebrog“. *Illustreret Tidende*, nr. 719, 1873, pp. 368-370.
- Blom, Otto: Dannebrog's Kanoner. *Ivar Huitfeldt* (ed. & forf. P. F. Giødesen), København 1885, pp. 56-65.
- Christoffersen, Jørgen: Dannebrog 1710 – baggrunden for et projekt om vraget i Køge Bugt. *Marinehistorisk Tidsskrift*, nr. 3 (ed. Ole Ventegodt og

- H.C. Bjerg), 1987, pp. 3-8.
- Christoffersen, Jørgen: Nyt om vraget af orlogsskibet Dannebrog. *Maritim Kontakt XIV* (ed. Jørgen H. Barfod og Jens Lorentzen), 1991, pp. 55-63.
- Christoffersen, Jørgen: The warship Dannebrog. *Excavating Ships of War* (ed. Mensun Bound), Oxford 1998, pp. 142-148.
- Dencker, Jørgen; & Mikkel H. Thomsen: *Marinarkæologisk undersøgelse af vraget af linjeskibet Dannebrog i Køge Bugt*. Marinarkæologisk rapport. Vikingeskibsmuseet 2011.
- Eriksen, Egon & Ole L. Frantzen: *Dansk Artilleri i Napoleonstiden. Forudsætninger og udvikling 1760-1814*, København 1989.
- Feldbæk, Ole: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Den lange fred 1700-1800*, bd. 9 (ed. Olaf Olsen), København 2003.
- Frantzen, Ole L et al: *Dansk Søartilleri 1400-2000*, København 1999.
- Hank, Roar (ed.): *Tordenskjolds matros Niels Trosner. Dabok ført av en norsk matros paa den dansk-norske flaae 1710-1714*, Oslo 1923.
- Holck, Preben: Kampen i Køge Bugt den 4. oktober 1710. *Tidsskrift for Søvæsen*, 1935, pp. 491-495
- Lavery, Brian: *The Line of Battle. The Sailing Warship 1650-1850*, London 1992.
- Steen, R. Steen: *Flåden gennem 475 år*, (3. udg.), bd. 1, København 1974.
- Thomsen, Birger: *Historiske vrage i danske farvande*, København 1982.

Bredgade 4 - historien om et hus i Roskilde

Af Eva Tønnesen

Roskilde Børneasyl før 1908

Huset Bredgade 4 i Roskilde er oprindeligt bygget og indrettet til børneasyl og taget i brug i 1908. Børneasyleterne i Danmark kan føre deres historie tilbage til oprettelsen af det første asyl i København i 1828. Initiativtagerne var Det kvindelige Velgørenhedsselskab i København, der havde stor opbakning fra kronprinsesse Caroline Amalie, gemalinde til den senere konge, Christian 8. Det viste sig, at der var et enormt behov for at få passet småbørn i førskolealderen i de lavere sociale lag af befolkningen, hvor mor ofte måtte bidrage til familiens underhold ved ydmyge rengørings- og vaskejobs eller i den gryende industri. Hensigten var, at forældre kunne få passet deres børn, så de kunne passe deres arbejde uden at skulle bekymre sig om børnenes ve og vel imens.

Roskilde blev den første by uden for hovedstaden, der fik et børneasyl. Her var initiativtagerne to private damer, fru Wilhelmine Hansen, der kendte plejemoderen i det første københavnske børneasyl, og frk. Ulrikka Bang. De lejede en lejlighed i Allehelgensstræde, som Allehelgensgade hed dengang, og indrettede den til formålet. Man begyndte med 12 børn. Mange advarede imod, at det var skønne spildte kræfter. Dette tilbud ville almuen aldrig benytte sig af, men det kom til at gå lige modsat. Vi kan følge asylets virke gennem artikler i Roskilde Avis, hvor regnskabet årligt blev offentliggjort i april måned.

Allerede to år efter oprettelsen var der indmeldt 30 børn. Asylbørnene skulle møde mellem klokken 7 og klokken 9 om morgenen. De blev beskæftiget med læsning og diverse øvelser, der passede til deres alder. Pastor Jørgensen gav børnene en times undervisning i religion hver uge, og domorganist Matthison-Hansen gav dem sangundervisning. Der blev ført nøje opsyn med, at alt gik ordentligt til, idet nogle tilsynsførende damer på frivillig basis skiftedes til at aflægge uanmeldt besøg i børneasylet.

Den første bestyrer af asylet blev den nævnte Wilhelmine Hansen, der tog sig af ledelsen - herunder regnskabsførelse

Eva Tønnesen, 70 år, cand. mag. (historie og dansk). Pensioneret stads- og lokalhistorisk arkivar i Roskilde. P.t. konsulent ved Roskilde Museum.

- lige til sin død. Den daglige leder, der tog sig af børnene, blev kaldt for "Paapasserinde". Den første påpasserinde var madam Charlotte Elberg. Hun var midt i 50'erne og født i Potsdam. Siden ændredes titlen til "Læremoder". Denne titel antyder, at der ikke var tale om ren opbevaring af børnene. Man ville også lære dem noget. Men legen var dog den vigtigste beskæftigelse. Den kunne i godt vejr foregå udendørs i gården bag asylet. Sanglege var en yndet beskæftigelse.

I sommerperioden var der åbent fra kl. 7 til kl. 19, resten af året lidt kortere. Aldersmæssigt skulle børnene være mellem 2½ år og 7 år. De skulle kunne tale, gå alene og være renlige. Børnene kunne enten selv medbringe middagsmad eller hentes hjem til middag kl. 12 og leveres tilbage kl. 13. De skulle møde fra morgenstunden med kæmmet hår, renlige klæder og velvasket ansigt og hænder. Børn med fnat (hudsygdom) eller andre smitsomme sygdomme blev bortvist, for at de ikke skulle smitte de andre børn. Kom et barn ikke en dag, skulle asylet have besked, og årsagen skulle oplyses. Ved hyppige forsømmelser uden grund kunne et barn bortvises. Det var vel også rimeligt at stille krav, når det var gratis at få børnene passet. Det økonomiske grundlag var især private donationer.

Men behovet var så stort, at ledelsen måtte se sig om efter andre lokaler. Man nåede op på 80 – 100 børn, så de kunne ikke længere rummes i en lejlighed. Det endte med, at initiativtagerne fik en grund stillet gratis til rådighed af kongehuset ved at tage en bid af Palæhaverne for enden af Fondens Bro. Samtidig samlede bestyrelsen private midler ind til byggeri af et asylhus. Det stod færdigt i 1843 og fik adressen Fondens Bro nr. 4. Pengene – både til byggeri af det nye hus og til drift – skaffedes fra private donorer blandt byens bedre borgerskab samt fra godsejere og proprietærer i byens opland. Men der kom også penge ind fra basarer, forestillinger (sikkert diletant), koncerter og lignende traditionelle måder at skaffe penge til filantropisk virksomhed.

Dronning Caroline Amalie vedblev at udvise asylsagen stor bevågenhed. Som enkedronning kom hun hvert år på kongens dødsdag, den 20. januar, og besøgte sin mands grav i Roskilde Domkirke. Ved den lejlighed aflagde hun også besøg i Roskilde Børneasyl, hvor børnene i dagens anledning stod og viftede med små Dannebrogssflag. I artiklen fra 50 års jubilæet bragt i Roskilde Avis 23/2 1885 kunne man læse, at den, der havde set dronningen "... betænke det med en Kjærlighedsgave – se med Moderøje paa alle de fattige Smaaabørn,

og hørte hende tale barnligt og enfoldigt med dem, vil have modtaget et uforglemmeligt Minde om den Kjærlighed, der boede i hende.”

Asyl i Bredgade 4 1908-1921

Omkring århundredskiftet var der tanker fremme om at nedrive hele den store midterkarré, der lå på det gamle Raadhustorv (nuværende Stændertorv), og som asylbygningen indgik i. Hensigten var at skabe frit udsyn til Roskilde Domkirke. En kreds af private borgere med kæmner Eckardt Møller i spidsen indsamlede penge til at opkøbe husene for, og i 1908 havde man omsider penge nok til at opkøbe de sidste huse, inklusiv asylbygningen. Husene blev derpå nedrevet, og et par år efter blev der anlagt et pænt lille anlæg. Siden blev det inddraget til parkeringspladser.

Men inden man nåede så vidt, havde asylbestyrelsen købt en gammel fattigrønne på grunden Bredgade 4 ved siden af Duebrødre Hospital. Det var en lang længe, der blev kaldt for De Borch'ske Huse efter den tidligere ejer, købmand Borch, hvis købmandsgård lå på det østre hjørne af torvet og Gullandsstræde – i dag med adressen Stændertorvet 2. Gården strakte sig fra torvet og helt ned til Bredgade, et areal på 2 tønder land. Længen var opdelt i etværelses lejligheder

Fotograf Kristian Hudes herlige billede af en flok børn fra den målgruppe, der gik i børneasylet. Roskilde lokalhistoriske Arkiv, ca. 1900.

med åbent ildsted i vindfanget og en stue, hvor familien sov, spiste og opholdt sig, uanset hvor stor den var. Bagved var der gårdsplads med gammeldags das. Heldigvis var tiden ved at løbe fra den form for indkvartering af fattigfolk til indtægt for velhavende folk i byen. Denne længe blev nu revet ned for at gøre plads til en helt ny asylbygning, der ligeledes stod færdig i 1908. Det blev et pænt lille hus i villastil med en lejlighed til asylbestyrerinden på 1. sal. I haven var der god plads til udendørsleg for børnene. Det nye asyl var også betalt af private midler. Heraf kan man måske udlede, at folk havde en mere velvillig indstilling til velgørehed for hundrede år siden end i vore dage.

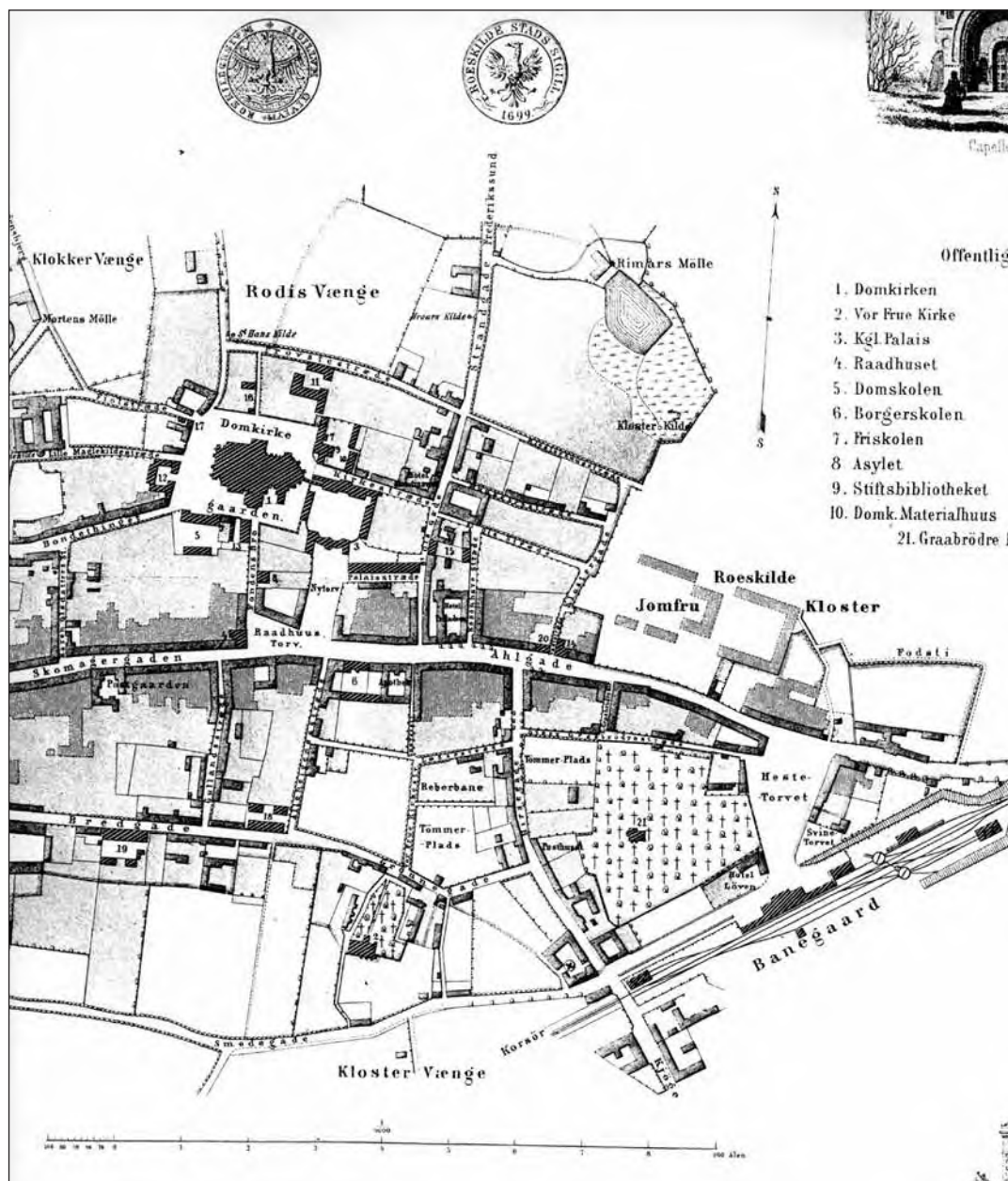
Her i Bredgade fungerede institutionen derpå i godt en halv snes år under de gamle former med en asylmoder, der fik hjælp af en enkelt medhjælper. Imidlertid var tiden ved at løbe fra de gamle børneasyl. Kommunerne begyndte at oprette kommunale børnehaver, siden også vuggestuer, hvor den daglige leder skulle have en pædagogisk uddannelse fra et børnehaveseminarium. Sådan blev det også i Roskilde. Men allerede en snes år inden oprettelsen af Dag hjemmet i Bredgade 17, byens første kommunale børnehave, indrettet i det tidligere fattigsygehus i 1938, var børneasylet blevet overflødigt. Derfor tilbød bestyrelsen for Roskilde Børneasyl i 1921, at kommunen kunne overtage huset Bredgade 4 og indrette det til bibliotek. Borgmester Jørgen Christian Sørensen udtalte i den anledning til Roskilde Avis 4/8 1921: "Asylet har spillet en stor og lykkelig Rolle, men virker nu ikke efter sin Hensigt, hvilket sikkert skyldes den store Arbejdsfortjeneste, der tillader Mødrene at blive hjemme. Men selvom Forholdene paa dette Omraade skulde svinge tilbage, tror jeg ikke, Asylgerningen bliver genoptaget, idet Opfattelsen med Hensyn hertil er blevet ændret. Man opfatter det ikke mere attraaværdigt at sætte sine Børn i Asylet." Med andre ord: Flere mindrebemidlede familier havde nu råd til den luksus at have en hjemmegående husmoder.

Folkebibliotek 1921-1961

Nu skulle huset danne ramme om byens folkebibliotek. Roskilde Biblioteks historie skal derfor kort opridses. Det var blevet oprettet i 1901 på privat initiativ. I de første tyve år af sin eksistens flyttede denne kulturinstitution noget rundt i byen. I 1913 flyttede biblioteket ind i en nu nedrevet sidelænge til Liebes Gård, der i dag huser Roskilde Museum. I 1917 udpegede byrådet et af sine medlemmer, førstelærer H.

P. Hansen fra Roskilde Markskole, til medlem af bibliotekets bestyrelse. Herved skabtes et betydningsfuldt kontaktled mellem bibliotek og byråd. I 1919 blev den første faguddannede bibliotekar, fru Ellen Schönberg Hansen, ansat. Hun blev i stillingen i 50 år. Ved jubilæet udtalte hun til Roskilde Dagblad 31/3 1969: "Biblioteket dengang var meget trangt. Vi stod bag en skranke og udleverede bøger fra lukkede hyl- der. Folk stod foran og læste op fra en bog med bøgernes

Udsnit af kort over Roskilde fra 1859. Asyl- et er angivet som nr. 8 på planen.

numre. Man havde ikke alfabetisk katalog, men registrerede bøgerne i den rækkefølge, vi fik dem.”

På bibliotekets generalforsamling i 1920 valgtes direktør Arthur Fang fra Roskilde Bryggeri til medlem af bestyrelsen. I 1921 oprettedes en biblioteksforening til støtte for biblioteket. Den blev skoleinspektør H. P. Hansen formand for, medens direktør Fang blev formand for selve biblioteket. Under dette makkerpars indflydelse gik biblioteket en frugtbar tid i møde, ikke mindst fordi man nu fik en passende bygning at flytte ind i. Endvidere blev bibliotekets økonomi lagt i faste rammer efter vedtagelsen af landets første bibliotekslov i 1920. Heri opmuntredes kommunerne til at yde så store bidrag, at man kunne opfylde lovens formål, nemlig "...at udbrede Kundskaber og almindelig Oplysning." Det krævede blandt andet en meget større bogbestand, bibliotekarisk vejledning, længere åbningstider og gode lokaler.

Asylbørnene opstillet foran det nye børneasyl, Bredgade 4. Foto: Kristian Hude, 1908. Roskilde lokallistoriske Arkiv.

Den udfordring ville man gerne tage op i Roskilde. H. P. Hansen fremsatte den idé, at folkebiblioteket i Roskilde skulle gøres til centralbibliotek for Gammel Roskilde Amt, så man også kunne yde bibliotekslån til landbefolkningen og opnå større tilskud fra stat og amt, hvilket ville komme roskildenserne til gode. Nu antog man bibliotekar Haralda Poulsen til at udføre den store plan. Hun var barnefødt i Roskilde. Haralda, som hun blev kaldt, var først uddannet cand. mag. og ansat som gymnasielærerinde, men sadlede om og tog en bibliotekaruddannelse oven i, så hun var velkvalificeret og samtidig en stor personlighed med et kraftigt engagement i bibliotekssagen. Biblioteket blev derpå omdannet til en selvejende institution med adressen Bredgade 4 og med orden i økonomien takket være gode offentlige bevillinger.

En af Haralda Poulsens første opgaver blev en gennemgang af den gamle bogbestand, der var ret nedslidt og indeholdt megen værdiløs triviallitteratur. Det var der til gengæld en del lånere, der blev utilfredse over. Disse svarede Haralda i et interview bragt i Roskilde Dagblad 22/4 1926. Heri sagde hun: "Nylig er Bibliotekerne blevet angrebet for, at de anskaffer for meget rent underholdende Litteratur. Det skulle ikke være rene Forlystelsesanstalter ... Over Biblio-

Overbibliotekar Haralda Poulsen ekspederer i udlånsalen på biblioteket, Bredgade 4. Roskilde lokalhistoriske Arkiv, ca. 1930.

teket her skal der stå: Ej blot til Lyst!" I løbet af nogle år fik man også lejligheden på 1. sal inddraget i biblioteksdriften. Harald lagde stor vægt på, at der var en håndvask ude på gangen, hvor personalet kunne sende folk med snavsede hænder hen, før de tog på hendes kære bøger.

Allerede inden besættelsestiden var Roskilde Bibliotek ved at sprænge sine rammer i Bredgade 4. Men i 1930'erne var der krise og ingen penge til at udvide byens kulturtilbud til borgerne. Man nåede dog så langt, at arkitekt Stigaard tegnede et udkast til en ny biblioteksbygning. Efter krigen tog man igen fat på planerne om at flytte biblioteket til større og bedre lokaler, men det strandede altid i byrådet, for disse ændringer ville koste skatteborgerne mange penge. I stedet fik biblioteket i 1952 overdraget den gamle fattiggård henne i Bredgade nr. 17. Her indrettedes fjernmagasin, kontor for skole- og børnebibliotekerne, oplandsafdeling for centralbiblioteket og skolecentral. Denne opremsning viser, hvordan institutionen var vokset i årenes løb. Her sad de ansatte så med tremmer for vinduerne den næste halve snes år.

Det var blandt andet de konservative byrådsmedlemmer, der hindrede en biblioteksudvidelse lige indtil den dag, hvor partimedlemmet fru Eva Petersen blev indvalgt i byrådet. Hun blev formand for biblioteksudvalget og tog straks handsken op. Der var imidlertid stadig byggerestriktioner for offentligt byggeri her 15 år efter besættelsestidens ophør. Så det var ikke mange midler, staten ville frigøre til biblioteksbyggeri. Men det lykkedes alligevel med lidt held at komme igennem og få lov til at bruge penge på en ny biblioteksbygning. Grunden havde man allerede købt af Roskilde adelige Jomfrukoster, i dag Roskilde Kloster. Det var klostrets store køkkenhave, der lå ud til Dronning Margrethes Vej. Før havde klostrets store ladegård ligget på grunden. Byggeriet gik i gang i 1959. Folk så måbende til, efterhånden som det nye bibliotek tog form, og man så, hvor stort det var i forhold til de små forhold i Bredgade 4. I vintermånederne i begyndelsen af 1961 kunne man omsider flytte ud af den gamle biblioteksbygning og ind i den nye.

Det viste sig siden i 1960'erne, at man sagtens kunne udfylde bibliotekets nye rammer. Efter ca. ti år på den nye adresse var der igen pladsmangel. Man nåede lige at komme i gang med udvidelsen 1978/1979, før samfundet kom ind i det årti, der er blevet kaldt for fattigfirserne, hvor der ikke var råd til at udvide kommunens kulturaktiviteter. I forbindelse med denne ombygning skulle der ryddes op i biblio-

teksbygningen på Dronning Margrethes Vej 14. Under denne oprydning fandt man i et skunkrum under en trappe et gammelt arkiv. Forfatteren til denne artikel var lige blevet ansat som leder af Roskilde lokalhistoriske Arkiv på biblioteket et par år i forvejen. Nu kom de glade findere over i arkivet og fortalte om deres fund. Det viste sig at være Roskilde Børneasyls arkiv fra perioden 1835-1921, så det var noget af et fund. Derfor ved vi i dag så meget om asyldriften.

Kommunale og relaterede aktiviteter 1961-1993

Samtidig med biblioteksbyggeriet i slutningen af 1950'erne skete der store ændringer i kvarteret omkring Bredgade-Gullandsstræde-Skomagergade. Der blev ryddet op i de gamle baggårde mellem sydsiden af Skomagergade og nordsiden af Bredgade, så man fik skabt en centralt beliggende parkeringsplads. Samtidig etableredes en ny gade fra Allehelgensgade til Gullandsstræde, der gav adgang til den nye parkeringsplads. I første omgang blev den kaldt for Parkeringsgaden. I 1959 stillede stadsingeniør Jens Johan Jensen forslag om at kalde gaden for Damphusstræde. Gullandsstræde havde i middelalderen heddet Dampestræde, opkaldt efter en badeanstalt i gaden. Det navn kunne man

Kvinder ansat på Kommunernes Hukortcentral, pavillon ved Bredgade 4. Billedet illustrerer kontormaskinernes størrelse i denne periode. Foto: Henrik Clausen. Roskilde lokalhistoriske Arkiv, 1964.

passende tage op igen. Som alternativ foreslog han Anders Borch's Gade efter den sidste ejer af den store, gamle købmandsgård, der som nævnt strakte sig fra Stændertorvet 2 ned til Bredgade. Men ingen af navneforslagene vandt gehør i byrådet.

I 1961 blev der i forbindelse med en byfest i Roskilde udskrevet en konkurrence om navngivning af parkeringsgaden og parkeringspladsen. Resultatet blev, at gaden kom til at hedde Borchsgade efter købmand Anders Borch og før ham faderen, købmand Søren Borch. P-pladsen kom til at hedde Schmeltz Plads efter byens store velgører, håndværksvæver, siden manufakturhandler Otto Henrich Schmeltz, der havde sin forretning Stændertorvet 6, og som havde doneret og siden testamenteret store pengesummer til byen. Blandt andet kan vi takke ham for rådhuset på samme torv, udvidelsen af Allehelgensgade, Byparken og to stiftelser for ældre borgere i byen.

Men tilbage til den gamle asylbygning. Nu stod kommunen med en tom bygning. Hvad kunne man bruge den til? Det viste sig ikke at være et problem i en tid, hvor der var ved at blive for trangt på rådhuset i forbindelse med, at der kom fuld fart på samfundsudviklingen i begyndelsen af 1960'erne. Det blev folkeregistret og skatterådet, der fik ny adresse i Bredgade 4. For øvrigt var folkeregistret og andre kommunale institutioner i 1950'erne gået over til at bruge hulkort, en tidlig form for anvendelse af edb. Det var derfor naturligt, at en afdeling af I/S Kommunernes Hulkortcentral i 1966 også flyttede ind i huset. Allerede i 1969 havde denne virksomhed vokset sig så stor, at folkeregistret og skatterådet måtte rykke ud, og Kommunernes Hulkortcentral blev tilbage som eneste lejer. I 1972 blev Kommunedata (siden kaldt for KMD) etableret ved en fusion af hulkortcentralen og et par store kommunale edb-centraler. Ifølge lokaltelefonbogen hed institutionen herefter Kommunedata I/S. Amtskommunernes og Kommunernes Edb-central. Brøndby-Centralens Afdeling i Roskilde - for nu at få det hele med. De gamle lokalvejvisere afslører, at Kommunedata kun forblev på den gamle adresse i Bredgade 4 indtil 1975, hvor virksomheden ikke længere kunne rummes i de trange lokaler og derfor flyttede.

Så stod huset i nr. 4 atter ledigt, men det varede ikke ret længe, før kommunen fandt en passende anvendelse for huset med den gode, centrale beliggenhed. Fra 1976 hed brugeren Roskilde Lænke-Ambulatorium. Nu var det således atter

en institution med et socialt formål, der var rykket ind i det gamle hus. Lænken var en landsforening, der på foreningsbasis drev rådgivningsafdelinger rundt omkring i landet med det formål at afvæne alkoholikere. Nu gik der igen en lang periode uden omskiftelser, nemlig frem til 1993, hvor Lænken flyttede til en ny adresse på Vindingevej.

Turistbureau 1993-2008

Den nye lejer blev Roskilde Turistbureau. Det havde siden 1970 haft til huse i den nordre ende af det gamle Duebrødre Klosters afdeling på torvet. Denne bygning var blevet erhvervet af Roskilde Kommune i 1967, da der blev for trangt på rådhuset. Her havde bureauet haft en central beliggenhed klods op ad byens største turistattraktion, Roskilde Domkirke. Men der blev atter pladmangel, både i den kommunale administration og i turistbureauet. Da den gamle asylbygning netop var blevet forladt af Lænken, kunne kommunen tilbyde turistchef Mogens Pehrsson, at han flyttede herhen. Efter en ombygning af huset, hvor der føjedes et nyt indgangsparti tegnet af arkitekt Mogens Suhr Andersen til det gamle hus, kunne turistbureauet og dets nære samarbejdspartner, Roskilde-Egnens Erhvervsudviklingsråd, flytte ind i huset. Ved samme lejlighed ændredes adressen fra Bredgade

Borgmester Henrik Christiansen holder tale foran turisthusets indgangsparti ud imod Gullandsstræde i anledning af Roskilde Turistbureauets 50 års jubilæum i 1997. Ved samme lejlighed musicerede Roskildegarden. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

4 til Gullandsstræde 15, da det nye indgangsparti vendte ud imod denne gade.

Samtidig med Roskilde Turistbureaus indflytning i nye lokaler fik bureauet tegnet et nyt logo. Opgaven blev overladt Hans Møllergaard. Motivet var en kalejdoskopisk gengivelse af byens seværdigheder og kulturtilbud: domkirken, torvehandelen, de mange uddannelsessteder, vikingeskibene, Roskilde Festival, musiklivet og kunsten samt egnens smukke natur. Mogens Pehrsson gik på pension året efter, men forinden blev der på hans initiativ opsat 10 bytavler rundt omkring i byen, der kunne guide turisterne rundt til byens største attraktioner. Det eneste sted, de ikke længere kunne finde, blev desværre turistbureauet. Trods den korte afstand fra torvet og skiltning viste det sig at blive et stort problem for udenbys besøgende og turister at finde byens turistkontor og få vejledning i at få det bedste ud af opholdet i den gamle kulturby.

I 1997 kunne Roskilde Turistbureau fejre sit 50 års jubilæum. Det fejredes ikke bare i turisthuset, men i hele byen med en forrygende byfest, der varede en weekend. Der var kræmmermarked og underholdning i lange baner. Blandt andre optrådte det populære poporkester Bamses Venner. Det hjalp dog ikke på besøgstallet, der efterhånden dalede til under det halve i forhold til tidligere. Turistchefen hed nu Jan Leyborn. Han havde naturligt nok et stort ønske om at komme tilbage til Stændertorvet. Chancen kom i forbindelse med den kommunale strukturreform ved årsskiftet 2006/2007. Den nye storkommune, der også kom til at omfatte Gundsø Kommune og Ramsø Kommune, måtte nødvendigvis have et nyt og større rådhus, hvis administrationen ikke skulle splittes i atomer fordelt rundt omkring i byen. Løsningen blev, at Roskilde Kommune købte amtsgården ude på Køgevej, der stod tom efter nedlæggelsen af de gamle amtskommuner. Den nye Region Sjælland havde nemlig valgt at lægge sit hovedsæde i Sorø og havde derfor ikke brug for bygningen på hjørnet af Køgevej og Gormsvej. I løbet af nogle år flyttede den kommunale administration væk fra det gamle rådhus på adressen Stændertorvet 1, og Roskilde Turistbureau kunne nu rykke ind på denne adresse i 2008 og få sin centrale beliggenhed tilbage.

Plejehjem 2008 -

I 1954 stiftedes Foreningen til Fremskaffelse af Boliger for Ældre og Enlige af nogle fagforeninger og større virksom-

heder. Ud over gode lejligheder ville man tilbyde beboerne kollektive faciliteter, så de kunne være selvhjulpne så længe som muligt. Foreningen kom ret hurtigt ind på også at drive plejehjem. I Roskilde opførte foreningen kollektivhuset Margrethegården på Dronning Sofies Vej i årene 1966-67. Som de andre kollektivhuse rundt omkring i landet blev det drevet som en selvejende institution. Omkring 1972 købte Margrethegården Bredgade 2 (Duebrødre Klosters nye stiftelse fra 1841) og kommunens ejendom Bredgade 4 med tilhørende store havegrunde, der afgrænsedes af Allehelgensgade, Bredgade, Gullandsstræde og den nye Borchsgade. I haven bag nr. 2 opførtes plejehjemmet Margrethe Hjemmet, der blev indviet 9/12 1973. Det var fuldt moderne udstyret efter datidens normer: 44 værelser med eget toilet og garderobe. Da man ikke fik brug for Bredgade 4, gik købet tilbage to år efter, så kommunen atter blev ejer.

35 år senere stod det klart, at en modernisering var påkrævet, hvis Margrethe Hjemmet skulle leve op til en ny tids normer. Nu var det så heldigt, at den gamle asylbygning igen stod tom. Her var der mulighed for en tiltrængt udvidelse af plejehjemmet. Bestyrelsen indledte derfor forhandlinger om at købe huset af kommunen, og i 2010 blev Margrethegår-

Den nye glasgang, der forbinder Margrethe Hjemmets beboelsesfløj i Borchsgade med det gamle asylhus ud imod Bredgade, der indeholder køkken, spisesal og mødelokale for ældreinstitutionen. De gamle vinduer er bibeholdt. Foto: Jeppe Tønsberg 2015.

den atter ejer af den gamle ejendom. Om- og tilbygning blev lagt i hænderne på Thora Arkitekterne Aps. 8/4 2011 kunne plejehjemmets ældste beboer, der havde passeret de 100 år, foretage 1. spadestik.

17/1 2014 blev resultatet af renoveringen indviet. I mellemtiden var alle værelser blevet renoveret og syv nye værelser føjet til. Der var endvidere opført en glasgang mellem boligfløjen ud imod Borchsgade og huset Bredgade 4. Her i den gamle asylbygning er der indrettet køkken og spisesal i stueetagen og samlings- og aktivitetsrum på 1. sal. På en af arkitekttegningerne kaldtes huset ligefrem for "kulturhus". Ombygningen er sket med stor veneration for den gamle bygning. Således er vinduer og trappepartiet blevet bibeholdt. Pendulet er igennem årene svinget mellem sociale og kulturelle formål. Men nu går de to formål op i en højere enhed.

Litteratur:

Ahn Pedersen, Lars: Turistbureau forvandles til Plejehjem. Dagbladet 11. nov. 2011.

Fang, Arthur: Foreningen til Opførelse af Arbejderboliger i Roskilde: 1899 – 17. Marts – 1949. Roskilde 1949.

Fang, Lotte: Duebrødre Kloster. Roskilde 1991.

Fang, Lotte: Gader & stræder i Roskilde Kommune. Roskilde 1998.

Karlsson, Per: Roskildebørns hverdag for 100 år siden. ROMU 2002. S. 67-98. Roskilde 2003. Findes også digitalt: <http://goo.gl/DuFUsl>

Roskilde Asyl. Roskilde Avis. 30/4 1836 og 8/4 1837 samt 23/2 1885.

Roskilde Vejviser. Moestrups Forlag 1961-1993.

Trap, J. P.: Kongeriget Danmark. Bd. 1. Indledende Beskrivelse af Danmark, Kjøbenhavn og Frederiksberg. København 1906. S. 307 (om asylsagen)

Tønnesen, Eva: Byen med de mange biblioteker. By og bibliotek gennem 100 år... S. 67-90. Roskilde 2001.

Hjemmesider og databaser:

Base RAR 1987-2005. Roskilde lokalhistoriske Arkiv

(digital avisregistrant). <https://goo.gl/TdaUAc>

Find Roskilde Avis Registrant.

www.forening.laenken.dk/laenken_roskilde

www.margrethegaarden-roskilde.dk

www.margrethehjemmet.dk

<http://roskildeturist.dk/page22.html> (ved Lotte Fang-Borup)

Kildematerialer og registranter:

Roskilde Børneasyls arkiv. 1835-1921.

Roskilde Biblioteks arkiv. 1901- .

Roskilde lokalhistoriske Arkivs avisregistrant 1961-2005.

Roskilde Turistbureau arkiv. 1947- .

Syd for banen. Lokalhistorie i Roskilde

Af Mogens Ohm Jensen

We bring stories to life

Lige før filmen skal til at gå i gang i biografens halvmørke, toner isbjørnen frem på lærredet. Isbjørnen med sin sorte snude, det brede hvide hoved og de store poter der træder spor hen over isen. "We bring stories to life", står der. Det er Nordisk Films logo og slogan: vi gør fortællingerne levende, vi kalder historierne frem.

Det er også nerven i den lokalhistoriske forening "Syd for banen", som siden 2010 er vokset frem i Roskildes sydlige bydel. Den væsentligste motivation i det engagement, som 80 husstandsmedlemmer og en aktiv bestyrelse lægger i "Syd for banen", er at vi får historierne fortalt om livet i den sydlige del af Roskilde, de historier der findes men som hidtil ikke har haft et lærred som de kunne udfolde sig på. Den lokalhistoriske forening kalder på erindringerne og er med til at hente gamle fotos og andre interessante ting frem af folks gemmer, så de kan vises frem og blive til glæde for en større offentlighed.

Lokalhistoriegruppen tilbyder gennem sine foredragsaftener, byvandring og virksomhedsbesøg den scene og åbner det rum, der gør at de lokale historier kan blive fortalt. På hjemmesiden www.sydforbanen.dk er nogle af historierne samlet.

"We bring stories to life". Sloganet kunne også oversættes: Vi forsyner livet med fortællinger.

Begge oversættelser har noget på sig, når man laver film. Nordisk Film omsætter ikke blot historien i manuskriptet til levende billeder. Film forsyner også livet med fortællinger, stærke historier der går i kroppen på os og forløser følelser, skaber værdier og åbner horisonter. Gode historier sætter ting i gang.

Også i den betydning kan det lokalhistoriske engagement ses. Gennem "Syd for banen" sker der en proces, hvor mennesker finder hinanden og skaber nye fortællinger i deres bydel.

I foreningen har vi gjort den erfaring, at der opstår glæde og sammenhold og ny mening, når vi finder sammen om

Mogens Ohm Jensen, 52 år, sognepræst ved Jakobskirken, Roskilde Søndre sogn. Formand for Lokalhistoriegruppen "Syd for banen".

Nordisk Films logo.

noget der optager os, noget vi mærker beriger os selv og det kvarter vi bor i og færdes i. Gennem de netværk vi indgår i lokalt, får vi en større bevidsthed om de kvaliteter som sydbyen i Roskilde har. Der sker noget inspirerende og kreativt, når vi møder mennesker som vi ellers ikke ville kende, og opdager at vi siger hinanden noget.

I "Syd for banen" vil vi gerne fremme den kultur. Vi lever gennem de fortællinger, som vi har med os, og de former os og vores opfattelse af livet. De fortællinger vi har med os, handler dybest set om, hvad kærlighed og sammenhold og humor betyder og hvad meningen er med at vi er her. Vores kultur er summen af de historier vi fortæller videre, de billeder vi synes er værd at se, de sange vi giver stemme og de melodier vi nynner med på. Sagt med ét ord: det der er ånd i.

Stor interesse for lokalhistorie

Det kom bag på initiativgruppen, at de første arrangementer syd for banen fik så stor en tilslutning. Den lokalhistoriske aften i Jakobskirken d. 20. januar 2010 samlede 120 mennesker, som hørte Henning Olsen og Niels Jørgen Rasmussen fortælle om forretningerne og virksomhederne i kvarteret omkring Knudsvej. Byvandringen d. 5. maj fik tilslutning af over 300 mennesker. Fra Knudsvej gik byvandringen gennem Roskilde Ring til garverierne på Kamstrupstien (Eriksvej) og til den gamle dyrskueplads på Køgevej, hvor rådhuset ligger nu. Undervejs fortalte Kaj V. Hansen og Lotte Fang-Borup om det vi så og om det liv, som tidligere havde præget kvarteret.

"Syd for banens" første byvandring førte forbi den forurenede grund på Eriksvej, hvor Kemps garveri lå. Foto: Tommy Hansen

Bestyrelsen det første år. Set fra venstre: Mogens Ohm Jensen, Henning Olsen, Henning Bjørn Larsen, Jytte Larsen, Tommy Hansen, Niels Jørgen Rasmussen. Desuden indgik Kaj V. Hansen som suppleant.

Vi arrangører kneb os i armen og troede næsten ikke vore egne øjne. Hvorfra kom denne store interesse? Hvad er det som skaber sådan en tilslutning?

Med denne opbakning kunne Lokalhистoriegruppen "Syd for banen" holde stiftende generalforsamling d. 13. september 2010. Foreningens formål er at indsamle og formidle lokalhistorien i den sydlige del af Roskilde by gennem de sidste 150 år. Foreningen har fokus på erindringer, fotos, nedskrevne beretninger og andet materiale om bydelen og dens mennesker, huse, virksomheder, institutioner og foreninger.

Den initiativgruppe, som fandt hinanden i efteråret 2009 og som siden fik et konstruktivt samarbejde i "Syd for banens" bestyrelse, viste sig at være et lykkeligt sammenrend af engagerede mennesker med hver sine kompetencer. Det betyder meget i en bestyrelse at der er en god 'kemi', at man kan inspirere hinanden og oplever at man sammen når videre med det man gerne vil. Netværket i bestyrelsen og medlemsskaren har tilsammen så mange lokale kontakter og det know-how der skal til, så foreningen har kunnet afholde 3-5 arrangementer pr. halvår. Hver gang er vi gået berigede hjem, oplyst om noget vi ikke vidste før vi kom, og med et spændende indblik i det der har været med til at præge vores bydel. Der har aldrig manglet idéer til programmet.

På fem år er foreningen vokset til 80 medlemmer (husstande). Der deltager typisk mellem 30 og 120 ved foreningens offentlige arrangementer, hvor man ikke behøver at være medlem for at deltage. Deltagernes alder ligger hovedsagelig over de 60.

Hvad er det der gør, at lokalhistorie og samtidshistorie optager så mange mennesker?

Vores svar er, at det bliver en fortælling om identitet og dermed til en historie om, hvem vi selv er. Ved at fortælle om kvarteret fortæller vi samtidig om, hvordan vi er blevet dem vi er og hvad det er for kræfter der har formet vores tilværelse.

Sydbyen – netværk og patchwork

Sydbyen i Roskilde er en bydel uden et markant centrum. Området mellem jernbanen og motorvejen er vokset frem igennem de sidste 150 år og har karakter af et patchwork-tæppe sammensat af meget uens stykker. Gennem epoker med byggeaktivitet og netværksdannelse er området knopskudt med boligkarréer og parcelhuskvarterer, som afspejler forskellige tiders byggestil. Her er forretninger, virksomheder, børneinstitutioner og skoler, forsknings- og uddannelsesinstitutioner, rekreative områder og et alsidigt foreningsliv.

Som geografisk centrum kan man udpege lyskrydset hvor Køgevej krydser Søndre Ringvej, men definerer man bydelen ved sine færdselsårer implicerer man samtidig, at sydbyen er noget man kører igennem eller forbi. Den status som det man let overser, kom før i tiden til udtryk i vendingen "syd for banen". Set med det etablerede borgerskabs øjne i den selvbevidste provinsby Roskilde kunne man da ikke bo syd for jernbanen, i bebyggelserne langs udfaldsvejene. Så hørte man jo ikke rigtig til!

En stærk selvbevidsthed opbygges bl.a. gennem det som man distancerer sig fra og føler sig bedre end. Siger nogen Korsbæk?

*Retten i Roskilde på
Sdr. Ringvej.*

Vendingen er ikke længere i brug i den nedladende betydning, men huskes af dem som bosatte sig i kvarteret i 1950'erne og 60'erne. I Lokalthistorigruppen forekom navnet så oplagt. "We bring stories to life" – i "Syd for banen" fortæller vi historien om den smukke svane, som andre før i tiden så på som den grimme ælling. Det patchwork-agtige er en charme ved sydbyen, som har så mange kvaliteter og hvor man finder maleriske byrum med noget for enhver smag.

Med årene er nogle af Roskildes mest betydningsfulde institutioner kommet til at ligge syd for banen. Fra begyndelsen lå sygehuset her, senere kom Slakteriernes Forsk-

Lokalthistorigruppen
Syd for Banen
Roskilde

Byvandring

Unicon

torsdag d. 20. september 2012 kl. 19
 mødested: hjørnet af Sdr. Ringvej og Rabalderstræde pris 20 kr.

Svend Aage Sundberg
 fortæller om betonvarefabrikken mens vi vandrer igennem Musicon og Rabalderparken.
 Vi besøger en ny arbejdsplads: teateret Åben Dans v/**Thomas Eisenhardt**

Fra fortid til nutid til fremtid. Niels Jørgen Rasmussen lavede plakaten for byvandringen på Musicon, som skyder frem på den gamle betonvarefabrik Unicons grund.

Kordegn Svend Nielsen prægede FDF og det menighedsliv, som voksede frem syd for banen.

Det sidste børnedyrskue på Køgevej.

ningsinstitut, Slagteriskolen og Amtsrådhuset til. Syd for motorvejen finder man også dyrskuepladsen med Roskildefestivalen, som er blevet en del af Roskildes 'brand'. Efter kommunesammenlægningen blev rådhusets funktioner samlet på Køgevej med en markant nybygning, og i 2014 er Retten i Roskilde flyttet ind i nyopførte lokaler på Søndre Ringvej. Kommunens største satsning siden årtusindskiftet, den innovative og kreativt-musiske bydel Musicon, vokser i disse år frem på den gamle betonvarefabriks grund langs Rabalderstræde.

Centrum i sydbyen er – som for hele Roskilde – Stændertorvet med domkirken og det gamle rådhus i midten af gågaden. Skønt sydbyen ikke selv har et markant centrum, har bydelen til gengæld et forgrenet netværk imellem de mennesker, der bor og arbejder her, et netværk som også omfatter mennesker som har boet her før og stadig føler for området.

Det er mylderet af forbindelseslinjer og de mange mødesteder, hvor folk har noget vigtigt for sammen med hinanden, som samler bydelen. Vejfester og beboerforeninger med tøndeslagning for børnene til fastelavn. Vuggestuer og børnehaver og skoler, hvor håbefulde forældre afleverer børnene om morgenen og om eftermiddagen opdager, at teenageren er kommet hjem, når musikken drøner ud af højttalerne. Roskilde KFUM's idrætsanlæg hvor drenge og piger finder hinanden i spillet om bolden og også kan få hjælp i lektiecaféen. Jakobskirken med de højtider, som fejres i familien, og hvor man kommer når livet gør godt og gør ondt. Karréer hvor familier af anden etnisk herkomst end dansk finder et hjem, så der dufter eksotisk af krydderier i opgangen.

Det er et mangefarvet patchwork-tæppe af uensartede stykker, hver med sine kvaliteter og med en bærekraft i det samspil der vokser ud af de indbyrdes relationer. Der er mange lag af fortællinger i bydelen, hvor der inde under en fortælling gemmer sig endnu flere. Lokalhistorien leder efter den historie, som vokser frem af det som vi har i spil med hinanden, os der bor og arbejder her. Når vi fortæller om det som vi har bygget op sammen og har oplevet i fællesskab, fortæller vi samtidig om hvem vi selv er og hvad det er vi holder af.

Det er der mange følelser i – og identitet. Navnet "Syd for banen" har en humoristisk vinkel, sat op imod bymidtens fordums hævde af at være "det rigtige Roskilde". Der er lige så meget værdighed og format i at fortælle den almindelige families historie om mors arbejdsplads og fars fod-

boldklub, om min skole og kolonihaven vi legede i da vi var børn, som der er i at fortælle om vikinger, kongegrave og landskendte forfattere.

I den lokalhistoriske interesse rykker hverdagen ind i fokus. Det almindelige menneskes historie bliver værdsat og anerkendt. Vi gør gang på gang den erfaring i "Syd for banen", at det er spændende og givende at se den store historie i det små. Ikke bare fordi det handler om os selv, men fordi der fra det oplevede liv i bydelen går tråde ud til de store verdensbegivenheder. I det enkelte menneskes livserfaringer viser det eksistentielle sig, som vi har fælles med hinanden. Mikro- og makro-planet er tæt forbundne.

Folkeoplysning og forskning

At fortælle lokalhistorie er også at åbne hinandens øjne for, at alt ikke altid har været, som det er nu. Danmark er et samfund i forandring og har altid været det. Så hvad er det som har værdi og som vi gerne vil have former vores fremtid?

Aftenen "Bakkegård før det blev Bakkegården" d. 19. januar 2011 havde en veloplagt 90-årig Hans Lærke som fortæller. Det blev ikke nostalgi at høre om marker og køer og gartneri der, hvor der nu ligger etageejendomme. Af de 80 mennesker, som deltog, bor mange i bebyggelsen eller er vokset op der. Aftenen blev en livsbekræftende fortælling om byudviklingen fra landbrugsjord til et kvarter med mange børn, og de børn husker Bakkegården for noget godt.

Det blev også beretningen om FDF-huset overfor, hvor børnene flokkedes og havde det sjovt og var med på børnedyrskuerne. Gennem FDF fik de kristendommens fortællin-

Hans-Otto Witt-Nielsen voksede op på Snerlevej og er som voksen begyndt at indsamle historier og fotos til "Vejsens Bog".

FDF-huset på Køgevej ca. 1962-63. Foto: Jytte Nielsen.

ger og sange og højtider med som del af deres livssyn. Lokalhistorien kastede en pointe af sig, at mennesker som vil noget sammen godt kan skabe det, eksemplificeret i ostehandleren Svend Nielsen, som boede i Bakkegården og var leder i FDF. Svend Nielsen blev kordegn og en gennemgående figur i det menighedsliv, som siden midten af 1950'erne voksede frem i sydbyen og førte til opførelsen af Jakobskirken i 1974. Sognekirken blev en del af Østervangscentret. Dansk Kvindesamfunds halvdagsbørnehave flyttede fra FDF-huset på Køgevej til Engblommevej, og her lyder stemmerne af glade børn den dag i dag.

Gennem foreninger som Frivilligt Drenges Forbund tog sydbyen form, både med netværk og med bygninger.

Forfatteren Tommy Hansen, som har mange bogudgivelser bag sig, dykkede i 2014 ned i arkivkasserne og scrapbø-

*Hofjærgemester Th.
Havsteen.*

gerne sammen med en kreds af gamle FDF'ere og skrev historien om FDF i sydbyen frem til 1977. Til foredraget var der så mange deltagere, at der måtte sættes ekstra stole ind i salen i Jakobskirken. Den vandrende mikrofon løb tør for batterier, så stor var fortællelysten hos de fremmødte.

I "Syd for banens" regi præsenterede Hans-Otto Witt-Nielsen for første gang sit materiale om Snerlevej offentligt. Han er i gang med at lave "Vejens bog" om den villavej i Roskilde, som han selv er vokset op på. Omhyggeligt har Hans-Otto Witt-Nielsen samlet fotos om hvert enkelt hus på Snerlevej og interviewet beboerne, så fortællingerne om de mennesker som boede og bor i husene kunne skrives ned.

Det er formidling af et stykke Danmarkshistorie, med vægten på årene 1930 – 1970. "Vejens Bog" giver et tidsbillede af livet i den periode i Danmark, hvor man gik fra krise og krigsår til den magre efterkrigstid og til velfærdssamfundet.

Bente Harbo og Tommy Hansen satte sig ind i historien om Havsteen-familien på Store Maglegaard i årene 1888 og frem. De gennemgik materialet i 6 arkivkasser, som familien til proprietær, hofjægermester Theodor Havsteen og hustru Ida havde overladt til Lokalhistorisk Arkiv i Roskilde, og fandt meget nyt som ikke var blevet formidlet tidligere. På Store Maglegaards jorder blev Slagteriskolen opført og herfra blev en stor del af kvarteret Vestermarken udstykket til boliger, uddannelsesinstitutioner, bilforhandlere og småindustri langs Maglegårdsvej. Historien kan læses i "Jul i Roskilde 2013".

Det er store ord, men alligevel: der er både folkeoplysning og forskning over den indsats, som gøres i lokalhistorisk regi.

Lad folk komme til selv

Ved arrangementerne i "Syd for banen" lægger vi vægt på dialogen. Folk skal kunne komme til orde og fortælle det de selv kan huske, og supplere eller korrigere det som aftenens foredragsholder formidler. Lokalhistorien er der mange, som har ejerskab til, men ingen kan påberåbe sig at have patent på sandheden.

Med diktafon forsøger vi at fastholde den fortalte historie fra foredragene, fordi det oftest er beretninger som ikke kan læses nogen steder.

Vi tilbyder at folk kan komme med de fotos, de har liggende i albums og skuffer. Vi låner dem og affotograferer eller indscanner dem, så de kan afleveres til Lokalhistorisk Arkiv og materialet blive tilgængeligt for en større offentlighed. Vi

*Gunilla Rasmussen
er tovholder for
beboerprojektet Walk on
the Wild Side.*

vil gerne indsamle erindringer og anekdoter om kvarteret, så det kan bevares, men kan kun i begrænset omfang tilbyde at nedskrive for folk.

Tiden er en vigtig faktor i det lokalhistoriske arbejde. Og kræfterne, for vi er jo frivilligt engagerede, og alt har sin grænse, også den indsats man kan gøre. Netværk er midlertidige og skrøbelige og man kan miste lysten. Så det er vigtigt at værdsætte det, der gøres, og påskønne hinanden.

Tiden er moden til det lige nu, mærker vi. I folks gemmer ligger guldgruber af fotos, og hvis de skal have værdi for eftertiden uden for den nære families kreds, skal historien fortælles og de fakta-oplysninger, der hører til, knyttes til billedet, mens nogen kan huske det.

Vi skal jo gøre det, inden vi bliver demente, og inden vi bliver flyttet fra vores bolig til en etværelses med låg!

Budt op til dans

Netværket og fortællingerne i Lokalhistoriegruppen "Syd for banen" bliver efterspurgt fra mange sider. "We bring sto-

ries to life,” og når andre lokale aktører får øje på det og byder op til dans, bliver foreningen medskabende i innovation.

Sammen med en beboergruppe med byplansarkitekt Gunnilla Rasmussen som tovholder har ”Syd for banen” bidraget til at etablere en rekreativ sti på 6 km rundt i sydbyen, ”Walk on the Wild Side”. Tidl. lærer Niels Jørgen Rasmussen har taget fotos og har indtalt beretninger om ”Hundredmeterskoven” bag Østervangsskolen, om beskyttelsesrummene og om havekolonien Granly, fortællinger man får adgang til via hjemmesiden. Det er meningen, at der kommer lokalhistoriske nedslag flere steder langs stien, efterhånden som vi kan få fortællingerne fortalt og sat QR-koder op på små skilte. Så vil man via sin smartphone kunne høre historien når man står på stedet.

Sammen med en kreds af motorsportsinteresserede med tidl. fritidsklubleder Otto Jensen og historiker Christian Møller Jensen som tovholdere har foreningen støttet afholdelsen af jubilæumsdagen i Roskilde Ring d. 5. juni 2015. I årene 1955-1968 strømmede tusinder af mennesker til motorløbene på Roskilde Ring og byen fik international bevågenhed. ”Syd for banen” vil gerne være med til at formidle historien om de

Historiker Christian Møller Jensen har skrevet speciale om Roskilde Ring og om hvordan historien om de år, hvor Danmark blev en bilnation, kan formidles.

år, hvor bilismen blev en folkelig bevægelse i Danmark, og støtte planerne om et virtuelt museum på Ringen.

Aaben Dans er egnsteater for Sjælland og har base på Musicon, med Thomas Ejsenhardt som kunstnerisk leder. I 2014 bidrog "Syd for banen" til vandreforestillingen "Kærlig Hilsen Roskilde", en danseforestilling med to professionelle dansere og hundrede frivillige som spillede 14 aftener i september – en enkelt aften i silende regn! Publikum blev ført rundt i kvarteret: fra Østervangsskolen over boldbanen ind i skovens fortryllede rum - forbi bryllupskirken og de ældres levede liv på Astershjemmet - til gæstfriheden i boligblokken på Gartnervang, hvor beboerne bød gæsterne på deres bedste kageopskrift.

Det blev en uforglemmelig oplevelse. For hvad er det for et liv, som leves derinde bag vinduesglasset i boligblokken? Hvilke erfaringer med kærligheden har vi helt almindelige mennesker, som bor her i kvarteret? Og kan vores historier om venskaber og forelskelse og naboskab få krop i dans og musik og visualiseres med kunstneriske installationer og smagsoplevelser og komme til orde som fortalt livshistorie?

"Syd for banen" var med til at skabe forbindelse til beboere, der havde noget på hjerte og gerne ville være frivillige i forestillingen. Det blev et slags moderne "byens egnsspil",

Vandningsforestillingen "Kærlig Hilsen Roskilde". Foto: Ditte Valente.

hvor de lokale historier blev bragt frem i en kunstnerisk fortolkning.

Det er frugtbart at blive involveret i beboergruppen "Walk on the Wild Side", møde motorsportsentusiasterne og blive en del af teaterets kreative og visionære miljø. Engagementet i de lokalt funderede processer viser, at lokalhistorie ikke kun forstår sig på fortiden, men engagerer sig i nutiden og gerne vil være med til at skabe fremtiden.

"We bring stories to life" og vi gør det frivilligt, fordi det vedkommer os selv. Det fik Foreningen Roskilde Festival øje på og anerkendte engagementet med en donation på 25.000 kr. til sti-projektet på kommunens Frivilligdag i 2014. Også "Kærlig Hilsen Roskilde" blev præmieret og Aaben Dans fik prisen "Årets ud af murstenene-oplevelse" for at byde publikum op til dans rundt i Østervangskvarteret.

Længe leve ...

De store fortællingers tid er forbi. Ikke mange kan historie som en sammenhængende fortælling om hele verden. Individets livshistorie rykker i centrum. Det er ved at fortælle om os selv, at vi vinder identitet og forstår, hvordan vi er indfældet i den store historie.

Omkring 1930 malede A. O. Kjærsgaard dette maleri af Kemps Garveri og kolonihaverne på Kamstrupstien. Motivet er malet fra soveværelsesvinduet i lejligheden Kamstrupstien (nu Eriksvej) 28B, 2.th., hvor Oluf Petersen boede med sine forældre. Venligst udlånt af Oluf Petersen.

Så at interessere sig for lokalhistorie er at arbejde med identitet. Hvordan er vi blevet dem vi er? Hvordan hænger vores lille del af verden sammen? Hvad er det for kræfter og strømninger og menneskers initiativer, som har formet vores bydel til det vi kender i dag?

Gennem indsamlingen og formidlingen af de lokale fortællinger og fotos holder vi ikke blot erindringer levende. Vi forsyner også livet med historier om, hvad det er som betyder noget for os. Deraf følger også lysten og engagementet til i fællesskab at sørge for det, der skal blive ved med at være der, og skabe det nye som vi synes der skal være.

We bring stories to life!

Lokalhistoriegruppen
Syd for Banen
Roskilde

Jakobskirken fylder 40 år

fhv. kirketjener Johannes Andreassen fortæller
om byggeriet og de første år
- fra bar mark til en levende sognekirke !
mandag d. 31. marts 2014 kl. 19.00

Lokalhistorien kunne bidrage til fejringen af Jakobskirkens 40 års jubilæum i foråret 2014. Plakatlayout v/ Niels Jørgen Rasmussen.

Roskilde Madrasfabrik - 80 års lokalt industrieventyr

Af Svend Erik Christensen

Roskilde Madrasfabrik var i 80 år en kendt industrivirksomhed i Roskilde. Den producerede, som navnet siger, madrasser, men også senge. Det oprindelige navn Roskilde Madrasfabrik blev engang i 1930'erne forkortet til Rosma. Navnet blev også suppleret med Roskilde Metalsengefabrik i forbindelse med at virksomheden påbegyndte at producere metalsenge. Navnet Roskilde Metalsengefabrik forsvandt engang i slutningen af 1960'erne.

Frem til midten af 1950'erne var virksomheden enkeltmandsejet af fabrikant Christian Christiansen. Herefter blev det et interessentselskab, men blev igen en enkeltmandsejet virksomhed i 1958, hvor sønnen Henning Christiansen overtog firmaet.

Virksomheden var, som overskriften antyder, en succes, men den havde også sine nedture med to konkurser og til slut lukning efter 80 år i Roskilde.

Roskilde Madrasfabrik blev etableret i 1912 i kælderen på Fabriksvej¹ - det nuværende Skovbogade - af den 26-årige snedker Christian Christiansen. Efter kort tid flyttede virksomheden rundt til flere forskellige adresser i Roskilde for til sidst at ende på Kamstrupsti - det nuværende Eriksvej. Her lå den fra 1934 til den lukkede i 1992.

De første adresser

C. Christiansen begyndte i november 1912 produktionen af springmadrasser og træsenge i kælderen under villaen "Harriet", der lå på Fabriksvej 13. Samtidig med at produktionen blev startet, afholdt Dansk Arbejde en udstilling på Hotel Prindsen. Her udstillede C. Christiansen sine første madrasser og senge. Den lokale møbelhandler Jørgen C. Nielsen fandt interesse for produkterne og begyndte at aftage flere og flere madrasser. Således steg efterspørgslen hurtigt. Ene mand kunne C. Christiansen ikke klare arbejdet alene, og pladsforholdene blev også for trange. C. Christiansen har senere beskrevet forholdene således:

Det var ikke store arbejdsforhold, man havde, da vi begyndte at producere madrasser i et lille lokale ude i Skovbogade.

Svend Erik Christensen, 64 år og på efterløn. Medlem af bestyrelsen for Lokalhistoriegruppen "Syd for banen". Har særlig interesse for industrihistorie med særlig fokus på området omkring Eriksvej.

Pladsforholdene var små og arbejdet vanskeliggjordes naturligvis af dette²

Allerede i januar 1913 flyttede virksomheden til større lokaler. C. Christiansen lejede et værksted i Højbrøndsstræde 3 i lokaler, der tidligere havde været brugt af Brd. V. Hansen. De første maskiner blev sat op og fire mand ansat. I 1914 blev værkstedet raseret af en brand, men produktionen kom hurtigt i gang igen.

Endnu engang blev forholdene for små. I efteråret 1917 blev den tidligere sodavandsfabrik Hellig Kors Kilde³ på Helligkorsvej købt for 40.000 kr. Året efter blev fabrikken udvidet og beskæftigede nu 20 – 25 mand.

Indtil nu var produktionen steget støt år for år. Men det fik en brat ende efter 1. verdenskrig. Omsætningen raslede ned, så bygningerne blev solgt på tvangsaktion i 1922. Men C. Christiansen fortsatte dog produktionen i lokalerne indtil Burup Maskinfabrik flyttede ind i 1926.

C. Christiansen videreførte derpå produktionen i mere ydmyge lokaler i Borgediget 17. Produktionen steg igen, og godt 10 personer arbejdede nu her i værkstedet.

Roskilde Madrasfabrik på Helligkorsvej i 1917.

I begyndelsen af 1930 blev produktionen udvidet til også at omfatte metalsenge. Hidtil havde man kun arbejdet i træ. Den nye seng fik navnet Rosma, som også blev fabrikkens officielle navn. Metalsengen blev en succes. Produktionen steg. Der var nu beskæftiget op mod 30 personer på fabrikken. Lokalerne blev for trange, og smedeværkstedet blev flyttet til Sct. Olsgade som nabo til F. Christiansens Maskinfabrik, der var ejet af Karl Christiansen, Christian Christiansens bror.

Fabrikken på Kamstrupsti

I længden var det en uholdbar situation, at fabrikationen var splittet op på to adresser. C. Christiansen så sig om efter nye lokaler. Valget faldt på en fabriksbygning på Kamstrupsti 44. I sommeren og efteråret 1934 blev lokalerne indrettet til madras- og sengeproduktion. I stueetagen blev de større maskiner sat ind. Her kom smedeværksted, malerværksted, maskinsnedkeri og pakkehal til at ligge. På første sal blev der plads til systue, snedkeri, sadelmagerværksted og lager⁴. Tirsdag den 16. oktober 1934 startede produktionen på Kamstrupsti, og her blev den til lukningen i 1992. Ved flytningen

Madrasserne køres ud fra fabrikken på Borge-diget omkring 1930.

til Kamstrupsti beskæftigede fabrikken 40 personer. Den var dermed en af Roskildes mellemstore industrivirksomheder.

Det var ikke en ny fabriksbygning, som madrasfabrikken fik til huse i på Kamstrupsti. Den havde tidligere været en del af den i 1929 nedbrændte A/S Chromlæderfabrikken⁵. I modsætning til selve garveriet, stod denne fabriksbygning stort set uskadt efter branden⁶. Da det ikke lykkedes at reetablere garveriet, blev området solgt. Først flyttede Roskilde Madrasfabrik ind, og senere kom Kempes Garveri til.

I forbindelse med at madrasfabrikken flyttede ind, blev der opført en ny kontorbygning i funkisstil, som senere blev udvidet med en tilbygning mod nordøst. I 1930'erne blev der yderligere bygget nogle lave bygninger i gården mod vest, som blev brugt som råvarelager.

Efter 2. verdenskrig steg produktionen igen. Der var brug for mere plads, og i 1951 fik fabrikken en tilbygning, der overdækkede gården⁷. Der var oprindeligt planlagt en udbygning i tre etaper: En hovedbygning på 659 kvm. mod syd i den daværende fabriksgård, en tilbygning mod vest på 104 kvm., samt en tilbygning mod øst helt ud til Kamstrupsti på 328 kvm. Projektet blev dog revideret og kun 1. etape blev gennemført, nu på 662 kvm. Tilbygningen var med det for

Fabrikken på Kamstrupsti i 1937. Fabrikant C. Christiansens privatbil kom også med på fotoet.

industribygninger så typiske shedtag. I 1953 blev der tilføjet en lagerbygning til opbevaring af råmaterialer. Det var en erstatning for de lagerbygninger fra 1930'erne, som blev revet ned i forbindelse med fabrikkens udvidelse i 1951⁸.

I begyndelse af 1950'erne var der beskæftiget omkring 70 personer på fabrikken. Ved 40 års jubilæet i 1952 blev den gode udvikling fejret med en større middag med fire retter: Kogt laks med hollandaise, dyreryg med gele, ostantretning og frugtsalat med Chantilly cream med efterfølgende kaffe og likør.

Succesen fik en brat ende i februar 1958, da virksomheden gik konkurs. Fabrikslokalerne blev solgt til den københavnske maskinfabrik Acmi, der flyttede ind i stueetagen. C. Christiansens søn Henning Christiansen opkøbte lager og maskiner af konkursboet, og han fortsatte produktionen på 1. sal. Bemandingen blev kraftig reduceret, og virksomheden beskæftigede nu omkring 20 personer. Samtidig blev antallet af produkter skåret ned.

Frem til lukningen i 1992 blev produktionen af madrasser og senge droslet ned til fordel for produktion af såkaldte selskabsborde til restaurationsbranchen⁹. Fra 1985 blev der

Maskinsnedkeriet på Helligkorsvej ca. 1925.

kun produceret springmadrasser og borde, og der var kun to mand tilbage på fabrikken.

Efter lukningen overtog Roskilde Produktionsskole produktionen af fabrikkens Flexbord. Det stoppede dog i slutningen af 90'erne og blev herefter overtaget af Kurt Rasmussen, der ejede en møbelpolstervirksomhed på Frederiksberg.

Henning Christiansen fortsatte som grossist af Flexbordet fra privatadressen i Sct. Pederstræde. Han døde i 1999.

Efter at Roskilde Madrasfabrik flyttede, fortsatte Acmi i stueetagen indtil den krakkede i slutningen af 1990'erne. Fra 1970'erne var der auktionslokale i 1950-tilbygningen. Lokalerne på 1. sal blev efter Rosma brugt af marskandiserforretningen Hos Mario. Kontorbygningen blev i 1970'erne brugt til kvindehus og senere foreningen Morild. I en periode var der også krydderifabrik i den tidligere fabriksbygning.

Roskilde Kommune overtog bygningerne. Efter at bygningen havde stået ubenyttet hen i en årrække og langsomt var forfaldet, blev den revet ned i foråret 2015. Kun kontorbygningen blev erklæret bevaringsværdi og står stadig. Det er planen at bygge boliger på området.

Produktudvikling af senge og madrasser

Roskilde Madrasfabrik har gennem hele sin levetid været i stand til at udvikle nye produkter som svar på tidens krav.

De første produkter fra kælderen på Fabriksvej var springmadrasser og træsenge med fjedrebund. Det første store spring i produktudviklingen skete allerede kort efter flytningen fra Fabriksvej til Højbrøndsstræde. Det var udviklingen af spiralsengen, som erstattede den traditionelle seng. Samtidig gav det igen grundlag for at erstatte springmadrasser med stopmadrasser fx krølulds Madrasser. Disse var billigere at producere end springmadrasser, og de kom til at udgøre hovedparten af madrasproduktionen. I 1954 udgjorde springmadraserproduktionen således kun 15 pct. af den samlede madrasproduktion.

Næste spring var udviklingen af metalsengen på bekostning af træsenge. Dette skete omkring 1930. Sengen fik navnet Rosma. Der blev både markedsført stål- og mesingsenge. Det er sønnen Henning, som var udlært smed, der må tilskrives æren for udviklingen af metalsengen¹⁰. I løbet af et par år blev fabrikken den førende producent af metalsenge i landet¹¹. Metalsengen var en væsentlig faktor bag fabrikkens ekspansion og var årsagen til, at fabrikken var nødt til at flytte til nye lokaler i 1934.

Man kastede sig også over andre nye produkter. Allerede i 1920 tilbød man børnesenge, divaner, sovedivaner og puf-senge. I 1930'erne begyndt man så småt produktion af sengeborde og andet soveværelsestillebehør. Op gennem 50'erne blev det en større og større artikel.

I 1940'erne og 1950'erne producerede man udtrækssengen og skabssengen, der var velegnet i datidens små lejligheder med boligmangel. Skabssengen blev udviklet efter amerikansk forbillede. Sen-gen kunne klappes sammen i et skab på væggen, så den kunne placeres i stuen uden at det lignede et sovemøbel.

Metalsengene blev gennem årene udviklet og forfinet. I begyndelse af 1950'erne blev der udviklet en såkaldt hollywoodseng. Dobbelt-sengen fik navnet Paris og beskrives i salgsmateriale:

Rosma prislister fra 1931.

Fra Rosmas salgskatalog.

Hollywoodseng model "Paris" i størrelse 150 x 190. Polstret med plastic kunstlæder. Sengebund fladoval rør, med bølgefjedre, hvidt røndugsslidlærred, bedste springmadras, udeflæse og sengetæppe.

I 1954 var nettoprisen på en sådan seng var 540 kr.¹² I 1958 var bruttoprisen på 590 kr., og den vejledende udsalgspris var på 830 kr.¹³

I slutning af 1920'erne fik man patenteret sovesofaen "Rosma". I reklamemateriale fra 1931 beskrives den malende:

Patent-Sovesofaen "Rosma" – patent nr. 42554 – er fremstillet på en bedre og solidere måde de hidtil kendte dobbelte sovedivaner. På en meget enkelt måde kan den oplukkes og udtrækkes således, at der fremkommer en seng med 1 eller 2 sovepladser, der er forsynet med spiralbund og madrasser som en almindelig seng, hvorved der opnås et langt lunere og behageligere leje, end når sengen opredes på en divan¹⁴.

Sovesofaen blev gennem årene videreudviklet og solgte stort set i hele fabrikkens levetid.

Sovesofaen var ikke det eneste produkt, der blev patentet. I 1943 blev der indgivet patentansøgning på en ottomanbund. Efter en del diskussioner med patentdirektoratet, der henviste til tyske produkter, der lignede Roskild Madrasfabriks produkt, så blev der givet afslag. Patentet gik dog igennem efter befrielsen i juni 1945.¹⁵

Virksomheden var også i stand til at finde nye markeder ud over møbelhandlerne, som oprindeligt var hovedaftager af produktionen. Militæret var en af de nye aftagere. Det må antages, at fabrikken under 1. verdenskrig leverede madrasser mv. til Tunestillingen¹⁶, hvor der blev opført mange mandskabsbarakker med sengesteder¹⁷. Også i 1950'erne købte militæret flere tusinde madrasser.

1930'erne var hotelbranchen aftager af mange senge i forbindelse med udskiftning af de gamle senge til større end de, der hidtil havde været i danske hoteller. I 1940'erne og 1950'erne leverede fabrikken mange senge til sygehusene. Også Helsingør Stålskibsværft var storkunde til dets nybygninger.

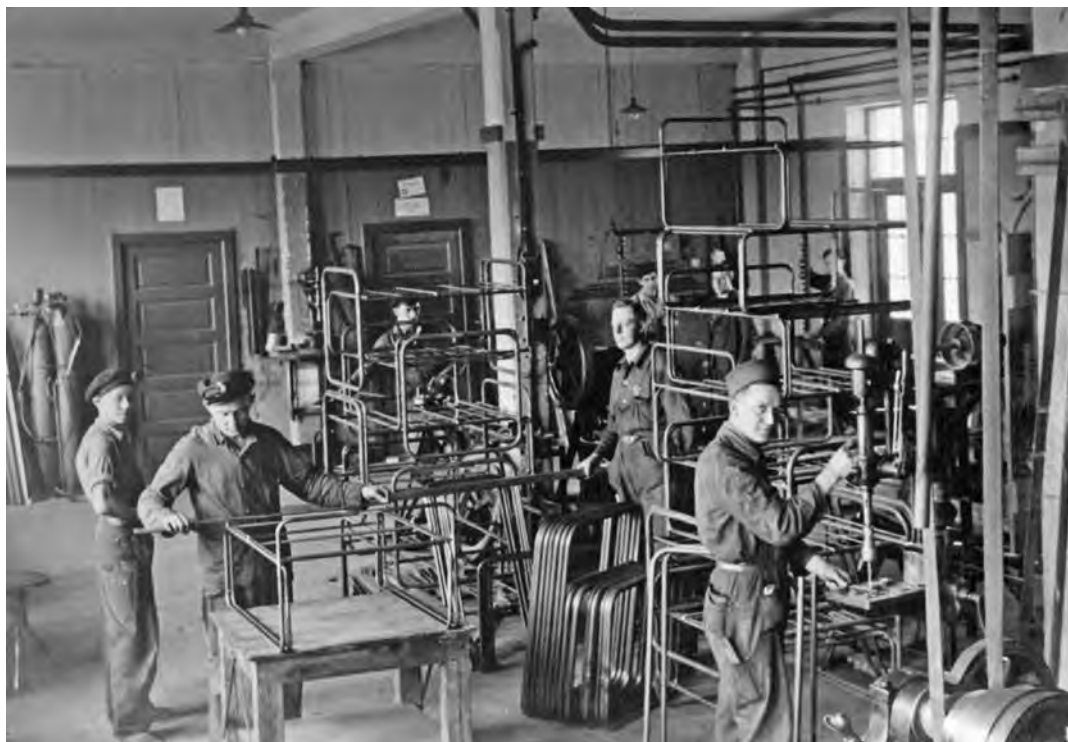
Efter at Henning Christiansen overtog virksomheden, blev der satset på selskabsborde til restaurationsbranchen. Senere blev det videreudviklet til det såkaldte "flexbord", som i 1980'erne var hovedproduktionen på Eriksvej.

Sådan blev madrasser og senge produceret

Omfanget af produktionen er kun omtalt sporadisk og kun nogle få steder. I 1935 blev der produceret i alt 9200 senge og madrasser, i 1943 var det faldet til 6500 senge og madrasser¹⁸. Efter fabrikkens udvidelse i begyndelsen af 1950'erne kom produktionen op på noget af sit højeste: I 1954 10.893 madrasser og 2826 senge. Hertil kom klapsenge, skabssenge, natborde, sengeheste, taburetter, divaner ottomaner og div. hynder og puder¹⁹.

Produktionen af madrasser og metalsenge var en sammensat produktion, der bestod af mange delprocesser og med involveringen af mange faggrupper. Ifølge lønregnskaber for de i året 1937 beskæftigede 50 medarbejdere²⁰ var der 9 smede, 1 sliber, 2 malere, 8 snedkere, 4 sadelmagere og 1 syerske. Hertil kom 2 værkfører samt 20 mænd og 3 kvinder, der var ufaglærte²¹

Fabrikken på Kamstrupsti bestod af flere forskellige værksteder²². Der var smedværksted, sliberi, maskinsnedkeri, malerværksted, sprøjtemalerværksted, madrasværksted og

Smedeværkstedet i 1937, hvor metalsengene blev fabrikeret af flad- og rundjern.

sadelmagerværksted. Hertil kom lagre til råmaterialer og færdigprodukter samt kontor.

Produktionen kan deles op i to hovedproduktioner. Produktionen af senge og produktion af madrasser²³. Sengegavlene består af metalrør, der blev skåret til, bukket og svejset sammen. Sengerammerne blev produceret af vinkeljern, der blev skåret til og nittet sammen. Alt dette foregik i smedeværkstedet i stueetagen. Herefter blev metalsengen slebet og endelig malet på sprøjteværkstedet. På første sal blev sengene forsynet med spiralbund, som samledes i hånden og hægtet på sengerammen. Fjedrene blev købt som færdigprodukter i Tyskland. Sengegavlene blev forsynet med en træfinerplade, der blev produceret på snedkerværkstedet ved at lime tynde finerplader sammen. Pladerne blev grundet i malerværkstedet og malet i sprøjtemalerværkstedet²⁴.

Madrasserne blev produceret på 1. sal i madras- og sadelmagerværkstederne. Krølulds- og træulds Madrasser stopedes på en maskine og syet sammen på sadelmagerværkstedet. Springmadrasserne bestod af en masse små tynde fjedre, som er flettet ind i hinanden. De blev holdt sammen af tynde brede jernbånd. Efter monteringen blev der trukket et betræk over²⁵.

*Sadelmagerværkstedet
på Roskilde Madrasfabrik
1937.*

*Maskinsnedkeriet på
Roskilde Madrasfabrik
1937.*

*Madrasværkstedet på
Roskilde Madrasfabrik
på Helligkorsvej
ca. 1925.*

Malerværkstedet 1937.

*Roskilde Madrasfabrik
deltager på Dansk
Arbejdes udstilling på
Hotel Prinsen i Roskil-
de i 1912.*

Arbejdsforholdene

Udefra set var Roskilde Madrasfabrik lidt af en patriarkalsk arbejdsplads. Det var en arbejdsplads, som folk blev på, når de først var kommet ind. Den var ledelsesmæssigt præget af C. Christiansens familie. Broderen Thorkild var værkfører i en menneskealder. Sønnen Villy var også værkfører et stykke tid. Sønnen Henning var fabrikschef i en lang periode, indtil han selv overtog firmaet i 1958.

Tilbage til 1940'erne blev der holdt firmaudflugter. Her var ægtefæller også med. Firmaudflugterne gik typisk til Hertadalen, hvor der blev sejlet i robåde på søen og spist frokost i restauranten. Turen til Herthadalen foregik i hestevogn. Fabrikken var også involveret i andre sociale arrangementer som fx Fagenes Fest i idrætsparken.

Men hvordan var arbejdsforholdene på fabrikken? Man får lidt fornemmelse af det ved at læse en artikel i Roskilde Avis fra 1944:

Når selve stålsengen er færdig, bliver "karosseriet" sprøjtemalet med en elektrisk håndsprøjte. For gæster, der besøger dette lokale,

Personalet er stillet op til fotografering efter at Henning Christensen havde overtaget virksomheden, og der var sket indskrænkning i personalet. Erik Jakobsen ses i anden række nr. 2 fra højre. Ca. 1956-58.

er det ganske ufatteligt, at arbejderne kan holde ud og tåle at stå i denne os og lugt dag ud og dag ind, men det er vel som alt andet en vanesag²⁶

Der findes ingen førstehåndsbeskrivelser af arbejdsforholdene. Men vi kan få lidt indblik i arbejdet på fabrikken ved at følge arbejdsmand Erik Jakobsen, der blev ansat den 8. maj 1947²⁷. Han var dengang 21 år og kom til Roskilde for at få arbejde på fabrikken. Hans onkel arbejdede der i forvejen, og han fik Erik ind. Erik nåede at holde 40 års jubilæum. Det blev fejret den 8. maj 1987 med formiddagskaffe på fabrik-

Personalet på Roskilde Madrasfabrik i Borge-diget ca. 1930.

Personalet på Roskilde Madrasfabrik 1934-37.

ken og senere middag ude i byen. Han stoppede på fabrikken i 1988 og døde få år senere.

Gennem de godt 40 år han arbejdede på fabrikken, var han efter familiens udsagn nærmest gift med arbejdet. Han boede i Ringparken og kunne fra køkkenvinduet kikke hen på fabrikken. Selv i hans ferier blev han tilkaldt, hvis der var noget, som skulle ordnes i en håndvending ovre på fabrikken.

Erik arbejdede på smedeværkstedet og med sprøjtemaling af metalemnerne bl.a. ben til flexbordene. Arbejdet var hårdt og gik ud over Eriks helbred. Han fik både slidgigt og dårlige lunger, som til sidst tog livet af ham.

Rosma deltager i Fagenes Fest i Roskilde Idrætspark i begyndelse af 1950'erne.

Arbejdsmand Erik Jakobsens 40 års jubilæum fejres med morgenkaffe på fabrikken i 1987.

Fra krise til krise

Roskilde Madrasfabrik var uden diskussion i lang tid en succes, men i dens levetid blev opgangsperioder afløst af kriser og konkurser. Der var i alt fem kriseperioder for fabrikken.

Den første krise indtraf efter 1. verdenskrig og endte med en konkurs. Den næste mindre krise var under 2. Verdenskrig med en kraftig produktionsnedgang. Næste rystelse af virksomheden var endnu en konkurs i slutning af 1950'erne. I 1970'erne indtraf en mindre krise, som skal ses i sammenhæng med den almindelige nedgang i samfundsøkonomien som helhed. Fabrikken fik det endelige dødsstød i begyndelsen af 1990'erne, hvor den lukkede.

Umiddelbart efter 1. verdenskrig raslede produktionen ned. Efter udvidelsen af fabrikken i 1917 var der en stor overkapacitet. I 1922 blev fabrikken solgt på tvangsaktion til fabrikantens broder Th. Christiansen, der også var værkfører på virksomheden. Men virksomheden blev ført videre under navnet "Roskilde Madrasfabrik v. C. Christiansen". Bygningerne og virksomheden blev solgt i 1925 til Dansk Madras Co. Spiralen A/S i Nykøbing Falster. Der var herefter strid om hvem navnet Roskilde Madrasfabrik tilhørte. I december 1925 besluttede Civilretten i Roskilde, at C. Christiansen fortsat måtte bruge navnet Roskilde Madrasfabrik C. Christiansen²⁸. Efter flytningen til Borgediget og udviklingen af metalsengen gik det nu igen fremad, og det fortsatte op gennem hele 1930'erne.

Under besættelsen faldt produktionen endnu en gang. I 1935 blev der produceret 9200 senge og madrasser. Det faldt til 6500 i 1943. Årsagen til produktionsnedgangen kan tilskrives den store mangel under krigen²⁹. En af de største kunder under besættelsen var Magasin du Nord i København. Trods nedgangen i produktionen var der i 1944 beskæftiget 38 personer på fabrikken. C. Christiansen udtalte til Roskilde Avis, at fabrikken klarede sig under krigen trods nedgang i produktionen, fordi der blev produceret forholdsvis mange dyre produkter.

I slutningen af 1940'erne og begyndelsen af 1950'erne steg produktionen igen. Der var nu op mod 70 personer beskæftiget på fabrikken. I midten af 1950'erne kunne der spores en begyndende krise. Igen var der en overkapacitet efter udbygningen i begyndelsen af 1950'erne. Der var behov for tilførsel af kapital. Dette medførte i 1955 en juridisk ændring af virksomheden, der blev omdannet til et interessentselskab med C. Christiansen som eneste ansvarlige indehaver, men

med broderen Willy og sønnen Henning som kommanditister, der i alt indskød 107.870 kr. i selskabet. Virksomheden overlevede endnu 3 år, men gik konkurs i februar 1958 efter krav fra kreditorerne bl.a. Landbobanken.

Efter konkursen i 1958 rekonstruerede sønnen Henning Christiansen virksomheden, så han blev enejer. Hele produktionen blev samlet på 1. sal, og produktporteføljen blev indskrænket. De næste 15 år gik det stille og roligt i virksomheden, men i 1970'erne var der igen problemer. Konkurser blandt møbelhandlerne ramte også Roskilde Madrasfabrik. Som eksempel gik Borup Møbelhandel konkurs i 1975, og Rosma havde mange penge til gode³⁰.

Fra 1975 til juni 1978 udlejede Roskilde Madrasfabrik en del af lokalerne til elektronikfabrikken Induperm. Dette tyder på, at der også i midten af 1970'erne var yderligere indskrænkning i produktionen³¹.

Fra midten af 1980'erne blev produktionen endnu engang indskrænket. Henning Christiansen ønskede at drosle ned. I slutningen af 80'erne og begyndelsen af 1990'erne var restaurationsbranchen ude i en krise på grund af nye skatteregler, hvilket medførte, at afsætningen af selskabsborde faldt drastisk. Et eksempel er, at firmaet Hotelmontering gik konkurs, og Roskilde Madrasfabrik fik et tab på omkring 100.000 kr.³²

Henning Christiansen forsøgte uden held at sælge virksomheden, og han måtte lukke den i 1992.

Kilder og litteratur

Klavs Becker-Larsen: Tunestillingen. Feltbefæstningen fra Roskilde fjord til Køge bugt. 1986.

Per Christiansen: Oplysninger til Roskilde Museum 7. oktober 1999. Utrykt.

Gorm Nielsen: Roskilde – Industrihistoriske afsnit. 1990.

Interview med Erik Jakobsens datter Gunhild Jakobsen den 29. april. 2015. Upubliceret.

Roskilde Avis.

Roskilde Lokalhistoriske Arkiv på Roskilde Bibliotek (RLA).

Roskilde Madrasfabrik gennem 25 Aar (Fotoalbum). 1937.

Noter:

¹ Kilderne til Roskilde Madrasfabriks første 22 års omflakkende tilværelse i Roskilde stammer fra artikler i Roskilde Avis, fotoalbummet Roskilde Madrasfabrik gennem 25 Aar, der blev udarbejdet i 1937 og oplysninger fra C. Christiansens barnebarn Per A. Christiansen.

² Roskilde Avis 18.11.37.

³ Sodavandsfabrikken blev opkøbt af Maglekilde Brøndanstalt og produktionen flyttet hertil.

- ⁴ Roskilde Avis 12.10.34.
⁵ Gorm Nielsen p. 209
⁶ Ifølge Roskilde Avis fra oktober 1934 var det en lakfabrik, til fremstilling af lak til lakering af skind. Men ifølge Gorm Nielsen brændte lakfabrikken ned i 1923, medens en kromgarvestoffabrik overlevede branden i 1929. Derfor må derfor være denne fabrik, som Roskilde Madrasfabrik flyttede ind i.
⁷ Per Christiansen.
⁸ Tegninger, ansøgninger og byggetilladelser: RLA.
⁹ Per Christiansen
¹⁰ Per Christiansen
¹¹ Roskilde Avis 12.10.44.
¹² Rosma. Netto-prisliste. Juni 1954. RLA.
¹³ Rosma Henning Christiansen. Katalog 1958. RLA.
¹⁴ Netto-Prisliste. 1. april 1931. Roskilde Madrasfabrik. C. Christiansen. RLA.
¹⁵ Patentansøgninger mv. RLA.
¹⁶ Er forsøgt at få verificeret hos Greve Museum. Umiddelbart mener museet, at det er en mulighed.
¹⁷ Klavs Becker-Larsen p. 207
¹⁸ Roskilde Avis 12.10.44.
¹⁹ Statistik over fabrikation 1954. Rosma. RLA.
²⁰ Det var tallet på bruttobeskæftigede i hele året 1937. RLA.
²¹ Udbetalt Arbejds løn i Aaret 1937. Roskilde Madrasfabrik. RLA.
²² Roskilde Madrasfabrik gennem 25 Aar. 1937.
²³ Roskilde Avis 12.10.34.
²⁴ Forskellige stile i Dansk Arbejdes erhvervsstilekonkurrence fra Teknisk Skole, marts 1946. RLA.
²⁵ Forskellige stile i Dansk Arbejdes erhvervsstilekonkurrence fra Teknisk Skole, marts 1946. RLA.
²⁶ Roskilde Avis 12.10.44.
²⁷ Gunhild Jakobsen
²⁸ Udskrift af Fogedbog for Retskreds 4, Roskilde Købstad. 10. december 1925
²⁹ Roskilde Avis 12.10.44
³⁰ Brev af 15. september 1975 til Rosma fra Revisionsakts. af 7/6 1963. RLA.
³¹ Lejekontrakt. RLA.
³² Per Christiansen

Rosma – en personlig beretning

Af Per A. Christiansen

Dette er beretningen om senge- og madrassfabrikken Rosma, som eksisterede i Roskilde fra 1912 til 1992, men først må historien om smeden fra Sydsjælland, Fritz Jacob Laurentius Christiansen, resumeres.

Denne havde været smed i Hårslev og Flemstofte mellem Næstved og Slagelse, men drog med sin familie til Roskilde i 1893 for at blive værkfører hos fabrikant Søren Juul, som havde startet en maskinfabrik med jernstøberi i Sankt Olsgade i Roskilde. Med sig havde Fritz sin kone Ane Kirstine og sine fire børn, Karl på ni år og Christian på syv samt endnu to små.

Under den store lockout i 1899 gik Fritz Christiansen i kompagniskab med maskinsmed Ole Olsen og fik overdraget maskinfabrikken af Søren Juul, som selv beholdt jernstøberiet. Efter tre år overtog Fritz maskinfabrikken, som derefter kørte videre under navnet, F. Christiansens Maskinfabrik. I 1920'erne overtog den ældste søn Karl fabrikken, og senere igen blev den kørt videre af fire af hans sønner. Fritz Christiansen døde i 1932.

Den 1. maj 1900 kom Christian Christiansen i snedkerlære hos Chr. A. Nielsen i Støden 2 i Roskilde, og han blev svend fire et halvt år senere. I 1905 fik han arbejde i Højer i Sønderjylland, som jo på dette tidspunkt var tysk, og i 1908 efter at have modtaget et legat på 450 kr. drog han på valsen i Tyskland sammen med en lærekammerat Carl Jørgensen.

Roskilde Madrasfabrik etableres

Men så i 1912 etablerede Christian sit eget snedkerværksted i et kælderlokale i Skovbogade i Roskilde, hvor han begyndte at fabrikere spiralmadrasser og divaner. Arbejdsforholdene var snævre, så efter en mellemlanding i Højbrøndsstræde købte han i 1917 ejendommen Helligkors Kilde på Helligkorsvej, en to-etages bolig sammenbygget med en et-etages værkstedsbygning, som med årene blev udvidet, og virksomheden kom efterhånden til at beskæftige 25 mand.

De økonomiske kriser efter 1. Verdenskrig ramte også madrassfabrikken, og i 1926 måtte Christian af økonomiske årsager sælge ejendommen på Helligkorsvej og flytte til en mindre bygning i Borgediget.

Per A. Christiansen,
77 år, arkitekt og
billedkunstner.

Christian Christiansen
1886-1972. Privatfoto.

*Villa Harrit på Fabrik-
vej. Her startede
Roskilde Madrasfabrik
i et værksted i kælderen
i efteråret 1912. Lokalet
blev hurtigt for småt
og fabrikken flyttede få
måneder senere.*

I 1909 var Christian Christiansen blevet gift med Dagmar Sofie Jensine, og som tiden går, får de sammen fem børn – Henning, Inger, Villy, Kirsten og Hans, og her skal vi se nærmere på Hennings rolle i historien om Rosma.

Henning gik i mellemskolen på Roskilde Katedralskole indtil 4. mellem og skulle egentlig have fortsat i gymnasiet, men i 1926 var der smalhals i hjemmet, så Henning blev sat i lære på sin farfars, F. Christiansens Maskinfabrik sammen med den ældste fætter, Erik Christiansen, søn af Karl Christiansen. De to fulgtes ad til og med maskinisteksamen i 1931.

Fra træ- til stålmøbler

Efter soldatertiden, dvs. i 1932, blev Henning ansat hos sin far, C.C., men i modsætning til dennes fokus på trækonstruktioner havde Henning qua sin uddannelse stærkt øje for stålets muligheder også i møbelsammenhænge. På maskinfabrikken lånte han et loftsrums, hvor han udviklede nogle prototyper af stålsenge, som snart blev en del af madrasfabrikkens sortiment.

Nyklassicismen havde længe præget møbeludformningen i Danmark, men omkring 1930 begyndte funktionalismen at dukke op først og fremmest i arkitekturen, men det bøjede

stålrør, som arkitekterne ved kunsthøjskolen Bauhaus i Tyskland var begyndt at bruge, passede som hånd i handske til sengeudformning. Så for Henning, som var fortrolig med stålrørets styrke og lethed, blev det fremtidens materiale i kombination med snedkeriets forfinede træplader. Vi ser det for os: Det blødt bøjede og forkromede stålrør, som indrammer en møbelplade med en eksotisk træsort, og 1930'ernes sengetype er skabt: Funkis.

I 1934 købte C. Christiansen en lakfabrik på Kamstrupsti, som Eriksvej hed dengang. Et anseeligt bygningskompleks i to etager, dvs. en høj underetage med store vinduer og herover en trempelkonstruktion med et højt rejst tagpaptag med ovenlys. Bygningen var gulkalket med en tagstensfrise i niveau med etageadskillelsen, og hertil kom en fritliggende kontorbygning.

I stueetagen indrettedes smedeværksted med sliberi, snedkerværksted og malerværksted samt pakkeri og lager. På 1. sal kom værksteder for henholdsvis stoppede madrasser og springmadrasser med tilhørende rum for stoppemaskinen

Luftfoto af Rosma på Eriksvej mellem 1945 og 1951. RLA.

Luftfoto af Rosma på Eriksvej med grusgraven (senere Roskilde Ring) i forgrunden mellem 1945 og 1951. RLA.

Rosma på Eriksvej set fra SØ. Efter 1951. RLA.

og den amerikanske kantsyningsmaskine til springmadras-serne. Samtidigt ændredes virksomhedens navn til det mere mundrette Rosma.

Christian Christiansen arbejdede gennem hele sit aktive liv for at fremme dansk producerede industriprodukter. Helt naturligt sad han derfor også i en årrække i bestyrelsen for Dansk Arbejdes Roskildeafdeling.

Henning Christiansen blev med tiden inddraget i fabrikkens ledelse især på det praktiske plan og fik titel af fabriksleder. Han havde sit kontor i det nordøstlige hjørne af smedeværkstedet, og ud over at organisere produktio-

DIVAN

Størrelse: 20 x 100 cm
Leveres med:
24 og 28 møbelhjul

»TWO IN ONE«

Sengeløjet på den indvendige del hæves og sænkes med et let greb.

I sin nederste stilling giver denne – foruden plads til madrassen – også plads til sengeløjet

Sengen sammenklappet

Størrelse: 80 x 190 cm
Løjehøjde: 18 cm
Standard løv: minkalven
Spiralbund: prismet kædebund, med spiral-fjeder
Madrassæt: 1 stk. 80 x 190 cm
1 - 21 x 174 cm

Sengen udtråkket

SAMMENKLAPPELIG SENG

Tjærede løvstok, lette, men stærke stænger.
Sengen, 1899 kr. 3.44.
Størrelse: 20 x 100 cm
Sammenklappet: 20 x 10 x 40 cm

Fra Rosmas katalog.

nen og udregne tilbud, udviklede han en række forskellige sengetyper med udgangspunkt i stålrør og vinkeljern, som efterhånden fuldstændig afløste tidligere trækonstruktioner. Her bør nævnes spiralbunde med kæder og spiralfjedre eller letvægtsbunde med fladfjedre og senere "To i Een" senge og skabssenge, konstruktioner til små lejligheder, så opholdsrum og soverum kan kombineres. Efter krigen – i 1945 – udviklede han en kompliceret sovesofa, som blev en vigtig artikel de næste 12 år.

Sideløbende med sengekonstruktionernes udvikling foregik der en udvikling af madrassortimentet, hvor den vigtigste type er springmadrassen med fjederindlæg, men altså

Skabssenge

Rosmas originale model. Uovertruffen i kvalitet og sikkerhed.

Rosmas skabssenge leveres i 2 størrelser:

Skabsseng nr. 1.
Skab: højde 100 cm, bredde 50 cm, dybde 28 cm
Sengestel: 70 x 190 cm

Skabsseng nr. 2.
Skab: højde 100 cm, bredde 100 cm, dybde 28 cm
Sengestel: 120 x 190 cm

Udstyr:
I begge modeller er udstyret med prima kvalitetsmadrasser, slidstykker samt rent til sengetøj.

Tæppet:
Inng. Lustrerte jalousier.

Farver:
Sore 80 eller Da 120 (rød), Sore 84 eller Da 140 (gul), samt lys bølger.
For andre farver beregnes et mindre tillæg.

PRAKTISK MODERNE MØBEL

*Sengen udlåst.
Tager foruden madrassen en alm. kanaldyne.*

Fra Rosmas katalog.

også træulds- eller krølulds Madrasser. Ud over dette blev der produceret klapsenge, taburetter og diverse borde.

I midten af 1950'erne beskæftigede virksomheden 60-70 medarbejdere: smede, maskinsnedkere, malere, tapetserere, syersker samt arbejdsmænd og drenge, og dertil kontorpersonale.

Familieliv og boliger

Det er værd at fortælle, at flere medlemmer af familien var ansat på fabrikken: C.C.'s brødre Thorvald og Alfred samt Hennings lillebror Villy. Thorvald var bogholder, Alfred og Villy tapetserere, som hovedsagelig beskæftiger sig med at sy madrasser. Senere bliver Villy værkfører for madrasedelingen, som jo lå for sig selv på 1. sal. I 30'erne ejede C.C. en Chevrolet, og først lige efter krigen fik fabrikken en varebil – en Fordson kassevogn, som også var Hennings private køretøj indtil ca. 1952, hvor der blev råd til to personbiler, Austin A 40 Summerset, en til C.C. og en til Henning.

Her kan jeg passende indføje nogle linjer om C.C.'s og Hennings private leveforhold.

I 1920'erne lejede C.C. en stor lejlighed i ejendomskomplekset Skandinavien, som er beliggende i Domkirkestræde. Denne lejlighed bestod af tre stuer en suite med vinduer mod vest og med udsigt til domkirkens korrunding, dertil to soverum, bad og køkken med tilhørende meget lang gang. Lejligheden var en ideel ramme om store familiesammenkomster som juleaften og runde fødselsdage.

C.C. og Sofie boede her til de døde i henholdsvis 1972 og 1974.

Henning erhvervede en grund på Lindevej i Roskilde i 1941 og lod bygge et traditionelt 2-familieshus med stueetage til familien og første sal til udlejning, hvilket var en betingelse for at få statslån. Der var indflytning i 1942, og efterhånden som man kunne dokumentere et pladsbehov, overtog man i to tempi førstesalen, så man i 1955 rådede over hele huset, som jo også havde fuld kælder.

I 1958 – efter Rosmas fallit – blev Lindevej 19 solgt, og familien flyttede til Maglegården på Ringstedvej i en 4-rums lejlighed, hvor de boede til 1967. På dette tidspunkt døde en nær bekendt, og hendes lejlighed blev ledig. Denne havde adresse i Sct. Peders Stræde nr. 9, altså i bycentrum og nær den del af byen, som havde været omdrejningspunkt for Henning siden 1920'erne, så det blev af stor betydning for Henning at komme til at bo netop der.

*Henning Christiansen
(1910-99).*

I 1964 havde man købt et sommerhus i Rørvig, og det afvekslende liv mellem byen og stranden blev den ideelle ramme om familielivet for Henning og fru Hulda samt deres børn og efterhånden også både børnebørn og oldebørn.

Denne tilstand varede til 1997, hvor fru Hulda pga. aldersdemens måtte flytte på plejehjemmet Sct. Peders Stræde nr. 7. Sommerhuset blev solgt, og Henning fik en beskyttet bolig i Sct. Maria hospital i november 1998. Med den korte afstand til Sct. Peders Strædes plejehjem opretholdt han en nær kontakt med sin kone indtil sin død i august 1999.

Storhedstid og fallit

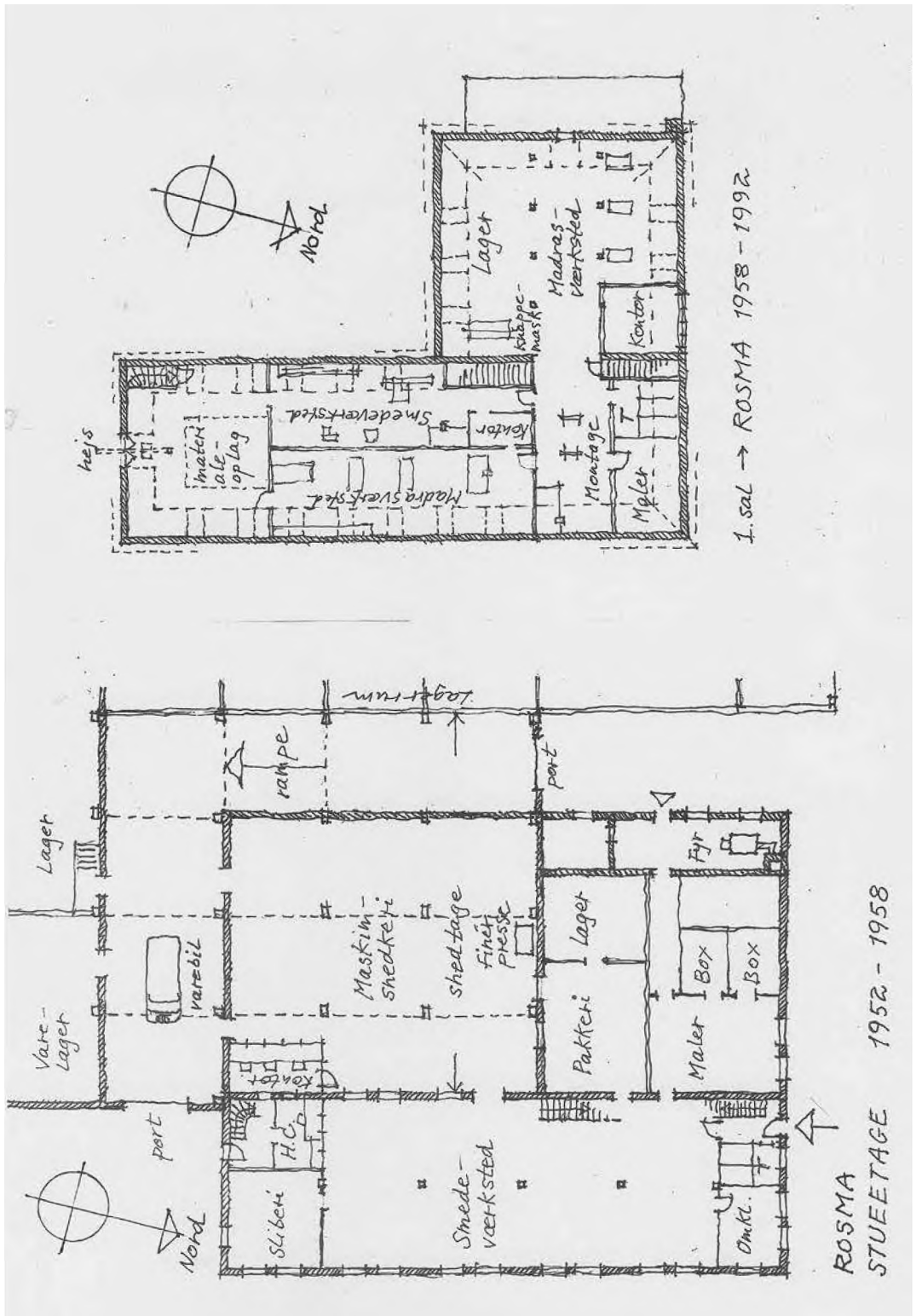
I slutningen af fyrreerne øgedes produktionen og salget betydeligt, så man planlagde en udvidelse af fabrikkens areal, som gennemførtes i 1951 i form af shedtagsbygninger mod sydvest. Disse kom til at rumme et stort maskinsnedkeri, kontor, læsseareal og lagerrum.

Som en del af snedkeriet anskaffedes en finérpresse, idet man er gået ind i en udviklingsproces af stolesæder, hvor det runde taburetsæde bliver en succes, mens den arkitekttegnede stol voldte så mange vanskeligheder, at den aldrig blev udbudt til salg – den var et forsøg på at tage konkurrencen op med Arne Jakobsens berømte Myrestol.

Igennem 1950'erne har virksomheden store leverancer til Forsvaret, forskellige sygehuse, herunder hospitalsskibet "Jutlandia", skibsværfter samt møbelforretninger i hele landet, så produktionsoversigten er et godt billede på, hvor omfattende produktionen var, og hvor omfangsrig beskæftigelsen var.

Produktionsoversigt fra 1954

Stoppede madrasser:	7.611 stk
Springmadrasser:	1.329 -
Sengebunde:	1.953 -
Senge:	2.826 -
Taburetter:	3.311 -
Skabssenge:	422 -
2 i 1 – senge:	81 -
Sovesofaer:	255 -
Klapsenge:	715 -
Andet:	846 -
Enheder i alt:	19.353 stk.

Plantegning af Rosma. Tegning af Per A. Christiansen.

Men ikke desto mindre faldt salget drastigt igennem året 1957, så man i begyndelsen af 1958 ikke kunne betale renter til Landbobanken og havde en stor gældspost hos papir- og emballageleverandøren samt manglede de 36.000 kr., som var blevet investeret i en større møbelforretning i København.

Kreditorerne var ubønhørlige, så Rosma gik fallit i februar 1958, og hele ejendommen blev solgt til maskinfabrikken Acmi.

Hennings tid 1958 – 1992

Rosmas ejerforhold var i 1955 blevet ændret fra C.C.'s ene-ejerskab til et I/S med Henning og Villy som kommanditister. Dette blev nu opløst, og efter at have solgt sin villa for 55.000 kr., købte Henning af boet varelageret og de nødvendige maskiner for at kunne starte for sig selv.

*Henning Christiansen
ca. 1985.*

Ved at leje sig ind på 1. sal i de gamle bygninger og indrette produktionen efter de reducerede pladsforhold, dvs. med madrasværksted og smedeværksted, men uden det store maskinsnedkeri, fik Henning etableret en virksomhed, som passede til det daværende marked. Thorvald Christiansen, kaldet T.H., var det eneste familiemedlem, som kom med over i det reducerede Rosma, og T.H. var i mange år firmaets trofaste bogholder.

Ifølge en brochure fra 1961 producerede Rosma i den nye situation næsten hele det gamle sortiment af produkter dvs. springmadrasser, stålsenge med forkromede rørgavle, 2-i-éen senge, skabssenge, klapsenge og Hollywood-senge, men ifølge en nyere brochure fra 1977 havde man da reduceret varesortimentet til stålsenge og springmadrasser. Hertil kom et nyudviklet, sammenklappeligt selskabsbord, som blev en meget salgbar artikel til hoteller og restauranter. Salget heraf voksede indtil midten af 1980'erne, hvor Folketinget afskaffede repræsentationsfradraget. Selskabsbordet bestod oprindeligt af en ramme med 4 fløje, men forfinedes efterhånden til et simpelt kryds, der blev mønsterbeskyttet som: "Flexbordet".

Rosma deltog på Dansk Arbejdes udstilling på Hotel Prindsen i 1934.

I 1985 var Henning blevet 75 år, og han ønskede nu at sælge firmaet, men pga. den ovenfor nævnte nedgang i salget lykkedes det ikke at finde én, som kunne kombinere sin egen produktion med netop selskabsbordet, som var det eneste der var tilbage af den oprindelige produktion.

Kun én trofast medarbejder – Erik Jacobsen – var stadig ansat, og han udførte understellene, dvs. smedearbejde og malerarbejde. Et snedkeri leverede bordpladerne, som Henning - og ind imellem denne forfatter - færdiggjorde med beklædning, kantlister og styrelister.

I 1992 gik det ikke længere, og vi lukkede Rosma, idet alle usælgelige materialerester, reoler, borde og maskiner blev kastet ned i en container neden for den hejs, ad hvilken produkterne siden 1958 med omhu var blevet sænket for forsendelse. - En vemodig lettelse - !

Og dog var det ikke slutningen, for Henning fik en aftale i stand med Produktionsskolen i Roskilde, for hvem selskabsbordets forholdsvis simple konstruktion passede fint til eleverne. Og således fortsatte Henning med at levere supplerende selskabsborde indtil han i august 1999 drog sit sidste suk.

Den, der har skrevet denne beretning, er også den, som gav en hjælpende hånd med her til sidst, og som alle dage har været Hennings ældste søn – Per, og altså fjerde led fra Fritz Jacob Laurentius Christiansen.

Mindeord om Viggo Nielsen

Af Bent Hansen og Erling Bondesen

Mandag den 24. februar 2014 døde fhv. direktør for Fredningsstyrelsen, cand. jur. et mag. art. Viggo Nielsen. Han blev 94 år.

Viggo Nielsen var den centrale person i udviklingen af det moderne statslige fredningssystem og den ledende inspirator i den fysiske planlægning i amternes regi fra 1960'erne. Han var sjælen i bevaringen af landets natur og ikke mindst en lang række af nationens vigtigste historiske monumenter. Her skal blot nævnes Jelling, ruinslottene Koldinghus og Hammershus, museerne på Liselund og Gl. Estrup, Thorvaldsensamlingerne på Nysø, Lejre og Ledreborgfonden samt Dybbøl og Dybbøl Banke.

Ud over at være embedsmand var Viggo Nielsen også videnskabsmand, mag.art. i forhistorisk arkæologi (1952), og han modtog i 1950 Københavns Universitets Guldmedalje i klassisk arkæologi. I 1950'erne deltog han i P. V. Glob's berømte udgravninger i Bahrain.

Viggo Nielsen ved Roskilde Fjord.

Viggo Niensens speciale blev studiet og kortlægningen af forhistoriske dyrkningsspor i landskabet baseret på et feltarbejde sammen med sin hustru og assistent Gudrun. Det var et omfattende emneområde, hvor han snart efter talrige publikationer kunne omtales som den nationale ekspert. Viggo Nielsen nåede således sammen med N.-C. Clemmensen at udgive monografier over oldtidsagre i hele Danmark øst for Lillebælt.

Som Roskildeborger deltog Viggo Nielsen i mange af Domkirkebyens kulturhistoriske aktiviteter, og han var medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund for Roskilde Amt fra 1964 til 2012 – i alt 48 år. Her nød Historisk Samfund godt af hans landsdækkende faglige netværk, dels som taler ved mødeaftenerne, dels og ikke mindst i forbindelse med de årlige ekskursioner.

Ved mødet den 24. september 2012 forelagde Viggo Nielsen således resultaterne af de senere års feltarbejde baseret på de nyeste og mest forbavsende teknikker, der skulle være grundlaget for endnu en monografi i "Oldtidsagre i Danmark", denne gang "Fyn og Langeland". Dette værk blev udgivet posthumt i 2015. Efter dette foredrag udnævntes Viggo Nielsen til æresmedlem af Historisk Samfund.

Ved Viggo Niensens død kan vi se tilbage på et langt begivenhedsrigt livs engagement. Engagementet i Historisk Samfund rakte helt tilbage til 1931, hvor Viggo Nielsen som 11-årig sammen med sin far deltog i Historisk Samfunds tur til Ledøje Kirke og Frilandsmuseet.

Viggo Nielsen ved Harald Hildetandshøj. Portræt: Ole Malling